

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

K a r a M

KİŞ 2011 · Sayı 28

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD*

Doç. Dr. Ali Akar	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz Akpınar	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan Alkaya	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Berat Alptekin	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Semra Alyılmaz	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ünsal Ban	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan Çağlar	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. A. Mevhibe Coşar	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Tülin Durukan	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Duymaz	Balıkesir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ruhi Ersoy	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncer Gülensoy	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Harun Güngör	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla Jorma	University of Turku
Doç. Dr. Şenol Kantarcı	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. MihaiMaxim	D. CantemirRomanianCulturalInstitute
Yrd. Doç. Dr. Barış Metin	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat Özkan	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya	Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Seyit Sertçelik	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Tellioglu	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. A. Nezihi Turan	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret Türkmen	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal Üçüncü	Karadeniz Teknik Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Doç. Dr. Ziya Avşar	Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Melek Çolak	Muğla Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Emiroğlu	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Naciye Güngörmüş	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Şenol Kantarcı	Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oktay Karaman	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Karatay	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Atabey Kılıç	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rafet Metin	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Öner	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya	Giresun Üniversitesi
Dr. Yahya Kemal Taştan	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal Üçüncü	Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dergimizi tarayan veritabanları /Scannedby Databases
CEEOL, DOAJ, EBSCO, IndexCopernicus, Index Islamicus, MLA
International Bibliography, International MedievalBibliography,
ProQuest, Serials Solutions, TÜBİTAK-ULAKBİM,
Ulrich'speriodicalsdirectory

*Soyadına göre alfabetik sıralama yapılmıştır.

Karadeniz Araştırmaları
Journal of the Black Sea Studies

KaraM Yayınıdır
Cilt/Volume 7 Sayı/Number 28 Kış/Winter
2011 ISSN 1304-6918

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Owner and Managing Editor

Doç. Dr. Bilgehan A. Gökdağ

Editör / Editor in Chief

Dr. Yahya Kemal Taştan

Yayın Danışmanı / Editorial Advisor

Doç. Dr. Osman Karatay

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Haydar Çakmak (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Necati Demir (Cumhuriyet Üni.)
Prof. Dr. A. Bican Ercilasun (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Peter Golden (Rutgers Üni.)
Prof. Dr. Saadettin Gömeç (Ankara Üni.)
Doç. Dr. Osman Karatay (Ege Üni.)
Dr. Yuri Kochubey (Ukrainian National
Academy of Sciences, Kiev)
Prof. Dr. David McDonald (Uni. of Wisconsin)
Prof. Dr. Hikmet Öksüz (KTÜ)
Doç. Dr. Yücel Öztürk (Sakarya Üni.)
Prof. Dr. Dan D. Y. Shapira
(Bar-Ilan University)
Prof. Dr. Uli Schamiloglu (Uni. of Wisconsin)
Yrd. Doç. Dr. Feridun Tekin (Muğla Üni.)
Dr. Tuğrul Veli (Avrasya Demokrasi Der.)

Sekreteryası / Secretariat

Aslıhan Dinçer

İdare Merkezi / Management Centre

Mithat Paşa Cad. Kıvanç Apt. Nu: 54/18
06420 Kızılay / ANKARA
Tel: (0.312) 431 53 95
www.karam.org.tr
e-posta: karadenizarastirmalari@gmail.com

Yayın Türü / Types of Periodicals

3 aylık, yerel süreli / quarterly,
local periodical

Baskı/ Printed by

Vizyon Kırtasiye Ofset Matbaa (Fatih Cad.
198/A Keçiören/ANKARA
Tel: 312.380 05 11)

Basım Yeri ve Tarihi/

Issue Location and Date
ANKARA / 1 Ocak 2011

İçindekiler / Contents

- 1 Turkish Foreign Policy toward the Bosnian War (1992-1995): A Constructivist Analysis
Türkiye ve Bosna Savaşı (1992-1995): İnşacı Kuram Çerçevesinde Bir Analiz
Birgül Demirtaş Coşkun
- 19 The Strategic Relevance of AGRI in Europe's Southern Gas Corridor
Avrupa'nın Güney Gaz Koridorunda AGRI'nin Stratejik Ayrıcalığı
László Marác
- 29 Ход Истории Вспять Не Обратить
Tarihin Akışı Geri Döndürülemez
Константин Думаа
- 51 XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Dış Göçler: Şarkıyan
Migration in the 16th Century Anatolia: Şarkıyan
Alpaslan Demir
- 67 XVII. Yüzyıl Macar Millet Anlayışının İdeolojik İçeriği Açısından Bir Örnek: Kuruc Hareketi Ve Askeri Potansiyeli
An Example for the Ideological Contents of the Hungarian National Idea in the 17th Century Was the Kuruc Movement and Its Military Force
Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz
- 85 Mazlumların Kuramcısı ve Stratejisti: Sultan Galiyev
Theorist and Strategist of Underdogs: Sultan Galiyev
Demirhan Fahri Erdem
- 115 Yusuf Ziya Yozgadi ve Temeşâ-yı Celâl-i Hüda Adlı Eseri
Yusuf Ziya Yozgadi and His Work Temeşâ-yi Celâl-i Hüda
Yunus Özger
- 151 Sıkıntı Kavramı ve Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları Romanı
Concept of Boredom and the Novel Young Days of a Little Bourgeois
Oğuz Öcal

Kitap Değerlendirme / Book Reviews

- 165 Robert Dankoff: *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*
Yahya Kemal Taştan
- 177 Karadeniz Araştırmaları Dergisi 7. Cilt Dizini
Index of the Volume VII of "Karadeniz Araştırmaları"
- 181 Yayın İlkeleri
Editorial Principles

TURKISH FOREIGN POLICY TOWARD THE BOSNIAN WAR (1992-1995): A CONSTRUCTIVIST ANALYSIS

Birgöl Demirtaş Coşkun*

Özet

Bu çalışmada Türkiye'deki karar alıcıların Bosna Savaşı'na yönelik izledikleri dış politika analiz edilmektedir. Araştırma sorusu Türkiye'nin o dönemdeki mevcut iç ve dış sorunlarına karşın nasıl olup da aktif bir politika izleyebildiğidir. Bu çalışma yeni bir devlet kimliği arayışı sürecinin bu politikada etkili olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bosna, Balkanlar, dış politika, devlet kimliği

Abstract

The main aim of this essay is to examine the policy adopted by Turkish decision makers toward the Bosnian War between 1992 and 1995. The puzzling question is that why Turkey attempted to play an active role during the war in Bosnia in spite of its internal and external problems at the time. This study argues that the search for a new state identity in the post-Cold War era provided the key to understand Turkish foreign policy towards the Bosnian conflict. It is argued that by developing an active attitude toward the conflict, Ankara was in fact trying to reformulate its former identity, which had been constructed during the Cold War. Turkey was trying to prove that it was still important for Western security in the new era. The study shows that the wars of Yugoslav dissolution witnessed many speeches of Turkish leaders declaring the greatness of the country. This dominant discourse was accompanied by an active foreign policy by the Turkish leaders. At the time Ankara started many diplomatic initiatives to bring the Bosnian issue to the attention of the international community. This study argues that the discourse and foreign policy during the Bosnian War were caused by Turkish leaders' desire to show Turkey's still lasting geopolitical significance to the world.

Keywords: Turkey,, Bosnia, Balkans, foreign policy, state identity.

INTRODUCTION

This article examines the policy adopted by Turkish decision makers toward the Bosnian War between 1992 and 1995. The puzzling question is why Turkey attempted to play an active role during the war in Bosnia in spite of its internal and external problems? This study argues that the search for a new state identity by the policy makers provides the key to

---

* Doç. Dr., Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Eskişehir Yolu 20. km. Bağlıca 06810 Ankara. birguld@baskent.edu.tr.

understanding Turkish foreign policy toward the problems in former Yugoslavia. It is argued that by developing an active attitude toward the conflict, Ankara was in fact trying to reformulate its former identity, which had been constructed during the Cold War. Turkey was trying to prove that it was still important for Western security in the new era. It was trying to project its new identity as a regional power, but it wanted to maintain its Western-oriented foreign policy as well. Its active policy in the Balkans can be attributed to its search for a reformulation of its former identity in accordance with new international circumstances.

The article will, first, look at the position of Turkey in the new conditions of international politics in the post-Cold War era. Second it will examine the theoretical approach that is believed to be useful to understand its foreign policy toward the Bosnian case. Third it will consider Ankara's approach toward the outbreak of the violence in Yugoslav territories, mainly in Slovenia and Croatia. Fourth its attitude during the Bosnian War that was the longest lasting and the bloodiest conflict in Europe after the Second World War will be analysed. Fifth and last the main findings of the research will be summarized.

TURKEY IN THE NEW INTERNATIONAL ORDER

The collapse of the Cold War led to a new perception of Turkey in the West; Turkey, which had considered herself an inseparable part of the West during the Cold War, found itself in the position of an "awkward partner".¹ The basic question was what kind of role Turkey would play in the new conditions of global politics. Would Turkey continue to be a part of the Western alliance or turn its face to the newly independent Turkic republics? However the Gulf crisis which erupted in 1990 and resulted in US-led war against Iraq changed the US perception of Turkey.² Due to the irredentist policy of Saddam Hussein Washington realized that Turkey's regional role was still important for US national interests in the Middle East. The book entitled *Turkey's New Geopolitics from the Balkans to Western China*³ published by the RAND Corporation, one of the most influential think tanks in the US, emphasized increasing role of Turkey. It was argued that Turkey

---

¹ Erik Cornell, *Turkey in the 21st Century, Opportunities, Challenges, Threats* (Britain: Curzon, 2001), p. 3.

² For a discussion of the effect of the Gulf War on the US perception of Turkey please see Faruk Sönmezoğlu, 'Dünya ve Türkiye', in F. Sönmezoğlu (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* (İstanbul: Der, 2004), p. 997.

³ Graham E. Fuller et. al., *Turkey's New Geopolitics from the Balkans to Western China* (Boulder: Westview Press, 1993).

become a regional power and the changes ensuing from the dissolution of the Soviet Union made Turkey a critical power.⁴

Philip Robins, meanwhile, maintained that Turkey's strategic role in the new era decreased and increased at the same time. Though it lost the role that it had played during the Cold War, it became a regional player in the 1990s by pursuing an active foreign policy in its neighborhood.⁵ Robins argued that the US recognized the increasing importance of Turkey whereas Europe did not. It was also becoming clear that Turkey did not share the euphoria of Western countries about the Soviet dissolution. Turkey had difficulty adapting itself to the new norms on issues like human rights increasingly emphasized by the West.

Another argument with regard to Turkey's position in the new international system was concerned with whether Turkey was a security producing country or security consuming country.⁶ Especially the member states of the European Union were of the opinion that Turkey was mostly a security consuming country leading to the commonly held belief that it did not deserve to be taken into the Union.

In sum, while some observers maintained that Turkey became an important regional power in the new era by allying itself with the US, the sole superpower in the post-Cold War period, others suggested that Turkey's global position was harmed by the end of the perceived Soviet threat. A main hypothesis of this study is that the new status of Turkey in world politics is rather different from its former role. Because Turkey was no longer a neighbor to one of the superpowers, the geostrategic importance of Turkey changed. This could best be observed in the changing Turkish perception of the European Union that concentrated all its energy in enlarging toward the Central and East European countries but excluding Turkey.

Further, the transformation of external global dynamics was coupled with internal crises in Turkey as two important problems emerged which challenged the state identity of Turkey: Kurdish nationalism and religious fundamentalism. The PKK began its violent attacks in southeastern Turkey in 1984. Following the Gulf War, it also benefited from the authority vacuum in northern Iraq. After 1990, it increased its attacks against Turkish security officials, as well as Kurdish civilians who were accused of being "on the side of the Turkish state". The first half of the 1990s saw the peak of PKK activities. During the same period the state identity of Turkey was

---

⁴ For another evaluation of Turkey's regional power role please see I. O. Lesser, 'Turkey's Strategic Options', *The International Spectator*, Vol. 34 (1999), p. 87.

⁵ Philip Robins, *Suits and Uniforms, Turkish Foreign Policy Since the Cold War* (Seattle: University of Washington Press, 2003), p. 12.

⁶ Ali L. Karaosmanoğlu, 'Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği Açısından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri', *Doğu Batı*, Vol. 4 (2001), p. 161.

challenged by another trend as well: religious fundamentalism characterized especially by an increasing number of votes for the Welfare Party under the leadership of Necmettin Erbakan. Political Islam has been one of the main concerns of the Turkish political elite since the foundation of the Republic in 1923. The fact that the Welfare Party increased its share of votes at every election since 1984 local elections led to increasing apprehension⁷ and the issue of political Islam (*irtica*) became more acute. In that context, it was not surprising that in the National Political Document of 1992 increasing political Islam was evaluated as “a serious danger” since it was seen as a threat to the secular system of the country⁸ In brief, it was not only external challenges that Turkey had to face, but also serious internal problems, like Kurdish nationalism and political Islam.

THEORETICAL FRAMEWORK

As states interact with each other they gain an identity for themselves and also attach an identity to the others. Certainly the international aspect of state identity is only one part of the whole picture: there are also domestic factors defining what kind of entity a state would become. When one compares the relative weight of domestic and international factors for determination of state identity, for Wendt, state identity is to a great extent established by the international system.⁹ But the important thing at this point is the significance of the concept of “state identity” for international politics. First a definition of the concept is needed: state identity consists of “a set of beliefs about nature and purpose of state expressed in public articulations of state actions and ideals”.¹⁰ It is basically about the definition of a state’s rights, obligations and responsibilities and also of the meaning attributed to other actors. In a way it is about setting boundaries between oneself and others:¹¹ Who are you relative to others? And who are they relative to yourself and themselves?

States have in fact two kinds of identities: internal and external. While internal identity refers to the set of understandings within the boundaries

---

⁷ Heinz Kramer, *A Changing Turkey, The Challenge to Europe and the United States* (Washington, D. C.: Brookings, 2000), p. 55; İhsan D. Dağı, ‘Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and the Westernization’, *Turkish Studies*, Vol. 6 (2005), p. 25.

⁸ Gencer Özcan, ‘Doksanlarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi’, in G. Özcan and Ş. Kut (eds.), *En Uzun On Yıl, Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (İstanbul: Buke, 2000), p. 76.

⁹ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), p. 20-21.

¹⁰ Marc Lynch, ‘Abandoning Iraq: Jordan’s Alliances and the Politics of State Identity’, *Security Studies*, Vol. 8 (Winter 1998-1999, Spring 1999), p. 349.

¹¹ Glenn Chafetz, Michael Spirtas, and Benjamin Frankel, ‘Introduction: Tracing the Influence of Identity on Foreign Policy’, *Security Studies*, Vol. 8 (Winter 1998-1999, Spring 1999), p. VIII.

of that state among its constituent parts, external identity stands for a state's place among others in international politics.¹² The former can also be labelled as national identity. It is the latter concept that will basically be used in this study. Therefore, whenever state identity is mentioned, what is in fact meant is the external identity. There is an important relationship between state identity and foreign policy:¹³ one of the significant ways for states to acquire a new identity or protect the previous one is through foreign policy. Their interactions with other states are a way of getting themselves accepted as part of a certain international community and being respected. Especially during the process of identity formulation or reformulation, foreign policy is a key instrument for decision makers to realize their goals. The constructivist approach is therefore expected to have more explaining power during the periods of new identity creation.¹⁴

The Turkish state played the primary role in the articulation of its interests and formulation of foreign policy during the Balkan wars of the 1990s. In order to understand what kind of goals it pursued, we first have to look at its state identity, i.e. how the political leadership perceived rights, obligations and responsibilities of its own country and other countries in world politics? In the case of Turkey, political leaders since Atatürk have seen Turkey's place as in the Western world. Atatürk's radical reforms were all based on the Western model. The foreign policy of modern Turkey can be understood as a process of developing ever increasing and closer relations with the West and as an attempt to be recognized as part of them. Turkey was also a member of the Western bloc during the bipolar era and contributed to the defence of the West against the perceived threat from the Soviet Union.

Since the wars in the former Yugoslav territories occurred at the very time when Turkish state identity was questioned, constructivism can be used as a theoretical framework in order to understand whether it would provide us with a better tool to make sense of Turkish foreign policy. During this formative or reformatory period, Turkey was expected to use its foreign policy to perpetuate the external identities that it had acquired during the bipolar world order.

How can one analyse whether the identity of Turkey played an important role in its foreign policy? As constructivist theory argues, this can be best demonstrated during the formative or reformatory period of that particular identity. Since the 1990s brought intense identity challenges to

---

¹² Paul A. Kowert, 'National Identity: Inside and Out', *Security Studies*, Vol. 8 (Winter 1998-1999, Spring 1999), p. 4.

¹³ David Campbell, *Writing Security United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Manchester: Manchester University Press, 1992), p. 76.

¹⁴ J. T. Checkel, 'The Constructivist Turn in International Relations Theory', *World Politics*, Vol. 50 (1998), p. 346.

Ankara, our case study provides us with an important test for constructivist theory. In order to decide whether state identity was effective in formulating foreign policy, we should examine the following questions: Was there any particular kind of identity that policy makers repeatedly stressed upon in explaining their country's place in the world? Was the foreign policy behavior in accordance with the discourse that was emphasized? Did the attitude comply with the state identity? Did any behaviour or discourse in opposition to the claimed state identity lead to criticism within state?¹⁵ If it can be observed that there has been a dominant discourse on a certain state identity, that Turkey acted in compliance with it, and that any in-compliance was faced with criticism, then we can argue for the validity of constructivist thought in our case study.

TURKEY AND THE WAR IN BOSNIA

In fact the emerging conflict in Bosnia did not seem to have a direct impact upon Turkish security considerations in the short or medium term. Geographically, Bosnia was not in the close neighborhood of Turkey and despite all speculations that war in the Balkans would lead to a Turkish-Greek war, in a realistic perspective, it did not seem probable that the conflict would spread to Turkey in the foreseeable future. Philip Robins argues that in fact it was because of identity and "soft politics" that Turkey became interested in Bosnia¹⁶ In that context, it can be stated that Turkish decision makers did not want the conflict in Bosnia to be perceived as a war between Islam and Christianity. They were also concerned that if the conflict last too long, Turkish public opinions' view about Europe can increasingly be negative. Moreover, the possibility of a new migration flow to Turkey created apprehension on the part of the policy makers. In other words, Turkey was interested in the Bosnian conflict not necessarily because of "hard security" issues, but mostly because of "soft security" issues including identity and migration.

One of the international platforms that Turkey considered as important to bring the suffering of the Bosnians to the agenda was the Organization of the Islamic Conference (OIC). A common approach among the countries whose populations consist mostly of Muslims toward the Bosnian problem would attract the attention of international organizations like the UN and get them to take more assertive actions. When the Bosnian war started, Turkey was the term president of the OIC. Thus, it used this opportunity to call an extraordinary meeting of foreign ministers in

---

¹⁵ Thomas Banchoff, 'German Identity and European Integration', *European Journal of International Relations*, Vol. 5 (1999), p. 277.

¹⁶ Robins, *Suits and Uniforms*, pp. 344-345.

İstanbul. The meeting of foreign ministers from 15 OIC member countries was held in İstanbul on 17-18 June 1992 in which the UN was called on to take all necessary measures, including military, against Serbs. That was in fact the position Turkey was already supporting. The Turkish initiative of convening an extraordinary meeting of the OIC was important because it transmitted to the world how the countries with Muslim populations perceived the Bosnian war. Via that meeting, the OIC gained an important function and could, hence, revitalize its role after a long period.¹⁷

Turkey launched another initiative on Bosnia in August 1992 that included both diplomatic and military measures. Turkey presented the "Action Plan" to the permanent representatives of the UNSC and asked them to implement the measures. The diplomatic part of the plan consisted of the following proposals: a) Serbian militants should give up their weapons and hand over their heavy weaponry to the UN personnel within 48 hours. b) UN officials should be given the right to enter Serbian prisons and take control over them. c) The UNSC should request Serbia to stop giving aid to Serbian militias. d) Serbian militias guilty of committing massacres should be tried in international courts.

The second part of the plan comprised military precautions in which Turkey proposed to the UNSC members that if the diplomatic measures were not accepted by the Serbian side or if the measures failed to achieve the planned aims, then selected Serbian military targets should be bombed from the air. Foreign Minister Çetin emphasized that the most important part of the Action Plan was its military part: If other measures did not stop the Serbian aggression, then a military intervention would be conducted. Turkey's Action Plan was one of the most important proposals for putting an end to the violence in Bosnia in the early phase of the war.¹⁸

From the end of May 1992 onward, Turkey adopted a new attitude concerning any military intervention in Bosnia. Since there was no sign of ending the war or reducing its extent, and since the international community did not show a definite will to deter the aggressor either, Turkey decided to back an international military operation against Serbian targets. The intervention should take place within the framework of an international organization, most probably the UNSC. However, the government in Ankara emphasized its opposition to any unilateral move that would not solve the problem. In this way the government distanced itself clearly from Özal's attitude.

In the meantime, Turkey was supporting the diplomatic initiatives of the EC to provide a peaceful solution to the Bosnian conflict. Turkey was

---

¹⁷ Concerning İstanbul meeting of the OIC see Soysal and Kut, *Dağılan Yugoslavya*, p. 23

¹⁸ Şule Kut, 'Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993', in Sönmezoğlu (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, p. 330.

invited to the London Conference that was held on 26-27 August 1992. Although Turkey was neither one of the parties to the conflict nor a member of the EC, it was asked to take part in the conference. In Turkey the invitation was considered as an important indication of its increasing importance in the region, its active foreign policy, and its increasing economic and political weight. It was also a result of the role Turkey played in the framework of the OIC. In other words, as long as Turkey launched its own initiatives and developed an assertive policy, it was gaining importance in the European framework. Its improving status in Balkan affairs and impact upon the regional actors and Islamic countries made Europe understand how important and powerful Turkey was. On the other hand, one should keep in mind that at the time when Turkey was trying to deal with this heavy foreign policy agenda, it had to continue its struggle against the PKK as well. Turkey, which tried to keep its security against increasing PKK attacks and resurfacing Kurdish nationalism in its internal politics, had to keep its attention on the violent conflict in the Balkans. In spite of that, from the very beginning of the Bosnian War it tried to follow an active foreign policy. One of the important reasons behind this assertive foreign policy was the country's aim to maintain its Western state identity. Turkish decisionmakers firmly believed that Ankara was still important for European security and it could prove its importance to the international community through its policies during the Bosnian War. As Turkey took new initiatives and supported heavy-handed measures, the West seemed to understand that Ankara's role was inevitable in the solution of the conflict on the European continent. In other words, Turkey's Western-oriented state identity influenced its formulation of national interest and foreign policy attitudes. Despite all its internal problems Turkey tried to propose new initiatives for the solution of the conflict in order to maintain its former identity.

Another important initiative of Turkey on the Bosnian issue was the convening of a Balkan Conference in İstanbul on 25 November 1992. As the violence was going on in Bosnia without any sign of reaching a ceasefire or an agreement among the parties, there was the growing fear that the conflict would spread to other regions in the Balkans, especially to Kosovo and Macedonia. Çetin pointed out that there was a serious danger of the outbreak of a Balkan war soon and that this was the greatest problem the world was faced with. Turkey had two fundamental aims in gathering a regional conference: a) to emphasize once again the necessity of military intervention, b) to attract attention to the possibility of the war spreading. The Turkish Foreign Minister emphasized that Turkey decided to take

initiative without waiting for the world to find a solution.¹⁹ Regional countries and some neighboring states took part in the conference: Macedonia, Croatia, Slovenia, Bulgaria, Austria, Italy, Hungary, and Romania. The Balkan Conference could be considered as an important diplomatic initiative of Turkey which aimed to get the international community to act more assertively to stop the violent incidents in the Balkans and prevent the beginning of a Balkan war. Turkey was both using its contacts within the OIC and trying to play a regional leadership role in order to assert more influence in the international arena.

When it became evident that the international actors did not intend to conduct a military operation against Serbs in the short-term for a variety of reasons, Turkish leaders decided to start a new initiative to stop the arms embargo against Bosniaks. They argued that an embargo against the whole Yugoslavia was in fact harming the Bosniak side since Serbia already had enough stocks of weaponry and ammunition and was in a position to send them to the Bosnian Serbs. Serbia could also break the embargo and get new weapons from other countries. Turkey concentrated its efforts on the US administration, Islamic countries, and international organizations to lift the arms embargo against the Bosnian Muslims. Foreign Minister Çetin argued that the arms embargo led to a situation in which it became impossible for the Bosniaks to defend themselves; thus the lifting of the embargo was a moral necessity for the world. At the OIC Summit held in Karachi in April 1993, Turkey, Pakistan, Iran, Egypt, Saudi Arabia, Senegal, and Malaysia put forward a joint proposal for lifting the embargo against Bosnia-Herzegovina. The proposal was accepted unanimously at the Summit, in which the OIC member countries called upon the UNSC to take all necessary measures, including military ones, as soon as possible.

An important question in this regard is whether Turkey sent any weapons to Bosnia violating the embargo. According to Turkish press reports when Turkish journalists asked Foreign Minister Çetin whether there would be any weapons transfer from Turkey, the Minister remained silent. However, the former Turkish Chief of Staff Doğan Güreş made public in late 1994 that during his term there were secret weapons deliveries to Bosnia. However 90 % of these weapons were seized by Croatia.²⁰ Remembering that Turkey traditionally tries to maintain its cautious attitude toward any regional conflict, one should state that sending weapons to the Bosniak side was a good example of how Turkey deviated from its traditional foreign policy.

---

¹⁹ The original text of Hikmet Çetin's statement is the following: "Türkiye dünyadan medet ummadan inisiyatif almaya karar vermiştir." Quoted in Selin Çağlayan, 'Ankara'nın kâbusu: Balkan Savaşı...', *Hürriyet*, 23 November 1992.

²⁰ 'Bosna'ya silah gönderdik', *Hürriyet*, 4 December 1994.

As the violence between Bosniaks and Croats started in 1993, Turkey proved itself to be one of the few countries in which both warring sides had trust. Turkish mediation between the two sides was welcomed,²¹ and even both Bosniak and Croatian leadership asked for it. In their press meeting Bosniaks and Croats pointed out that whenever their negotiations were stuck, they applied to the mediation of Foreign Minister Çetin, and only with his initiatives could the bilateral talks go on. Both sides expressed their appreciation of Turkey's role. Çetin also visited Sarajevo twice in order to attend the Bosniak-Croat negotiations. By maintaining contact and friendly relations with the Croat side as well, Turkey might also have attempted to distance itself from the image of protectors of only the Muslims.

Turkey's relations with the Bosnian Croat side and the Croatian leadership were also one of the highlights of the visit of Turkish Prime Minister Tansu Çiller and her Pakistani counterpart, Benazir Butto, to Sarajevo and Zagreb in February 1994. The two leaders' visit to Bosnia-Herzegovina was important in several respects. It was the first high level visit after that of French President Francois Mitterrand. Moreover, as Western-oriented female leaders, their visit attracted the attention of the world media, thus increasing the international public awareness of the suffering in the region. Çiller and Butto made public the Declaration of Sarajevo, in which they stated the aim of their visit as "humanitarian", urged the whole world to help stop the destruction of Bosnia, and requested the UNSC to implement all its resolutions. They also pointed out that the "unfair" weapons embargo should be ended. In Zagreb, Çiller met Croatian leader Tudjman, who asked her to host a summit between Croats and Bosniaks and convince Izetbegovic to attend. This was also a sign of how Croatia perceived Turkey as a bridge to get into contact with the Bosniak leadership.

As a result of its mediating role between Bosnian Croats and Bosniaks Turkey's contribution to the agreement on a ceasefire in February 1994 and creation of a federation between them the following month could not be rejected. Turkey proved itself one of the peace brokers together with the Washington administration which also appreciated Turkey's role by inviting it to the ceremony of the signing of the federation agreement. Invitation of Turkey could be considered as an indication of its weight in the region and how its role acquired importance during the Bosnian conflict. It also showed that the Western world was aware of Turkey's position regarding the developments and the international community saw Turkey within "the Balkan equation".

---

²¹ İlhan Uzgel, 'Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar', in Gencer Özcan & Şule Kut, eds., *En Uzun On Yıl* (İstanbul: Boyut, 1998), p. 410-411.

Moreover, it was not just the regional actors, but also the international actors that were seeking Turkish support in their attempt to find a peaceful solution. Lord Owen, a UN representative, and Thorwald Stoltenberg, who replaced Vance in May 1993 as EC mediator, paid an official visit to Turkey and asked Turkey to use its influence over the Bosniaks. Owen stated that the demands of Bosniaks for an outlet to the sea and more territory were right in essence, however for a stable peace the parties should come to an agreement. Turkish Foreign Minister Çetin stated that Turkey did not play a concrete mediation role; however, he would contact Izetbegovic as soon as possible to provide peace. He also added that Turkey would support Izetbegovic's policy to the end.

While trying to convince the international community to act more forcefully, Turkey also made sure that it was ready to take part in all military operations to provide peace and order in Bosnia. The UNSC accepted Resolution 816 allowing NATO planes to attack Serbian war planes that would try to violate the no-fly zone, and NATO aircraft began to implement the decision on April 12, 1993. As a response, Turkey expressed its readiness to join the NATO action. After NATO's invitation, 18 Turkish F-16 planes were sent to the region to monitor the no-fly zone. NATO's request for Turkey to send its aircraft was considered "a great success of Ankara" and "a great source of prestige" in the Turkish press.

Turkish Foreign Minister Çetin, who played a critical role in the formulation of Turkey's Bosnian policy, resigned in July 1994. During his term he supported an active but multilateral policy toward the Bosnian dispute and did not pay any credit to those who were asking for unilateral military action from Turkey. Before leaving his job he stated the following: "Turkey was suddenly faced with many problems that all needed Turkey's attention. Thanks to Turkey's initiatives in several issues it was understood that Turkey was a great state whose opinions were respected." On Bosnia he stated:

Turkey did everything that was needed. I myself went to Sarajevo four times under fire. We sent a huge amount of humanitarian aid. Before the problem intensified, we launched an action plan in August 1992. If that plan had been implemented, the problem would not have come to the point today. Although everybody stated that it was impossible, Turkey sent peacekeeping soldiers.²²

Çetin's remarks pointed out that in the post-Cold War era Turkey tried to find policies to the problems in its neighborhood. He also stressed that thanks to its initiatives, the international actors appreciated Turkey and its greatness. The statements of the Turkish Foreign Minister could be

---

²² Barçın Yinanç, 'Hiçbirseyi daha kötü bırakmadım', *Milliyet*, 30 July 1994. (Translated from Turkish by the author)

regarded as a reaction to the claims that Turkey lost its former strategic importance. Therefore, Turkish attempts to provide solutions to the conflicts could be considered as a way of proving Turkey's importance in the new era.

In order to increase its support among both Turkish decision makers and the public, Bosniak leadership tried to emphasize their similarities with Turkey and the Turkish people. When Demirel wanted to visit Sarajevo in July 1994, for his stay Bosniaks prepared the house of an Ottoman Pasha, Topal Recep Pasha, who had served during the reign of Kanuni Sultan Süleyman. By that gesture, the common history between Turks and Bosniaks was emphasized and the Ottoman heritage in Bosnia was remembered. Furthermore, Bosniak leaders were trying to find similarities between their struggle and the Turkish War of Independence, thus attempting to get more support from Turkey. The Bosnian Ambassador to Turkey, Hayrettin Somun, pointed out that they would show the same heroism as the Turks had already shown in their War of Independence and win their independence by fighting.

From the beginning of August 1995 onward the US intensified its efforts to find a solution to the Bosnian crisis. The Washington administration looked for Turkish support, especially in convincing the Bosnian side to agree to a peace deal. Since the US government was aware of the fact that Ankara could exert its influence over the Bosnian leadership, it sought Turkey's help in that regard. The National Security Advisor to the US President, Anthony Lake, visited Ankara and informed the Turkish government about the new initiative of the US to find a solution to the Bosnian debacle.

In September 1995 diplomatic traffic in Turkey concerning Bosnia was intensified by the visits of the US Vice Foreign Minister Richard Holbrooke, the Bosnian President Izetbegovic and Bosnian Foreign Minister Muhammet Sakirbey. In the trilateral talks in Ankara, Holbrooke tried to make use of Turkish mediation to encourage the Bosnian side to be more flexible on the peace deal. Turkey repeated the importance of keeping Bosnia-Herzegovina's territorial integrity, which was also accepted by Holbrooke. The US Vice Foreign Minister also stressed that any peace implementation would need Turkey's participation and Turkey played a critical role in the Bosnian crisis. Lake's and Holbrooke's visits were an important sign of Washington's acknowledgement of Turkey's role in the Bosnian crisis. The US wanted to inform Turkey about a possible peace plan and also to use its influence over the Bosnian leadership.

After a Serbian attack killed 37 people in a marketplace in Sarajevo, NATO launched its biggest military campaign against the Bosnian Serb forces, which was called Operation Deliberate Force. Although after the last attack of the Bosnian Serb militants Çiller repeated Turkey's willingness to

send troops to Bosnia in case the international community would launch a joint operation, Turkish aircraft did not take part in the military campaign; however, they provided air cover for the planes conducting the bombing. Turkey was pleased that the Western world at last came to the conclusion that the war in Bosnia could not be stopped without a military intervention. That point was consistently repeated by Turkish decision makers since the inception of the war. Turkish leaders declared that they supported the decision to attack Serbian targets. Prime Minister Çiller stated that this was simply “a good beginning” and declared her hope that “...this will establish a good basis for discussing the international community’s peace plan and take it in hand.” In addition, Foreign Minister İnönü pointed out that the military campaign was “a step in the right direction by the international community in fulfilling its undertakings to protect the civilian population.”²³

The NATO operation was successful on the Serbian side and forced the Serbians to come to the negotiating table. Serbian leader Milosevic, Bosnian leader Izetbegovic and Croat leader Tudjman, as leaders of three groups, started negotiations under the mediation of the US administration in Dayton, Ohio on 1 November 1995. After two weeks they reached an agreement on a peace deal stipulating maintenance of the territorial integrity of Bosnia that would consist of a Bosnian-Croat federation and a Bosnian Serb entity. Turkey did not play a direct role in the negotiations which were, in fact, brokered by the US. After the conclusion of the agreement, President Demirel congratulated all three leaders. Turkish officials stated that the Dayton Peace Agreement was not a perfect one; however, “under the prevailing circumstances this was the best that historical opportunity provided.”²⁴

THE TURKISH PERCEPTION OF THE WAR AND STATE IDENTITY

In the Turkish view, what was happening in Bosnia was a reflection of the Serbian leadership’s aim of creating ‘Greater Serbia’. Turkey was of the opinion that Serbia was also trying to take revenge for the conquest of the Ottomans of that region by killing Bosnian Muslims whom they also called “Turks”. In fact, the Serbian leadership seemed to hate Bosniaks since they regarded them as the extension of Ottoman history. The fact that Bosniaks were, in fact, keeping Turkish culture alive increased that image in view of the nationalist Serb groups. During the conflict Serbian and Croatian attacks also damaged some of the buildings and infrastructure that had been constructed during the Ottoman Empire. One of the best known examples

---

²³ Semih D. İdiz, ‘Bosnia crisis reaches endgame’, *Turkish Probe*, 1 September 1995, p. 4.

²⁴ Semih D. İdiz, ‘Ankara welcomes peace accord for Bosnia’, *Turkish Probe*, 24 November 1995, pp. 7-8.

was the destruction of the bridge in Mostar by the Bosnian Croat forces. In other words, for Turkey, the war also represented the erasing of the Ottoman culture in Europe. This was a war not only against Bosnian Muslims, but also against all Ottoman heritage.²⁵

Turkish officials were also affected by the fact that Turkey was the only country that Bosniaks could ask for help. Turkey was the only source of help for them. Regardless of whether or not Turkey wanted it, they considered Turkey as their only would-be guardian that should provide protection for them. There was no other country to which they could turn. The Turkish Foreign Minister stated:

During the Gulf War there were no people who waited for Turkey to come to their help and who saw Turkey as the only hope for their salvation. Events did not turn into a massacre. In Bosnia-Herzegovina people are sacrificing everything in order to migrate to Turkey. That was not the case in Iraq. In Bosnia-Herzegovina and Azerbaijan people had hope only from Turkey. They had millions of relatives in Turkey. They were doing their best to migrate to where those people were living.²⁶

Turkish foreign policy during the Bosnian War could be called active and assertive, since Turkey launched many initiatives to get other countries and international organizations to act. Turkish attempts were concentrated on two sides: the Islamic world and the Western world.²⁷ Concerning Islamic countries, Turkey used the platform of the OIC by trying to bring all countries with Muslim populations to adopt the same attitude on the Bosnian conflict. The extraordinary summit of the OIC in İstanbul in June 1992 was an important early initiative that led to the acceptance of a common point on the issue. The convening of the Balkan Conference and the diplomatic initiatives launched at the level of the CSCE, UN and NATO calling upon them to decide in favour of a military intervention were also significant activities of Turkey in its attempt to end the bloodshed. Turkey, in fact, was the only country that from the early phase of the war consistently insisted on the necessity of a military campaign against Serbian targets. Ankara emphasized its opinion that only sanctions and diplomatic measures would not be enough to deter Serbs. The Turkish government also stated that it was ready to join an international intervention with its own troops. Some observers even compared the role of Turkey in the Bosnian crisis to that of the US during the Gulf conflict. In fact the use or threat of force was not a traditional instrument in Turkish foreign policy.

---

²⁵ For a detailed discussion of the impact of the Ottoman heritage on Turkey's policy toward the Balkans please see Şaban H. Çalış, 2001. *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*. Konya: Çizgi.

²⁶ Nilüfer Yalçın, 'Çetin: 'Derhal uyacağız' ', *Milliyet*, 1 June 1992. (Translated from Turkish by the author)

²⁷ Hasan Ünal, 'Bosnia II – a Turkish critique', *The World Today*, Vol. 51 (1995), p. 128.

Turkey has always been cautious toward the use of force except in some rare circumstances. Therefore, Turkish foreign policy during the Bosnian problem could be regarded as the most active one since the Cyprus issue in 1974.²⁸

At the time of the Bosnian conflict, Turkish policy makers declared many times that Turkey was a great country that would follow a leading and dynamic foreign policy. Since Turkey's position in the new international order of the post-Cold War era was discussed heavily at the time, Turkish leaders were insisting on the country's important role in world politics. In their view, one should remind the world that Turkey was still influential and could not just be put aside. In the region extending from the Adriatic to the Wall of China, it was not possible to wage a war or bring peace without the support of Turkey.²⁹

During the Bosnian conflict, thanks to its initiatives Turkey was taken into consideration. Almost all the actors involved in some kind of mediation asked for Turkey's support. Owen-Stoltenberg's visit to Ankara, the invitation of Turkey to the London Conference, and later Richard Holbrooke's contacts in Ankara were important indications that so long as Turkey launched an active diplomacy, its role in international politics was appreciated. In other words, as Turkey's role in regional affairs increased, Turkey's position in international politics improved as well.

Moreover, Turkey's influence in the Balkans was perceived as an important proof of its claim of being European. Only if it had weight in the region, it could prove its importance to Europe. If its Bosnian policy failed, it would mean not just the destruction of an Ottoman heritage, but also the end of Turkey's European dream.

The Kurdish question did not appear to play any substantial role in Turkey's Bosnian policy since Bosnia was an internationally recognized country and the violence against it was directed mainly from another state, Yugoslavia. Although Kurdish nationalism was on the rise in those years and PKK attacks constituted a major internal problem, Turkey presented inter-group relations in the country as a model to the Balkans. However, it was also emphasized that if a multi-cultural and democratic Bosnia was created, this would be an example for the solution of Turkey's own problem. Meanwhile, some observers stated that it was easier in Turkey to go to Bosnia than to criticize Turkey's Kurdish policy.

In sum, arguing that it was a great country interested in its region, Ankara tried to play a leadership role and assume guardianship of the Bosniaks. It launched many diplomatic initiatives, but it was careful not to act alone. It was emphasized by Turkish decision makers many times that

---

²⁸ Diplomats at the Turkish Foreign Ministry, Interview by author, Ankara, January 2004.

²⁹ A previous Turkish foreign minister, Interview by author, Ankara, 13 January 2004.

Turkey would act multilaterally and did not have any neo-Ottomanist dreams. Turkey considered that as long as it could assert its weight in the Balkan crisis, it would be taken into account by the US, European countries and international organizations.

CONCLUSION

This study analyzed Turkey's foreign policy during Bosnian War between 1992-1995. Turkish state identity has been discussed heavily in the wake of the end of the Cold War and alternative identities were proposed instead especially by Kurdish nationalists and Islamists. As the country's strategic role that it acquired during the Cold War was increasingly questioned, there seemed to be ambiguity regarding the path that Turkish foreign policy makers would choose. The war in Bosnia started at the very time in which Turkey was experiencing an identity crisis.

The findings of this study supports the hypothesis that constructivist approach helps us make sense of Turkey's Bosnia policy. Turkey tried to prove that it could still play an important role in its neighborhood, especially in Europe in the new circumstances of the post-bipolar world system. Turkey's Bosnian policy constituted a hallmark because it represented the most active foreign policy attitude of Ankara since the Cyprus intervention of 1974. Turkey found that as it acted rigorously and tried to convince international actors to act more assertively, it was increasingly taken into consideration by the great powers, like the US and EU. The fact that it started bearing the fruits of its active policy encouraged Turkey to maintain the intended course.

During the Bosnian war Turkish policymakers stressed the continuing importance of Turkey for the stability of the neighboring regions. The wars of Yugoslav dissolution witnessed many narratives of Turkish leaders declaring the greatness of the country. This dominant narrative was accompanied by an active foreign policy implemented by the Turkish leaders characterized by Ankara's many diplomatic initiatives to bring the Bosnian issue to the attention of the international community and convince international actors to take more measures in order to stop the conflict. This study argued that this discourse and foreign policy were caused by Turkish leaders' desire to show Turkey's still lasting geopolitical significance to the world. Related to that they also aimed to maintain the state identity that Turkey had acquired during the Cold War as part of the Western world. Turkish policy makers found that as long as they launched initiatives for the solution of the conflict, they were taken more seriously by the US and other international actors.

BIBLIOGRAPHY

- "Bosna'ya silah gönderdik", *Hürriyet*, 4 December 1994.
- BANCHOFF Thomas, "German Identity and European Integration", *European Journal of International Relations*, Vol. 5 (1999), p. 259-289.
- CAMPBELL David, *Writing Security United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Manchester: Manchester University Press, 1992), p. 76.
- CHAFETZ Glenn, Michael Spirtas, and Benjamin Frankel, "Introduction: Tracing the Influence of Identity on Foreign Policy", *Security Studies*, Vol. 8 (Winter 1998-1999, Spring 1999), p. VIII-XXII.
- CHECKEL Jeffrey. T., "The Constructivist Turn in International Relations Theory", *World Politics*, Vol. 50 (1998), p. 324-348.
- CORNELL Erik, *Turkey in the 21st Century, Opportunities, Challenges, Threats*, Britain: Curzon, 2001.
- ÇAĞLAYAN Selin, "Ankara'nın kâbusu: Balkan Savaşı...", *Hürriyet*, 23 November 1992.
- ÇALIŞ Şaban H., *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Konya: Çizgi, 2001.
- DAĞI İhsan D., "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and the Westernization", *Turkish Studies*, Vol. 6 (2005).
- FULLER Graham E. et. al., *Turkey's New Geopolitics from the Balkans to Western China* (Boulder: Westview Press, 1993).
- İDİZ Semih D., "Ankara welcomes peace accord for Bosnia", *Turkish Probe*, 24 November 1995, pp. 7-8.
- İDİZ Semih D., "Bosnia crisis reaches endgame", *Turkish Probe*, 1 September 1995.
- KARAOSMANOĞLU Ali L., "Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği Açısından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *Doğu Batı*, IV/14 (2001), p.156-166.
- KOWERT Paul A., "National Identity: Inside and Out", *Security Studies*, Vol. 8 (Winter 1998-1999, Spring 1999), p. 1-34.
- KRAMER Heinz, *A Changing Turkey, The Challenge to Europe and the United States*, Washington, D. C.: Brookings, 2000.
- KUT Şule, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993", in Sönmezoğlu (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*.
- LESSER Ian O., "Turkey's Strategic Options", *The International Spectator*, Vol. 34 (1999), p.79-88.
- LYNCH Marc, "Abandoning Iraq: Jordan's Alliances and the Politics of State Identity", *Security Studies*, Vol. 8 (Winter 1998-1999, Spring 1999), p. 347-388.
- ÖZCAN Gencer, "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi", in G. Özcan and Ş. Kut (eds.),

- En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Buke, 2000, p.67-101.
- ROBINS Philip, *Suits and Uniforms, Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, Seattle: University of Washington Press, 2003.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, "Dünya ve Türkiye", in F. Sönmezoğlu (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* (İstanbul: Der, 2004), p. 985-1006.
- UZGEL İlhan, "Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar", in Gencer Özcan & Şule Kut, eds., *En Uzun On Yıl* (İstanbul: Boyut, 1998).
- ÜNAL Hasan, "Bosnia II - a Turkish critique", *The World Today*, Vol. 51 (1995)
- WENDT Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- YALÇIN Nilüfer, "Çetin: 'Derhal uyacağız'", *Milliyet*, 1 June 1992.
- YİNANÇ Barçın, "Hiçbirşeyi daha kötü bırakmadım", *Milliyet*, 30 July 1994.

THE STRATEGIC RELEVANCE OF AGRI IN EUROPE'S SOUTHERN GAS CORRIDOR

László Marác*^{*}

Özet

Avrupa, enerji açısından neredeyse tamamen kıta dışındaki satıcılara bağımlıdır. Son zamanlarda Avrupa Birliği (EU), çeşitli ülkelere enerji bağımlılığını azaltmayı başaramadı. Bu durum, Avrupa Birliğini dünya arenasında jeopolitik bir oyuncu olarak oldukça savunmasız bırakmıştır. Özellikle merkezî ve Doğu Avrupa ülkeleri doğalgazlarını Rusya'dan sağladıkları için neredeyse tamamen onlara bağımlıdır. Merkezi ve Avrupa kıtasındaki bazı ülkeler bu durumunu değiştirmeye çalışmaktadırlar. Azerbaycan, Gürcistan ve Romanya, 2010 Nisan ayında Rusya'yı atlayarak Hazar Denizi yoluyla Karadeniz'den Avrupa'ya doğalgazı taşımak için anlaşmışlardır. Bu yıl içinde Macaristan da AGRI adlı konsorsiyuma katıldı. Sonuç olarak, AB üye ülkeler, Rus kontrolündeki doğalgaz boru hatlarına daha az bağımlı olacak.

Anahtar Kelimeler: Enerji çeşitliliği, AGRI, LNG, Karadeniz, Jeopolitik.

Abstract

Europe is almost completely dependent for her energy on outside suppliers. In recent years the European Union (EU) has not succeeded in reducing the energy dependencies by diversification, a keyword in European strategic papers (see, COM 2008 781 final). This makes the European Union as a geopolitical player in the world arena rather vulnerable. Especially the countries in Central and Eastern Europe are almost completely dependent for their gas supplies on Russia. Some countries in the Central and European space are trying to modify this state of affairs. Azerbaijan, Georgia and Romania have agreed upon in April of this year to transport gas from the Caspian Sea via the Black Sea to Europe bypassing Russia. Later this year Hungary also has joined this so-called AGRI consortium. As a result, EU-member states will be less dependent on the gas pipelines that are carrying Russian gas through states that are under Russian control.

Keywords: Energy diversification, AGRI, LNG, Black Sea, geopolitics

EU-RUSSIAN RELATIONS IN ENERGY POLITICS

Russia is intrinsically involved in the EU debate on energy security. According to Richard Youngs, Russia 'completely dominates (...) debates over European energy policy (see Youngs 2009, 79).' Russia is the main

---

* Assist. Prof. Dr., University of Amsterdam, Faculty of Humanities, European Studies, University of Amsterdam, l.k.maracz@uva.nl.

actor engaged in the issue of supply. As one of the largest global suppliers of natural gas and oil, Russia can meet high European demands for energy. Due to its geographical proximity to the Union, the country's energy giant, the state-owned company Gazprom is also an obvious partner for European state members' energy providers. Russia on the other hand benefits from these European revenues. One fifth of its annual GDP income is derived from energy revenues (Godzimirski 2009). However, political unrest in the post-Soviet space can endanger reliable supply to Europe, as has happened several times in recent years. Having toppled the communist system only two decades ago, Russia remains an unstable partner in energy negotiations (Correlje and Van der linde 2006). In 1994 efforts to place Russia's pipeline network under multilateral regulations failed when Russia refused to ratify the Energy Charter Treaty (Youngs 2009, 80). To prevent further upheavals and ensure energy security, the EU established a Common Economic Space (CES) with Russia at a summit in St. Petersburg in 2003. The long-term goal of the agreement is the formation of an open market between EU and Russia.

Europe's demand for gas is high, however, and Russia can meet this demand like no other actor on the market (Progress Report 2008). Europe will not be able therefore to exclude Russia from gas deals. Maintaining good relations with Russia is a prerogative. By creating a more formal cooperation basis with Russia, EU can, however, avoid becoming a victim of the sort of unpredictable reactions the Ukraine has had to put up with regularly. Signed contracts can ensure EU energy safety and reasonable prices for Russian gas. The Common Economic Space between EU and Russia provides a framework to establish legally binding documents on gas deals.

Energy related issues form the "backbone" of CES (see Sutela 2005, 14). Due to asymmetrical provisions in supply and demand between the Union and Russia several gas disputes have had to be solved during the last years (see Progress Report 2008). Russia has turned out to be a politically unreliable partner in gas supply. Following political rows with neighbouring states Russia has regularly turned off the gas tap thereby hindering transit to Europe. During the Russian war with Georgia in 2008, following price disputes with Ukraine in 2006 (Stern, 2006; Youngs 2009) and as a reaction to failed debt payments by Ukraine in 2008 (Pirani et al. 2009), Russia demonstrated its power by causing severe gas shortages in Central and Eastern Europe following the pipeline cuts. As a consequence, EU and Russia agreed on an Early Warning Mechanism in 2009 to prevent further crises leaving EU countries at the mercy of Russian gas magnates (EU press release, 2009).

European energy security is highly dependent on diplomatic relations with Russia and joint ventures between European and Russian energy

companies. The foremost objective of Union's energy policy is to secure supply. As a 'net energy importer' (COM 2008 781 final) Europe is exposed to energy supply shocks, price volatility and decreasing fossil fuel reserves. Indigenous energy production covers barely half of Europe's need, with 56 percent of European energy imported from third countries. In fact, domestic production even started declining in 2004 (COM 2008 781 final). If this trend is not reversed, fuel imports will rise even further in the future. Oil and gas, i.e. 60 and 26 percent in 2008 respectively, compromise the largest share (COM 2008 781 final). Russia provided 36 percent of oil imports in 2007 (Europe's Energy Position, 2009, 21) and 42 percent of gas import in 2008 (COM 2008 781 final), rendering the EU highly dependent on Russian resources. Even if substantial increase in Russian energy supplies is achieved until 2020 twenty percent 'energy imports [are] set to rise under almost all scenarios' (COM 2008 781 final, 3).

THE GREAT PIPELINE RACE

The European Union has not succeeded in developing a common energy strategy, nor a strategy of energy diversification. There is a lot of talking about the EU's sponsored Nabucco-pipeline that should carry gas from Central Asia and the Caspian Sea region via the Caucasus and Turkey to Europe thereby bypassing Russia and Ukraine but concrete steps to construct the pipeline have not been taken so far. It is extremely unlikely that the Nabucco project will be operative in 2015 as has been planned. Without a common energy policy and a successful strategy of energy diversification the EU will hardly become a major political player in the 21st century.

Europe is linked to the Russian gas fields by several large gas pipelines, like the North Stream. More gas pipeline routes, like South Stream will be planned in the near future and can be considered as a concurrent to the Nabucco pipeline in the southern gas corridor. These pipelines and projects are controlled or will be controlled by the Russians or will run through countries, like Belarus or Ukraine that are politically controlled by Russia. Also some richer countries in the Western part of Europe, like Germany have reached an agreement with Russia on the supply of gas. Russian gas will be carried by pipelines that run directly to Germany via the Baltic Sea, the so-called North Stream. North Stream is cooperation between the state-owned Russian company Gazprom, the German energy companies E.ON and BASF and the Dutch Gasunie. Poland is excluded from this pipeline and the Russian-German cooperation has been interpreted in Poland as a modern Molotov-Ribbentrop Pact referring to the Soviet-Nazi pact preceding the Second World War that determined the tragic fate of Poland and the other Central and Eastern European countries during and after the Second World War.

In the past Russia has successfully played EU members off against the others. The EU treats energy policy as a foreign policy issue, an area member states like to protect from too much interference from Brussels (Youngs 2009). By signing bilateral agreements with major national energy providers such as German E.ON, Italian ENI and French EDF, Russian energy giant Gazprom has managed to become a direct stakeholder in the largest national gas markets in Europe (Leal-Arcas 2009). Other competing non-EU gas suppliers to the EU, such as Algeria and Libya that are active on the Italian market, have been made business partners by the Russians in an attempt to monopolize gas supply into the EU. The Lisbon Treaty added a clause on energy solidarity amongst the EU-members. The clause has no legal binding, however and is not being obeyed (Progress Report, 2008). Companies like E.ON, ENI and EDF are therefore helping Russia along in gaining a gas monopoly.

Hence, Russia has used its monopoly position as a real geopolitical weapon that can be employed for 'divide and rule' tactics. Austria, Hungary and Serbia could not resist the temptation and were willing to accept the offer of Gazprom to buy shares in their local energy companies, i.e. Austrian OMV, Hungarian MOL and Serbian NIS to bind them to the South Stream project. Russian energy company Surgutneftegas has acquired 21.2 percent stake in Hungarian oil and gas company MOL, although MOL's constitution allows only for a foreign stake of 10 percent. This deal violating Hungarian law was concluded by the pro-Russian, oligarchic government of Prime Minister Ferenc Gyurcsány who was lobbying for the position of 'commissioner of the South Stream project' and made Hungary completely dependent on Russian interest. Recently the new Hungarian centre-right government under Viktor Orbán declared by his spokesman Tamás Fellegi, Hungary's National Development Minister that the state wants to increase its leverage in the energy sector and does not welcome foreign stakeholders in strategic national companies (See Politics.HU). It will be not easy to get rid of the Russian stake in the MOL company, however. Gazprom was able to buy the Serbian state energy company NIS for almost nothing and also acquired the control of pipelines on Serbian territory giving the Serbs the guarantee that South Stream will be running over Serbian territory. In the end South Stream will reach Silvio Berlusconi's Italy who is a frequent guest in the Kremlin and a strong supporter of Russian exclusive energy interest in Europe (see Lucas 2008).

In order to break the exclusive dependency on Russia gas that is not only the gas itself but also the routes carrying the gas to the Union the EU has launched several projects to diversify the routes. The best-known pipeline project in the southern gas corridor is the already mentioned Nabucco that will carry gas over the territory of Turkey. But several other smaller projects, such as the Trans-Adriatic Pipeline (TAP), the Turkey-

Greece-Italy Interconnector (ITGI) or the Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnector (AGRI) all have the potential to be an important element of the southern gas corridor and even call into question the future of Nabucco itself. In any case, all these pipelines will draw gas from the same gas fields, i.e. Sah-Deniz 1-2 in the Caspian Sea region.

European pipeline project Nabucco has been undercut several times by the Russians. Under Ferenc Gyurcsány's pro-Russian government in 2007 Hungary signed a bilateral deal with Gazprom to receive gas via the Russian pipeline Blue Stream (Youngs 2009). Due to this deal Hungary temporarily withdrew from the Nabucco pipeline project triggering criticism from Brussels (see Aczél 2010). In 2010 Russia signed deals with Azerbaijan, securing gas supplies to stream to Russia instead of through the delayed Nabucco pipeline (Socor 2010).

Furthermore, Russian pipeline project South Stream will form a direct rival supply route to Nabucco as it also carries gas to Southern Europe (Finon 2010). With French EDF and Italian ENI financing the rival, it is hard to take Europe seriously in its attempts at solidarity. South Stream will bypass Romania and cut through Bulgaria playing off Romania and Bulgaria against the other. This is one of the main reasons Romania has been initiating AGRI bypassing Russia in order to guarantee itself a place within the South Stream project.

RUSSIAN GAS MONOPOLY IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

As mentioned above Russia has an important share in the energy supply of the European Union. Especially the countries in Central and Eastern Europe are almost completely dependent upon Russian gas. Slovakia is depending for 99 percent, the Czech Republic for 78 percent, Hungary for 80 percent, Poland for 67 percent and the Baltic countries, Estonia, Latvia and Lithuania for 100 percent on Russian gas. The only exception in Central and Eastern Europe is Romania that satisfies 85 percent of her gas demands from internal resources. Furthermore, in these countries the connecting pipelines to Russia run over Ukrainian territory, i.e. in the case of Slovakia, Czech Republic, Bulgaria, Greece, Austria, Hungary, Slovenia and Romania and Russia or Russian controlled countries like Belarus in the case of the Baltic countries (compare Marác 2009, 17).

The Russians are very well aware of this and have used the energy weapon against those who are critical about present day Russia. The small Baltic countries can be blackmailed by threatening to cut off energy supplies from Russia. In recent winters Russia was not ready to deliver gas to Ukraine of president Viktor Yushchenko who was conducting a pro-Western policy. After the election in February 2010 of this year that was won by the pro-Russian politician Viktor Yanukovich Ukraine does not

have to be afraid that they will be cut off from Russian energy supplies. The government of Yanukovich will support Russian politics led by Putin and Medvedev in exchange for lower energy, especially gas prices that will keep the Yanukovich government longer in power.

Gazprom, Russia's state-owned sole exporter of Russian gas has not only succeeded in attaining large shares of European energy firms it also holds long-term supply contracts with European distributors (Dreyer 2010). In the cases of Slovakia and Bulgaria, where one distributor dominates the entire market for gas (Stern 2005) consumers are 100 percent dependent on Russian supplies. The Baltic states are also highly dependent on Russian gas with Gazprom holding a 37 percent stake in Eesti Gaas (Stern 2005, 127), Estonia's gas monopoly. These European bilateral ventures with Russian state-owned gas company Gazprom undermine EU attempts to speak with one voice and to take up seriously the issue of energy diversification. As some EU-members rely on only one supplier, i.e. the Baltic states on Russia securing supplies entails lowering dependency on these suppliers by diversifying the sources. The Union's strategy seems to construct 'reliable framework conditions' to realize this diversification (COM 2008 781 final, 5). Priority infrastructure projects aimed at interlinking European energy markets and subsequently decreasing their dependence on third countries is listed under this point. Projects include the 'Baltic Interconnection Plan' which entails key infrastructures necessary for effective interconnection of the Baltic region with the rest of the EU and the 'southern gas corridor' interconnections to link gas supply from Caspian and Middle eastern sources and Liquefied Natural Gas (LNG) develop LNG action plan on liquefaction and storage facilities. One of these latter projects is AGRI.

THE STRATEGIC RELEVANCE OF AGRI

As we have discussed above especially the countries between Germany and Russia in the Central and Eastern European zone are worried about their energy supplies that is strongly connected to their security and safety. To retake the initiative three presidents, the President of Azerbaijan Ilham Aliyev, the President of Georgia Mikheil Saakashvili and the Romanian President Trajan Basescu met in Azerbaijan's capital Baku on 14 September of this year and signed the Baku declaration in which the three heads of state decided to construct a gas pipeline that will connect the three countries. The construction of the pipeline labeled AGRI which is the abbreviation of 'Azerbaijan-Georgia-Romania-Interconnection' will connect these countries via the Black Sea. The Georgian president Saakashvili who is clearly on the side of the West and would like his country to join NATO has played a crucial role in setting up AGRI. With the help of the AGRI

project Saakashvili himself is using energy as a geopolitical weapon against Russia trying to embarrass the Russians at their own playing field.

AGRI will draw gas from the Caspian Sea that will be carried via a pipeline across land to Georgia for liquefaction. This process of liquefaction will take place in a plant for LNG exports at the Azerbaijan-owned oil export terminal of Kulevi in Georgia. Kulevi is by the way at "spitting distance" from the breakaway autonomous territory Abkhazia. Abkhazia is a marionette state of Russia and is providing Russia a stronger geopolitical position in the southern part of the Caucasus to put pressure on the AGRI project. Commentators are afraid that this will make the AGRI project vulnerable indeed. Further transport of LNG will take place via tankers from the Georgian port of Poti to the Romanian Black Sea port of Constanta. In Constanta a terminal will be constructed for the re-gasification of the LNG. The gas will be pumped through Romania's pipeline system to Hungary and to the rest of the Balkans and the European Union.

The Romanian President Traian Basescu has declared that the project will be set in motion by all means but that he is hoping for financial support from Brussels. An advantageous moment for this is the coming year 2011 because in the first half year Hungary will chair the Union and afterwards Poland. The latter country is strongly supporting the Eastern Partnership to establish all sorts of ties in the post-Soviet space having Georgia and Azerbaijan among its members. Basescu is counting on support from Hungary where recent elections in April 2010 have been won with a landslide by the pro-Western, centre-right coalition led by Viktor Orbán. This coalition took the government position of the Hungarian socialist party MSZP, an ardent supporter of Gazprom policy. On September 20 Hungary even announced it would become a shareholder in AGRI project. Now the following state energy companies, i.e. Romanian Romgaz, Georgian Oil and Gas Corporation (GOGC), the State Oil Company of Azerbaijan Republic and the Hungarian Magyar Villamos Művek Zrt. each holds a 25 percent stake in the project. Interestingly the Hungarian government had to leave out the MOL company because a Russian company has a stake in MOL, otherwise the Russians would have entered the AGRI project through the backdoor.

AGRI will carry eight billion cubic metres gas a year (bcm/year) to Europe. Compared to the planned 38 bcm/year of Nabucco this is a rather modest figure. AGRI's capacity will be about five times less than Nabucco's. The figure is indeed rather modest when we take into account the yearly LNG-import of a country like France that is about twice as much as the 8 bcm/year that is planned by AGRI. The project financing will require a relatively modest amount of money of 4-6 billion euro. These figures can be lifted quite easily as demands will increase, however. In speeding up the distribution possibilities of AGRI to Central Europe and the Balkans the interconnecting pipeline between Hungary and Romania has already been

constructed. On October 14 of this year the gas pipeline linking the Romanian city of Arad and the Hungarian city of Szeged making the distribution of AGRI gas to Central Europe possible has been opened. It is also one of the first gas pipelines running 'north-south' in the Central and Eastern European area. The opening was attended by European commissioner for energy, Günther Oettinger who announced that pipelines running 'north-south' on the territory of the Union, like the Arad-Szeged pipe line and their connections to the north will be sponsored by the European Commission. North-south pipelines play an important role in the energy security of the Union.

EU-projects in the southern energy corridor are strengthened by a decision of the European Commission to establish a Danube Region in order to interconnect a geopolitical territorial unit, a European macro-region through which the Danube river is flowing consisting of Germany, Austria, the Slovak Republic, Hungary, Croatia, Serbia, Romania, Bulgaria, the Republic of Moldova and Ukraine – six of which are EU Member States, and in a broader territorial context the region also comprises the Czech Republic, Slovenia, Bosnia Herzegovina and Montenegro. Concerning Germany and Ukraine only the regions have been invited that are crossed by the Danube, like the German federal states Baden-Württemberg and Bavaria. By doing so it is prevented that Germany with its enormous economic power would dominate the Danube strategy (European Parliament 2010). Note that the Danube strategy is a geopolitical 'Vorland' of the Black Sea with Romania and Bulgaria neighbouring the Black Sea and Romania holding a key position in the AGRI project. AGRI is in fact embedded in the Danube strategy and the Eastern Partnership program (compare Marác 2010, 10-14). Observe that one of the achievements of the Danube Strategy is energy diversification. Article 12 stresses 'the need to diversify energy sources and calls on the Commission and all riparian states to increase cooperation in the field of energy, to promote and implement joint projects on energy efficiency and renewable energy sources...' (European Parliament 2010, article 12). Without doubt both Hungary and Poland will try to put further flesh on the southern gas corridor concept when they assume the rotating EU presidency in 2011. Both countries will be a reliable partner of Brussels to decrease influence of Russian controlled gas flows to Europe.

Observe furthermore that AGRI is strengthening the bargaining position of those countries being involved in the project while weakening the position of other countries not being involved in the project. Azerbaijan will have a stronger position with respect to Russia's South Stream and the European Union's and Turkey's Nabucco. AGRI instead of Nabucco might become the alternative transit route for Azerbaijani gas. Hence, Azerbaijan will have more space in order to maneuver when negotiating with Russia,

Europe and Turkey on supplying gas. Georgia will be able to use energy supply as a geopolitical weapon against Russia by offering the AGRI route to Europe and the West bypassing Russia. Of course this policy might backfire putting more Russian pressure on the Caucasus state Georgia. Romania has been left out from Russia's South Stream plans and with Romania being a strong player in AGRI the Russians have recently announced that they will reconsider Romania to become a member of the South Stream consortium again, otherwise being afraid that the Russian gas monopoly will be threatened. AGRI will weaken Turkey's bargaining position with respect to Europe for with AGRI there will be an alternative transit gas route for Nabucco. Turkey will lose the 'only transit' option it had to Europe. From this it follows that AGRI is a small project with enormous strategic relevance, although due to this it will probably be the quickest of the projects in the southern gas corridor to be realized. Europe has to be prepared that the Black Sea also will be an important area forming a crucial energy and geopolitical front.

REFERENCES

- ACZÉL, Endre. 2010, October 19. Az Agri-Projekt. Harc az azeri gázért. 168 óra online. www.168ora.hu/globusz/azerbajdzsan-gaz-nabucco-agri-projekt-61938.html.
- BIRD, Michael. October 2010. Black Sea nations set new rules for power play. The Diplomat Online Bucharest. www.thediplomat.ro/print2.php
- CORRELJE, A.F. and Van der Linde, C. 2006. Energy supply security and geopolitics: A European perspective. In *Energy Policy (Oxford)* 34, March 2006: 5.
- DREYER, I. 2010. The Competition Case Against Gazprom. European Energy Review.
- FINON, D. 2010. Nabucco versus Southstream: An Economic Competition Behind a Geopolitical Confrontation, EU Energy Policy Blog. www.energypolicyblog.com/2010/03/01/nabucco-versus-southstream-an-economic-competition-behind-a-geopolitical-confrontation. 2010 March 1.
- GODZIMIRSKI, J.M. 2009, March 25. Russian Energy Strategy 2030. Energi og Miljo Seminar. Norwegian Institute of International Affairs.
- GRANT and Barysch. 2003. The EU-Russia Energy Dialogue. www.cer.org.uk/pdf/briefing_eu_russia.pdf.
- LEAL ARCAS, R. 2009. The EU and Russia as Energy Trading Partners: Friends or Foes?, *European Foreign Affairs Review*, 14(3), pp. 337-366.
- LUCAS, Edward. 2008. The New Cold War. How the Kremlin Menaces both Russia and the West. London: Bloomsbury.

- MARÁCZ, László. 2009. Afhankelijkheid van Russisch gas maakt Europa instabiel. *Armex* 93e jaargang, april 2009, nummer 2, p.17.
- MARÁCZ, László. 2010. V4-top geeft Midden-Europa nieuw élan. *Atlantisch Perspectief*. Nr. 5: 10-14.
- PIRANI S., J. Stern and K. Yafimava. February 2009. The Russo-Krainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment. Oxford Institute for Energy Studies.
- SOCOR, V. 2009. Putin Touts Vast Yamal Project for Global Export of LNG. *Eurasia Daily Monitor*, 6(176), 25 September 2009.
- STERN, J. 2005. *The Future of Russian Gas and Gazprom*. Oxford: Oxford University Press.
- SUTELA, P. 2005. EU, Russia, and the Common Economic Space, www.bof.fi/NR/rdonlyres/72D29959-BA8B-47D5-AA2B-DC4BA404E752/0/bon0305.pdf.
- YOUNGS, R. 2009. *Energy Security: Europe's New Foreign Policy Challenge*. London: Routledge.

Files

- Commission of the European Communities. 2008, November 13. An EU Energy Security and Solidarity Action Plan. COM (2008) 781 final. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0781:FIN>.
- Europa Press releases: IP/09/1153, 2009:1 (16 July 2009) "The Commission adopts new rules to prevent and deal with gas supply crisis. Brussels.
- European Parliament. 2010, January 21. European Strategy for the Danube Region. P7_TA(2010)0008.
- DG for Energy. 2009. *Europe's Energy Position: Markets and Supply*. [Ec.europa.eu/energy/observatory/annual-reports/doc/2009_annual-report.pdf](http://ec.europa.eu/energy/observatory/annual-reports/doc/2009_annual-report.pdf).
- Progress Report 2008. ec.europa.eu/external_relations/Russia/docs/commonsplaces_prog_report_2008_en.pdf. Brussels.
- Politics.HU. 2010, September 6. Minister says Hungarian-Russian Relations on New Footing.

ХОД ИСТОРИИ ВСПЯТЬ НЕ ОБРАТИТЬ

Константин Думаа*

Özet

Abhazya ve Güney Osetyaa yapılan referandumlar ve kabul edilen anayasalar çerçevesinde 2008 yılının çok öncesinde de fiilen bağımsız olan devletlerdi. Bu toprakları kaybetmeyi kabullenemeyen Gürcistan yönetimi sistematik olarak yıkıcı-terörist faaliyetler, askeri şantajlar ve bu cumhuriyetlerin topraklarına doğrudan askeri saldırılarda bulundu. Tüm teşebbüsler, organizatörlerinin başarısızlığa uğramasıyla son buldu ve ortaya beklenmedik bir durum çıktı. Birilerinin hoşuna gitse de, gitmese de Abhazya ve Güney Osetya tanındı ve en önemlisi ise bunun Büyük Rusya tarafından yapılmış olmasıdır. Şaakaşvlicilerin tarihi geriye döndürme hesapları boşunadır. Gürcistan, alternatif olmayan bu gerçekleri dikkate almak zorundadır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsızlık, siyasi elit, soykırım, tescilli tuzak, “Kafkas Halkları Konfederasyonu”, asimilasyon, Gürcüler, Megreller, yabancı düşmanlığı.

Аннотация

Абхазия и Южная Осетия задолго до 2008 г. являлись де-факто самостоятельными государствами в соответствии с проведенными референдумами и принятыми конституциями. Грузинские власти не примирились с утратой этих территорий и систематически осуществляли диверсионно-террористические акции, военный шантаж и попытки прямого военного вторжения на территории республик. Все попытки заканчивались провалом для их организаторов. И случилось то, что случилось... Нравится кому-либо или нет, признание Абхазии и Южной Осетии состоялось и главное - великой Россией. Расчеты шакашистов на обратный ход истории напрасны. Грузии надо считаться с этими реалиями, альтернативы которым нет.

Ключевые слова: независимость, политическая элита, геноцид, патентованная уловка, «Конфедерация народов Кавказа», ассимиляция, грузины, мегрелы, ксенофобы.

Можно сказать, что август стал занимать в историческом календаре абхазов судьбоносное место. Август 1992 года принес нашему народу большую трагедию – началась грузино-абхазская война, длившаяся почти четырнадцать месяцев и завершившаяся (ценой огромных потерь) сокрушительным разгромом агрессора,

---

* Доцент кафедры политологии и социологии АГУ (г. Сухум).

позорно бежавшего со своими пособниками с территории Абхазии. Август 2008 года ознаменовал собой осуществление долгожданной мечты абхазского народа – признания независимости Абхазского государства великой Россией. 16-ти летний интервал между этими двумя августами был тяжелым, отмеченным, кроме всего прочего, провокациями со стороны Грузии и нажимом ее западных покровителей на руководство Абхазии с целью возвращения ее в лоно Грузии. Все это потребовало от него (руководства) большого терпения и выдержки. Чтобы в должной мере оценить характер событий последних лет и всю значимость достигнутой нами независимости, уместно обратиться в прошлое.

Абхазия, равно как и Южная Осетия, неправомерно находясь в составе Грузинской ССР, постоянно была, мягко говоря, в состоянии политического, экономического и нравственного дискомфорта. Этим и объясняются массовые выступления абхазского населения с требованием выхода из состава Грузии, куда их страна без их согласия, по воле грузинских вождей (прежде всего Сталина) была включена. Но Центр на эти выступления и требования никак не реагировал. Ситуация изменилась с началом процесса разрушения большой советской империи, вместе с которой не могла не размываться и малая (грузинская) империя. Интересно, что сама Грузия мотивировала свое желание выхода из состава СССР правом нации на самоопределение, забывая при этом, что аналогичным правом обладали Абхазия и Южная Осетия, которые, как уже сказано, изначально были несправедливо включены в ее состав.

В то время как после развала СССР автономные образования в РФ заметно повысили свой статус, став полноценными республиками, режим Гамсахурдиа-Шеварнадзе, предпочитал держать Абхазию и Южную Осетию в жестких рамках символических автономий советского образца, или даже вовсе ликвидировать их (что и случилось, когда грузинский парламент при Гамсахурдиа несмолкающими овациями принял решение о ликвидации автономии Южной Осетии). Эта же участь ожидала и Абхазию, о чем прямо заявил глава военных формирований Госсовета Грузии Т. Китовани в столице Абхазии, в грузинском театре. Его патетическое заявление об уничтожении республики на этой земле и сохранении для абхазов лишь культурной автономии, было встречено с горячим одобрением, собравшимися здесь его местными соплеменниками.

Существование абхазской и южноосетинской автономии в составе советской Грузии, даже в их символическом статусе, не давало покоя официальному Тбилиси. И если в советские годы об этом открыто не заявлялось, то с началом развала СССР об этом стали говорить громогласно. Более того, зазвучали требования, чтобы абхазы и осетины, живущие, якобы, на грузинской земле, покинули ее. В частности, Гамсахурдиа на одном массовом митинге прямо заявил: «Мы поможем абхазам, если они оставят наши земли и вернуться туда, откуда пришли... Абхазской нации вообще не существует...». Или: «Осетины – не народ, а мусор, их надо изгнать грузинской метлой» и т.п.

Тема «неправомомерности» абхазской и южноосетинской автономий стала постоянной в устах грузинских политиков. Один из них, А. Чикваидзе, прошедший в свое время все карьерные ступени комсомольско-партийной и дипломатической иерархии в СССР, а после развала последнего состоявший в шеварнадзиевской команде, в своей полной самолюбования книге «На изломе истории СССР – Россия-Грузия» заявляет: «Были созданы искусственные территориальные единицы вроде Южной Осетинской автономной области, аджарской и абхазской автономии. Все это были мины замедленного действия». Причем, как он считает, это было сделано специально Сталиным для того, чтобы «предостерегать будущие поколения от попыток политического развода». Такие же мысли неоднократно высказывал и Э. Шеварнадзе, подчеркивая, что если бы большевики не «подарили» абхазам и югоосетинам автономии, никакой войны не было бы.

Несомненно, целью грузинской агрессии в начале 90-х годов и было уничтожение этих «искусственных территориальных единиц», даже если для этого понадобилось бы истребить тысячи и тысячи людей. Шеварнадзевский сумасбродный командир Г. Каркаршвили, командующий грузинскими оккупационными войсками, на весь мир заявил о своей готовности пожертвовать 15 тыс. грузин ради уничтожения всех абхазов. Растроганный решимостью своего фашиствующего любимца-вояки, Шеварнадзе отозвался о нем, как о «молодом человеке с рыцарским мышлением» и вскоре присвоил ему воинское звание бригадного генерала.

О намерении Тбилиси уничтожить абхазскую нацию целиком поведал также госминистр и чрезвычайный представитель Госсовета Грузии в Абхазии Г. Хаиндрава, который в апреле 1993 г.

в интервью французской газете «Le Mond» заявил: «... Абхазов всего 80 тысяч, что означает, что мы можем полностью уничтожить генетический фонд их нации путем убийства 15 тысяч их молодежи. И мы вполне способны на это». Однако этим человеконенавистническим планам не было суждено реализоваться ни в Южной Осетии, ни в Абхазии, где грузинские агрессоры потерпели сокрушительное поражение. Именно это фиаско Тбилиси объективно предопределило путь независимого развития и Абхазии, и Южной Осетии.

Тбилисские реваншисты не смирились с этим, заявляя, что ни один грузин никогда не согласится с потерей этих «исконно грузинских земель», и при поддержке западных покровителей стали лихорадочно готовиться к новой войне против Абхазии и Южной Осетии. Особенно отчетливо это проявилось с приходом к власти нынешнего грузинского президента Саакашвили, обещавшего своему народу обязательно решить проблему территориальной целостности Грузии. Достаточно сказать, что военный бюджет Грузии за период президентства Саакашвили возрос более чем в 30 раз, чтобы стало понятно, как он собирался «решать» эту проблему. Грузию вооружали, что называется, «всем миром», но наиболее интенсивно это делали США, Болгария, Чехия, Украина, Израиль, Греция, другие западные страны, а также Турция. К тому же, как отмечалось в американской газете «Foreign Affairs» (11.10. 2009 г.), до августа 2008 г. западные правительства безоговорочно принимали позицию Грузии в отношении Абхазии и Южной Осетии, не предпринимая никаких усилий, чтобы посмотреть на вещи другими глазами, уловить иные нюансы ситуации. Это придало правительству Саакашвили уверенности, что оно может без труда вернуть отколовшиеся территории силой путем быстротечной войны. Так, например, в апреле 2008 г. молодой министр обороны Грузии Д. Кезерашвили говорил известному российскому тележурналисту П. Шеремету: «Три дня – и мы возьмем Абхазию под полный контроль, три часа – и мы возьмем Цхинвали». На вопрос журналиста: «Вы отдаете отчет своим словам?» последовало безапелляционное: «Да, мы готовы выполнить любую задачу» (П. Шеремет. Погибшие мечты. – М 2009. – С. 21).

Казалось бы, зная воинственный настрой Саакашвили, его американские покровители должны были, так сказать, «надеть» на воинственного лидера Грузии смиренную рубашку. Однако они заняли иную позицию – подстрекательскую. Еще 26 октября 2006

г. в интервью российской газете «Коммерсант» помощник госсекретаря США М. Брайз, говоря об отношении США вокруг ситуации в Абхазии и Южной Осетии, заявил: «На наш взгляд, признание территориальной целостности Грузии дает ей право на проведение операций по уничтожению террористов» (заокеанский грузинский друг воспринимал абхазов и южных осетин не иначе, как «террористов»).

Саакашвили, посчитав, что больше нельзя ждать, в начале 2008 г. приступил к осуществлению своих замыслов, о чем свидетельствовали многочисленные провокации со стороны Грузии на границе Южной Осетии, передислокация грузинских войск вблизи абхазской границы, участвовавшие облеты территории Абхазии беспилотными самолетами-разведчиками с целью уточнения предполагаемого военного удара (кстати, большое число беспилотников были сбиты абхазскими ПВО).

Тбилиси явно планировал напасть на Абхазию весной 2008 г. Это лишний раз подтвердил бывший посол Грузии в России Э. Кицмарашвили, выступая перед парламентской комиссией Грузии, образованной после провала военной акции против Южной Осетии. Причем предусматривалось приурочить эту операцию к 7 мая, ко дню инаугурации нового президента России – Д. Медведева: воспользовавшись занятостью политического руководства России, нанести мощный удар по Абхазии, после чего поставить Москву перед фактом. По словам Е. Примакова («Известия», 29 окт. 2009 г.) грузинский президент планировал ударить по Абхазии еще в апреле 2008 г., о чем ему поведал посол США в России. Но тогда, по словам последнего, американцы удержали Саакашвили, хотя все было готово к агрессии (планировалась высадка до 3 тыс. десанта и захват стратегических объектов на побережье Абхазии). На границе с Абхазией уже были сконцентрированы до 7,5 тыс. грузинских военнослужащих и военная техника. Позже решено было перенести театр военных действий в Южную Осетию, посчитав ее более слабым звеном. При этом обращает на себя внимание безмерный цинизм Саакашвили, изрекавшего перед началом агрессии: «... Я предлагаю руку дружбы и партнерства всем... Я считаю, что мир – это больше, чем другие категории. И ради мира мы готовы пойти на любой компромисс, на любое соглашение... Еще раз хочу обратиться к вам, мои дорогие, мои соотечественники, я очень люблю осетинский народ (!), как президент и как рядовой человек. Я очень уважаю осетинскую культуру, осетинскую историю... Пусть никто не пытается

представить правительство Грузии в качестве сторонника какого-либо насилия... Мои дорогие, я надеюсь на вашу мудрость, на ваш большой исторический опыт. Это Кавказ, где насилие всегда приносит очень плохие результаты...». Как это напоминает цинизм Гитлера! А. Швейцер, немецко-французский мыслитель, лауреат Нобелевской премии мира, писал: «Я узнал, что Адольф Гитлер произнес речь, в которой пытался заверить весь свет в том, что мир – единственная цель всех его действий. Речь эта была патентованной уловкой, и я понял, что война близка». Уже через несколько часов после объяснения в своей «бесконечной любви» к осетинам Саакашвили отдал приказ штурмовать Цхинвал, что привело к известным последствиям.

Саакашвили отрицает свою вину за военную авантюру против Южной Осетии и, в то же время, говорит, что если, мол, «мы что-то натворили в Южной Осетии – разве это не внутреннее дело Грузии»? Вызывает удивление его абсурдное заявление о том, что грузинская армия, видите ли, «не была рассчитана на ведение полномасштабной войны, она была рассчитана на мирные полицейские операции». Выходит, задействованные им танки, БТРы, система залпового огня, ПВО и другие дальнобойные орудия, а также авиация, пущенные на Цхинвал, были средствами «мирной» полицейской операции?! Накануне годовщины начала так называемой «пятидневной войны» он в интервью ВВС заявил, что ни о чем не жалеет, и хвастался, что главная цель Москвы – отстранение его от власти – до сих пор так и недостигнута. Градус цинизма этих высказываний грузинского президента настолько высок, что не стоит их комментировать. Удивительно то, что сумасбродный Саакашвили, жаждавший восстановить территориальную целостность и допустивший разгром своей распиаренной армии, в панике прятаящийся под телами охранников от российских самолетов и жевавший собственный галстук, ни о чем не жалеет и не раскаивается! Но дело не только в самом Саакашвили. Грузинская политическая элита, равно как и масса простых грузинских граждан, ликовала по поводу вторжения их войск в Цхинвал. Министр реинтеграции Грузии Т. Якобашвили уже делал восторженные победоносные заявления, хотя вынужден был потом (когда 10 августа войска Сакартвело ретировались из Южной Осетии) объяснять это не как отступление, а всего лишь как «военный маневр», «передислокацию, «чтобы получить возможность противостоять... российским вооруженным силам иными методами».

Сокрушительное поражение Грузии в «пятидневной войне» явно огорчило их покровителей на Западе, к тому же превратно истолковывавших действия России, предпринятые для спасения жителей Южной Осетии и российских миротворцев. Тем не менее, на фоне массированных антирусских нападков со стороны западных средств массовой информации, обвиняющих Россию в агрессии, появились и объективные оценки происшедшего. В частности, турецкая газета «Turkish Daily» писала: «То, что сделал грузинский лидер, просто не поддается никакой логике. Вы нападаете на миротворческие силы огромной страны прямо перед ее носом и надеетесь, что эта страна примет ваши правила игры и допустит то, что вы делаете. Глупость». В конце концов Еврокомиссии пришлось официально и документально подтвердить виновность Грузии в развязывании войны.

Если гипотетически допустить невмешательство российской армии в августовский конфликт, неизбежной была бы его эскалация. Саакашисты в случае успеха планировали всю свою военную силу направить на завоевание Абхазии. Российский президент Д.А. Медведев во время своего пребывания с визитом в Абхазии 8-го августа 2010 г., заявил: «Мы правильно действовали: и людей спасли, и не допустили кровавой бойни здесь» (т.е. в Абхазии – К.Д.). И действительно, в грузинских планах и картах операции «Скала» подробно излагалось, как, в какой последовательности и в какие сроки планировалось установить полный контроль над территорией Абхазии от Ингура до Псоу. Какие последствия могли быть у этого военного демарша, – трудно даже вообразить.

Однако есть и рассуждения иного ракурса. Так, политический аналитик Л. Радзиховский в своей статье на Интернет-ресурсе (10.08. 2009 г.) утверждает, что Россия спасла Саакашвили, разгромив его, потому что теперь он может изображать из себя «жертву», а если бы победил с такими жуткими последствиями, то на Западе его ожидало бы осуждение общественного мнения, включая СМИ, его деяния были бы квалифицированы как гуманитарная катастрофа. В качестве примера он приводит Буша-младшего, которого «в газетную пыль стерли за Ирак и Гуантанамо», и Израиль, который в Европе «самая проклинаемая страна». Позволим себе не согласиться с автором.

Во-первых, Россия вступила в конфликт с Грузией не для свержения Саакашвили, а, как сказано, для защиты населения

Южной Осетии, подвергшегося агрессии со стороны Грузии, и спасения своих миротворцев.

Во-вторых, если бы Россия не вмешалась, маленькая республика явно не устояла бы перед многотысячным, до зубов вооруженным агрессором, и человеческих жертв и разрушений было бы многократно больше. И что тогда смогло бы изменить мировое общественное мнение, какую бы оно имело силу? Ведь жизнь людей дороже всего!...

В-третьих, реакция общественного мнения Запада, вопреки представлению Радзиховского, была бы не такой уж действенной. Мировое общественное мнение очень своеобразно осуждало «неоимпериалистический блок НАТО, присвоившего себе право нападать во имя демократии и соблюдения прав человека на маленькое государство Сербию», которая «никоим образом нам (американцам – К.Д.) не угрожала ... и тем не менее они бомбардировали сербские города, заставляя сербов вспомнить гитлеровскую оккупацию...», – пишет в своей книге «Смерть Запада» (М., 2004 г.) известный американский политик П. Бьюкенен. За Сербией последовали неблагоприятные деяния Америки в Ираке и Афганистане, а также кровавый рейд Израиля против Ливана. В результате этих акций погибли сотни тысяч ни в чем неповинных людей, виновники же этих злодеяний и в ус не дуют. Мировое сообщество пошумело-пошумело и забыло. Но даже после острой критики в западной прессе по поводу тайных тюрем и пыток в них заключенных они (тюрьмы) не перестали существовать.

Говоря обо всем этом, надо иметь еще ввиду свойственную Западу политику «двойных стандартов» в оценке схожих ситуаций и событий. Когда, например, реакционный грузинский политический режим устроил в начале 90-х годов кровавый геноцид абхазам и осетинам, на Западе, это не вызвало никакой тревоги и обеспокоенности. Действо агрессора характеризовалось как «наведение конституционного порядка» в своих провинциях. Ободренный таким отношением, главный виновник той войны – Шеварднадзе, высокомерно заявил, что на Западе в оценке событий вокруг Абхазии и Южной Осетии имеет значение только его мнение. В то же время действия Сербии по «наведению порядка» в своей провинции Косово Запад расценил совершенно по-иному, подвергнув суровому наказанию Белград. К слову заметим, что в подобных несправедных деяниях потери несут обе стороны, и поэтому Р. Макнамара, министр обороны США времен

вьетнамской войны, в которой погибло одних американцев 58 тыс., в своих мемуарах под названием «Трагедия и уроки Вьетнама», счел эту войну трагической, ужасной ошибкой. Долгие годы его мучила совесть. Она терзала его за непосредственную причастность к совершенным в чужой стране злодеяниям... Но загубленных жизней ведь не воскресить!.. Вот и Шеварднадзе тоже говорит иногда, что война в Абхазии была ошибкой. В действительности же, она была преступлением со стороны Грузии.

В Тбилиси немало и других политиков, «помудревших» только после того, как арба, фигурально выражаясь, перевернулась. Один из них – вышеупомянутый А. Чикваидзе считает, что фатальной необходимости войны с Абхазией не было, и сетует на отсутствие активных контактов и открытого диалога между сторонами перед войной. Виной тому он считает высокомерие Шеварднадзе, его пренебрежение к тогдашним абхазским властям. В связи с этим Чикваидзе вспоминает такой случай. Делегация Грузии во главе с Шеварднадзе принимала участие в работе Организации Черноморского экономического сотрудничества (ОГЭС) в Анкаре. После окончания совещания Шеварднадзе распорядился, чтобы по пути в Тбилиси самолет приземлился в Батуми. Когда Чикваидзе спросил, чем вызвана такая корректировка маршрута (ведь остановка в Батуми изначально не предусматривалась), ответ Шеварднадзе был таков: «Перед вылетом в Анкару мне звонил Ардзинба и предложил на обратном пути встретиться в Абхазии. Но в Абхазию я не поеду, не хочу с ним встречаться. А в Батуми мы залетим и тем самым поставим Ардзинба на место...».

Тот же автор говорит и о другом случае. Если верить ему, накануне штурма абхазскими вооруженными силами Сухума, ему в Тбилиси звонил Ардзинба и сообщил, что хочет встретиться с Шеварднадзе, заявив: «Я готов к переговорам когда и где угодно...». Чикваидзе стал разыскивать Шеварднадзе в Сухуме, где он в то время находился, связался с его ближайшим помощником В. Лордкипанидзе и просил сообщить главе Госсовета о телефонном звонке абхазского лидера. Лордкипанидзе, после общения с грузинским лидером, позвонил Чикваидзе и сказал: «Шеварднадзе просил передать, чтобы вы сказали, что не смогли его найти». Автор в догадках: почему Шеварднадзе не хотел разговаривать с Ардзинба? Может, он счел его позиции слабыми? Или его отговорило сухумское окружение? Мол, мы дадим ему достойный ответ! Чикваидзе не полагает, что отказ от этой встречи оказался для Грузии роковым.

На наш взгляд, такое поведение Шеварднадзе объясняется его ксенофобством (равно как и большинства грузинской интеллигенции), а также пренебрежительным отношением к абхазам, не могущим, дескать, быть достойными партнерами, равными участниками переговоров. Правда, в годы своего коммунистического диктаторства в Грузии он заявлял – лицемерно – о своем уважении к абхазскому народу и даже однажды с высокой трибуны осмелился открыто поведать о тех несправедливостях, которые были допущены прошлыми грузинскими властями в отношении абхазов. Теперь же, сняв маску, сей «демократ» заявляет, что, оказывается, абхазам не была положена даже и та куцая автономия, которую они имели; что в нынешнем его понимании абхазы – это некие «пигмеи, поднявшие мятеж против человечности», – как он об этом заявил с трибуны ООН. А не возжелал он встретиться с Ардзинба будучи уверенным, что его войкам удастся одержать победу и поставить абхазов на колени. Тогда он и подумать не мог, что скоро ему придется вместе со своими «доблестными» войсками спасаться бегством с абхазской земли.

А. Чикваидзе верно рассуждает о важности в государственной политике «вовремя разглядеть приближающиеся события. Если политик не обладает обостренным чутьем на это, – он не политик». Однако разве сам он, профессиональный политик с большим опытом, согласовывал свои действия с этой формулой?!. Во время грузино-абхазской войны он был имманентной частью политического режима Шеварднадзе, находился на высоком посту министра иностранных дел страны, и хоть и говорит, что не совсем ладил с Шеварднадзе, но почему-то же не выступил против войны в Абхазии, не увидел, что дело идет к геноциду немногочисленного народа? Мог бы, в конце концов, в знак протеста, уйти в отставку, но не сделал это и не сделал потому, что сам явно поддерживал эту агрессию, проводя соответствующую активную работу по дипломатической линии в зарубежных странах: мол, иначе с абхазами нельзя.

Войну в Абхазии, равно как и в Южной Осетии, они, «прозревшие» грузинские политики считают ошибкой только, потому, что проиграли в ней. Между тем, замышляя военную акцию, следовало бы учитывать психологию и настрой абхазов, и не предаваться иллюзиям, считаться с реальностью, отдавать себе отчет в том, что абхазы не безродны – у них будут заступники на Северном Кавказе. О этом не раз их предупреждали и

«Конфедерация народов Кавказа», и многочисленная зарубежная диаспора, представители других народов, для которых непримиримость столь варварскому попранию справедливости не была лишь формальной! Но просчитать на несколько ходов вперед, подумать, какие далеко идущие последствия может иметь эта авантюра, организаторы военного похода на Абхазию не захотели. Ничто не могло противостоять иллюзии Шеварднадзе и его окружения, уверовавших в возможность блицкрига на Абхазию. И если бы им удалось одержать победу, даже ценой жизни всех абхазов, как это обещал Каркаршвили, в Тбилиси никто и не заикнулся бы об «ошибочности» предпринятого военного похода – это однозначно! Ошибочность войны с Абхазией в августе сей автор (А. Чикваидзе) видит в том, что Шеварднадзе и еще «какие-то несколько человек», принявшие агрессивное решение, дали поймать себя в расставленную для них ловушку – «на довольно незамысловатую провокацию определенной части российских политиков и военных кругов среднего и высокого уровня».

Не хочется комментировать этот и аналогичный ему бред других всезнаек о, якобы, тайных контактах абхазских представителей власти в советские годы с кремлевскими вельможами во время летнего отдыха последних в Гагре и Пицунде. На этих, мол, неформальных встречах, по утверждению того же Чикваидзе, «формировалось мощное проабхазское лобби», которое, дескать, во время войны работало против Грузии... Но почему-то он не говорит, о том, чем мотивировался ввод грузинских войск 14 августа в Абхазию. А причина была смехотворная – охрана абхазского участка железной дороги и пресечение грабежей грузов. Но именно грузины и грабили транзитные товарные поезда! И нить этих деяний тянулась из Тбилиси, откуда антиабхазские силы получали инструкции о провокационных действиях, в том числе о бандитских налетах на поезда. Их цель – создать повод для введения войск в Абхазию для прекращения, якобы, указанных безобразий. Руководил этим процессом Г. Ломинадзе, министр ВД Абхазии, тбилисский посланец и один из самых ярых антиабхазских лидеров. Тому есть множество свидетельств. Приведем одно из них.

Ш. Киут, бывший начальник объединенного гаража Минторга Абхазии, рассказывает о том, как однажды утром сторож гаража (и одновременно школьный преподаватель) – грузин Кандид Джакония приехал на работу на новеньком «Запорожце». На

вопрос Киута, где и когда тот купил машину, Кандид «по секрету» поведал ему о том, что стащил авто с грузового поезда, следовавшего в Ереван, – и не хотел он этого делать, да заставили. Многие местные грузины, по его же словам, совершают такие хищения, следуя указаниям Г. Ломинадзе, который тут же содействует быстрому оформлению таких автомобилей и выдаче для них номеров.

Так что грузинские политики и аналитики, «валят с больной головы на здоровую», утверждая, что, якобы, русские спровоцировали войну в Абхазии. Будь у них мужество, они сказали бы правду о тех «незамысловатых провокациях», которые совершали представители грузинской Партии войны в Абхазии перед началом военной агрессии. Это было бы в какой-то степени актом самоочищения. Ведь нашел же в себе мужество Вилли Брандт, бывший канцлер ФРГ в конце 70-х годов, извиниться перед всем миром за совершенные немцами в период гитлеризма злодеяния. Аналогично поступил в 1990 г. президент США Джордж Буш, извинившись перед американскими японцами за то, что в 1941 г., после разгрома американской военной базы на острове Перл-Харбор Японией, тысячи этнических японцев в США были репрессированы. Им была выплачена значительная компенсация.

Но для высокомерной грузинской политической элиты такой шаг неприемлем. Это, видите ли, «унижает» достоинство гордых грузин. Как видно, в Тбилиси предпочитают держаться вымыслов, даже сплетен, от которых не смог уйти названный автор, когда утверждал о том, что «абхазский кризис не имел и не мог иметь места без хорошо продуманного плана...». И таким планом, оказывается, было «изгнание с абхазской территории грузинского населения». Осталось бы еще вспомнить «эффектную» байку о том, как на Гагрском стадионе абхазы играли в футбол «отрезанными головами грузин» (?!). Мера должна быть во всем, в том числе и в клевете!.. Но в Тбилиси, очевидно, исповедуют старый нехитрый прием: чем чудовищнее ложь, тем легче в нее поверят.

Чикваидзе заявляет: «главная трагедия Абхазии – гибель множества грузин...». Действительно, грузин погибло в затеянной ими же войне немало (называют разные цифры – 7, 10 и даже 15 тыс.), и хоть и неделикатно, но в данном случае само собой напрашивается сказать известное выражение: «за что боролись, на то и напоролись». Хотя погибших вояк, оболваненных грузинской пропагандой, и их родителей, конечно же, жалко. Но почему же бывший министр иностранных дел Грузии ничего не говорит о

жертвах войны со стороны абхазов? Ему это безразлично. Может быть, для этого надо, чтобы абхазов погибло еще больше? Когда 20 февраля 2010 г. в Риге отмечалось 20-летие независимости Латвии, подчеркивалось, что у латышей не угасает память о 16 соплеменниках, погибших во время столкновения с советскими войсками, и этот факт постоянно побуждает их к крайне негативному отношению к русским. А что же тогда сказать нам, у которых в результате «ошибок» Тбилиси погибли тысячи лучших сыновей и дочерей – значительная часть нашего генофонда? Забыть, простить это злодеяние? Вряд ли это возможно.

Л. Гумилев (создатель собственной теории этногенеза) писал о стереотипности и устойчивости моделей поведения народов, которые во многом складываются в зависимости от конкретных обстоятельств и специфических условий жизнедеятельности этносов. Примером такого стереотипа является враждебное отношение армян к Турции, хотя со времен армянского геноцида прошло немало времени. Соответственно, порожденная грузинской агрессией ненависть к грузинам также стала стереотипом в поведении современных абхазов. И этому стереотипу суждено существовать на протяжении многих будущих поколений. Грузинской элите следовало бы знать об этом.

Отношение к Саакашвили его западных опекунов после того, как в августе 2008 г. он их подвел своими авантюрными действиями в Южной Осетии, стало прохладным. Это проявляется и в вопросе воссоединения Грузии и Южной Осетии. Администрация Барака Обамы признала, что США не собираются строить свою стратегию в регионе на возвращении Грузии отколовшихся территорий. Тем не менее, хотя для многих лидеров Запада глава Грузии, говоря словами Ф. Рузвельта «конечно, сукин сын», но это «их сукин сын». Поэтому руководители стран Запада, особенно США, не оставляют без внимания своего младшего «шаловливого» грузинского партнера и Грузию в целом. Суть в том, что программа Вашингтона нацелена на доминирование США в странах бывшего СССР, в том числе через программу «управляемых конфликтов». Важным составным компонентом этой программы является Грузия, которую США считают главным своим политическим форпостом на Кавказе. Этим, в частности, объясняется неоднократное обсуждение в Конгрессе США программы поддержки Грузии.

Улучшая отношения с Россией, Вашингтон уведомляет Тбилиси, что этот процесс не будет проходить за счет Грузии.

Администрация США пытается уравнивать отношение с Россией и Грузией. Так, когда Барак Обама в 2009 г. побывал в Москве с визитом, вскоре в Тбилиси приехал вице-президент США Байден, а вскоре после ответного визита Д. Медведева в Вашингтон в июне 2010 г. в грузинскую столицу поспешила Госсекретарь США Х.Клинтон. Оба визитера в Грузию заверили грузинские власти в том, что «перезагрузки» отношений Америки и России не будет происходить за счет ущемления интересов дружественной Грузии. И, конечно же, не упустили еще раз подтвердить свою приверженность к ее территориальной целостности. При этом они пытались неуклюже обосновать правомерность независимости Косово. Заявив в Тбилиси, что США видят большую разницу между Абхазией, Южной Осетией и Косово, г-жа Клинтон, тем самым, еще раз подтвердила политику «двойных стандартов». По ее утверждению, с самого начала распада Югославии Косово хотело получить независимость и «там ? ГДЕ считали, что этот регион был включен в состав Югославии насильно». Разве не то же самое было с Абхазией, включенной против ее воли в состав Грузии?

Или другое же утверждение г-жи Клинтон о том, что, мол, Грузия была «более сплоченной страной, чем Сербия». Как же надо не ведать то, о чем говоришь, делая такие заключения! Очевидно, грузинские консультанты не информировали ее о неоднократных массовых выступлениях со стороны абхазов с требованием выхода из состава Грузии. Оснований признания независимости Абхазии международным сообществом гораздо больше, чем у Косово по той простой причине, что независимость последнего связана с агрессией НАТО против Югославии. И Косово до этого не было независимым, в то время как Абхазия и Южная Осетия еще в начале 90-х годов, а не в 2008 году, ценой громадных жертв, достигли де-факто независимости. На протяжении всего этого времени Абхазию и Южную Осетию ничего не связывало с Грузией. Кроме того, независимость Косово получило после нескольких лет нахождения иностранных войск на его территории. Провозглашение независимости Косово было спровоцировано внешними силами, т.к. Белград, в отличие от Тбилиси, не готовил его возвращения силой. К этому надо добавить и то, что албанцы в Косово являются пришлым народом из соседней Албании. Несмотря на все это и им позволено быть независимыми, в то время как абхазы, живя на своей территории испокон веков, не имеют на это права. Не парадокс ли это?!

Впрочем, важна не логика, а собственные интересы. Америка уже построила в Косово две военные базы. И именно США под давлением и угрозами добились того, что около 60 стран признали Косово. 22 июля 2010 г. в Международном суде в Гааге было сделано заключение о законности одностороннего провозглашения независимости этого края. Абхазия и Южная Осетия, как независимые государства, несмотря на сопротивление со стороны Запада, признаны рядом стран, прежде всего Россией, с которой они заключили военные соглашения, гарантирующие недопущение силовых провокационных поползновений со стороны Грузии*. Для дальнейшего признания Абхазии и Южной Осетии нет необходимости оказывать на кого-либо давление, как это делают США для признания Косово. Абхазии и Южной Осетии спешить некуда. Их будут признавать! В Латинской Америке, в частности, этот процесс уже пошел. Импульс ему, несомненно, придал государственный визит президентов Абхазии и Южной Осетии – Багапша и Кокойты. Скептические усмешки грузинского лидера по этому поводу совершенно неуместны. Признание независимости этих двух республик весьма важно для обеспечения безопасности на Кавказе, и Россия, не отступая от этой принципиальной позиции, конечно же, будет верна своему решению.

Однако грузинская элита не желает считаться с реалиями. Ей не хватает мудрости и смелости взглянуть правде в глаза. Будучи в плену своих амбиций, они не теряют надежду на откат? независимости Абхазии и Южной Осетии, причем мирным путем (об этом мы слышали и до августа 2008 г.). Расчет делается на то, что в Грузии будет создана такая соблазнительная райская жизнь, что сами абхазы и осетины с радостью будут проситься обратно в ее состав. Об этом говорили и вышеуказанные заокеанские визитеры в грузинской столице. Но абхазы и осетины, говоря словами Путина, между колбасой и жизнью выбирают, разумеется,

---

* С точки зрения Х. Клинтон, пребывающие в Абхазии российские войска являются оккупационными и завершила Тбилиси в том, что ее страна не будет мириться с таким положением дел. Но г-же Клинтон должно быть известно, что в международном праве есть четкое определение понятия «оккупация территории», под которое Абхазия явно не подпадает. Что же касается пребывания российских войск на ее территории, то оно обусловлено двусторонним межгосударственным соглашением между Абхазией и Россией. Кроме того, Абхазия управляется не внешними военными властями, а собственным легитимным правительством. С другой стороны, когда госсекретарь США винит Россию в оккупации Абхазии и Южной Осетии, она лукавит: скорее ее страна выступает в роли оккупанта Косово, где безраздельно хозяйничают американцы.

последнее. Они никогда не вернуться в состав той страны, которая истребила тысячи граждан, растоптала судьбы огромного числа людей в этих республиках. И это не могут не понимать в Тбилиси, то и дело, традиционно неискренно декларируя о своем намерении мирного урегулирования отношений с абхазами и осетинами и, в то же время, всячески уходя от подписания договора о неприменении силы. А в грузинской столице звучит и воинственная риторика. Саакашвили не раз заявлял о своей решимости создать с помощью Запада и, прежде всего, США качественно новые вооруженные силы, и, дескать «пусть ни у кого не будет иллюзий на этот счет».

П. Шеремет в вышеупомянутой книге приводит слова нового грузинского министра обороны Д. Сихарулидзе, назначенного на пост после «пятидневной войны», о том, что ему по душе сделать Грузию «Израилем Кавказа»; что грузинская армия молодая и вскоре она будет радикально другой; что они проиграли битву, но не войну, а война, мол, еще впереди. Не обошелся «стратег» и без агрессивного выпада против России, которая, якобы, выстроила «берлинскую стену» у Абхазии и Южной Осетии, но ей самой и придется ее разрушить.

Саакашвили тоже склонен сравнивать Грузию с Израилем в контексте арабо-израильского противостояния. Ему импонирует воинственность евреев, которые в весьма затянувшемся конфликте с соседями, в конце концов, одержали победу и превратили свое отечество в государство-крепость. И, что интересно: столь возвышаемая им нация, оказывается находится в близком родстве с грузинами, и, мол, евреи – это те самые семитские племена, которые когда-то переместились из Палестины на Кавказ. Но почему же тогда к этим «родичам» все долгие предшествующие годы грузины относились пренебрежительно и гнали, как «сидоровых коз» из Грузии?).

Французский писатель XVII в. Ларошфуко говорил: «Политик в состоянии заглядывать вперед ровно настолько, насколько он в состоянии оглянуться назад». Но, похоже, у грузинских политиков, сполна испытавших позорные военные поражения, на этот счет другое мнение. Методика изучения уроков войны в Минобороны Грузии, после краха в «пятидневной войне», вовсе не преследуют цели правильных выводов из августа 2008 года и расставания с бессмысленными попытками решения своих проблем с абхазами и осетинами силовым методом. Задача стоит другая – ремилитаризация страны для попытки нового реванша. В этом

неблаговидном стремлении Грузии активно содействует ряд западных стран, оснащая ее в больших масштабах наступательным вооружением. Но Грузии и этого мало – она по-прежнему настойчиво рвется в НАТО, полагая, что это поможет ей быстрее решить территориальные проблемы.

В то же время в грузинском обществе обсуждается и идея о нейтралитете страны. Ее сторонники считают, что отказ грузинских властей от вступления в альянс, был бы благом для страны. Приверженцы этой идеи, в числе которых и экс-президент Грузии Шеварднадзе (бывший, заметим, апологет НАТО), в один голос твердят, что придание стране нейтрального статуса будет способствовать решению ее проблем, особенно территориальных. Логика их проста: такой внешнеполитический курс будет способствовать оздоровлению отношений Тбилиси с Москвой, и, в конечном итоге, Россия станет учитывать интересы Грузии, то есть откажется от признания Абхазии и Южной Осетии. Зачастившие с нейтральной идеей в Москву бывшие премьер-министр З. Ногаидели и спикер грузинского парламента Н. Бурджанадзе (кстати, до недавнего времени считавшая Россию лютым врагом ее страны), активно стремятся довести ее (идею) и до общественного сознания в своей стране. Однако их оппоненты считают, что идея эта хоть и привлекательная, но на практике – не более чем утопическая. Надо быть, мол, дилетантами, чтобы не понимать: нейтральность Грузии невозможна уже в силу ее геополитического положения, которым она и интересна миру.

Главной своей трагедией грузины считают утрату Абхазии и Южной Осетии. Поэтому, почти как молитвенная фраза, в Тбилиси звучит пожелание об их возвращении. Интересно, при этом, что историческая принадлежность Грузии этих территорий считается аксиомой, само собой разумеющимся фактом. Так рассуждает и «горе-герой» упомянутой выше статьи – Чикваидзе, который считает не требующим особых доказательств «тот факт, что территория современной Абхазской автономной республики (!) изначально относилась к грузинскому историко-культурному пространству», что со второго тысячелетия до н.э. Западное Закавказье было заселено «в основном картвельскими племенами». Он также утверждает, что Колхидское царство занимало всю западную Грузию, включая Диоскурию (Сухум). Тем самым он следует линии фальсификации истории Абхазии, принятой в тбилисских научных кругах. Возьмем Колхидское царство. Изначально, со второго тысячелетия до н.э. там обитали

абхазо-адыгские племена (об этом свидетельствует и сохранившаяся местами за Ингуром топонимика, о чем писал академик А. Чикобава), а картвелов тогда здесь и в помине не было. Желаящие объективно разобраться в этом вопросе могут ознакомиться с работами тбилисского ученого О. Джапаридзе и известного московского ученого Я. Федорова. Грузинские интеллектуалы Л. Хаиндрава и Э. Шенгелая в открытом письме А. Солженицыну, заметили, что абхазы, осетины и др. негрузинские народы в Сакартвело чувствуют себя вполне комфортно, и, де мол, «если грузины их притесняли, избрали ли бы они местом жительства Грузию?». Профессор из Северной Осетии В. Дзидзоев, высмеяв эту глупость, спрашивает: Если, скажем, «русские притесняли кабардинцев, балкарцев, осетин, избрали бы последние местом своего жительства Россию»? Ведь от этого они не перестали бы быть коренными народами на своей территории! То же самое надо сказать и об абхазах, которые обитают на этой земле не одно тысячелетие. Свидетельства этому сохранились в трудах великих историков и летописцев, таких как Страбон, Прокопий, Зонар, Нестор и другие, которые обозначали абхазов, как абешла, абасги, абазги, обезы, абхазы.

Высказывания Чикваидзе и многих других ультра-грузинских патриотов, ведущих речь о территории Абхазии, и ничего при этом не говоря об абхазах на ней, приводят к мысли о том, что вновь обрела популярность осужденная в свое время теория П. Ингороква, которая в период разгула сталинщины, предназначалась для обоснования политики огрузинивания абхазов. Ингороква утверждал, что абхазы не являются автохтонными на этой земле, они спустились с гор и ассимилировали живших здесь до них грузин. Доказательств этим сказкам – никаких! Но если абхазы были осколками адыгов, как твердят Ингороква и его нынешние последователи, то, как быть тогда с абхазским языком? Он, несомненно, родственен адыгскому. Дифференциация и распад единого языка, размежевание между этими двумя народами, по утверждению специалистов, в частности академика РАН Кумахова, охватывают период в тысячелетия. А топонимика? Можно ли найти на территории Абхазии хоть одно древнее название местности, звучащее по-грузински? Едва ли. И это несмотря на то, что в результате постигшей в XIX в. абхазов трагедии («махаджирство»), основная часть народа эмигрировала, и грузины стали, лихорадочно заселять опустевшие земли в Абхазии. Тем не менее, согласно переписи населения 1897 г.,

численность абхазов на своей земле составляла 86 %. В последующем, особенно в период осуществления официальной политики ассимиляции абхазов, численность грузин в Абхазии резко возросла, а доля коренного населения опустилась до 17-18 %. Грузинские националисты бравировали своим численным доминированием, ущемляя интересы абхазов и ни во что их не ставя. Это вынуждены признать ныне даже некоторые политические деятели современной Грузии. Так, один из лидеров грузинской оппозиции И. Аласания в интервью газете «Абхазский меридиан» (№8, 2010 г.) заявляет, что «...одна из главных причин наших поражений последнего времени... состоит в том, что мы не считались с мнением, не заботились о том, как мы выйдем, скажем, в глазах абхазского общества. Свою политику строили, исходя только из своих собственных интересов».

Другие «умники» из Тбилиси, не отрицая автохтонности абхазов, ограничивают ареал их исторического проживания на этой территории. Так, З. Гамсахурдиа, став президентом Грузии, уже не говорил об абхазах, как пришлом народе. Итальянской газете «Stampa» он заявил: «Абхазы – коренное население». Но добавил, что «им советская власть подарила чрезмерно большую территорию. Они могут остаться (благодарим его за такую щедрость! – К.Д.), но на меньшей, чем сейчас, территории» (кстати, когда в Тбилиси во время войны поняли, что не смогут завоевать Абхазию, то стали склоняться к мысли о ее расчленении на грузинскую и абхазскую зоны).

Ныне с грузинской стороны раздаются смехотворные суждения о том, что, якобы, в Галском районе и части Очамчирского района абхазов никогда не было. Хотя всем известно, что указанные территории всегда принадлежали абхазам, и потому вся древняя топонимика этого региона является абхазской. Правда, в Галском районе постоянно оседали люди из соседней Менгрелии и постепенно ассимилировали там абхазов, меняя сугубо абхазские фамилии на менгрельский лад, а в 30-е годы, не спросив, и вовсе записали их грузинами.

Об Очамчирском районе и говорить не приходится. Кстати, насильственной ассимиляции подвергались и осетины. Чтобы удержаться на работе, они вынуждены были не просто менять фамилию на грузинскую, а и саму этническую принадлежность. То же самое делалось и с армянами. В начале XX века в Тбилиси армяне составляли более 40 %, а грузины – всего 20. В течение последующих лет армянское население было насильственно

ассимилировано либо выселено, составляя в нынешнем Тбилиси меньшинство (кстати, одним из лидеров и идеологов этих акций был Ш. Окуджава, предсовнарком тогдашней Грузии, отец Б. Окуджавы, знаменитого русского поэта-песенника).

Разумные грузины понимают, что Абхазия исторически – родина абхазов, что именно они и только они являются ее обитателями с древнейших времен. В частности, один из них С. Абашидзе, известный бизнесмен, уроженец Гагры, заявляет, что Абхазия – это земля «тех, кто отстаивал свое право называть ее своей. Тех, для кого она является единственной родиной на всей планете» («Абхазский Меридиан», 2009, №6). Однако такого рода суждениям, в которых мнение об Абхазии, как части грузинской территории, считается ложным, нет шанса быть услышанным в Грузии.

Нельзя также не заметить, что аппетиты Грузии не ограничиваются только лишь Абхазией. Иные грузинские урапатриоты замахиваются и на весь Краснодарский край, объявляя его тоже своей территорией. Один из них, некто Г. Мархулия, на сайте «Грузия он-лайн» в декабре 2009 г. сделал грозное заявление о том, что его страна, создав сильную армию, восстановит территориальную целостность грузинского государства. Причем, он имеет ввиду возвращение не только Абхазии и Южной Осетии, но и Краснодарского края, который, по его утверждению, «был оккупирован» Россией «намного ранее» (?!). Он даже называет срок, когда это осуществится: к 2020-му году «грузинская армия освободит т.н. Краснодарский край от России и проведет победный парад в этой древней провинции Грузии...».

Выдвигаются дерзкие версии о том, земли от Псоу до Анапы тоже принадлежали грузинам. Только непонятно почему, когда в Тбилиси в июне 2010 г. проводили конференцию, посвященную Кавказской войне, и, в частности, депортации убыхов с их исторической родины в Сочинском регионе, об этом не было говорено. Организаторы этой конференции, в которой участвовало несколько человек из Северного Кавказа, а также представители зарубежной диаспоры кавказских народов, фальшиво имитировали «сопереживание» убыхам и адыгам по случаю постигшей их в XIX в. трагедии. Только почему-то они не вспомнили об участии грузин на стороне царской России в этой трагической акции; почему не принесли в связи с этим свои извинения потомкам убыхов и адыгов? Тем более что в многочисленных статьях и книгах, посвященных в последнее

время этой трагедии, говорится об активном участии грузин в карательных акциях против этих народов. В частности, из содержательного труда В. Ворошилова «История убыхов» можно узнать о том, что в июле 1837 г. в составе десантных войск, высадившихся на Адлерском мысе и вступивших в войну с убыхами, было «8 рот грузинского, 6 рот тифлисского, 6 рот мингрельского», а также «гурийская, имеретинская и мингрельская милиция». Грузины проявили себя и на других участках. В книге В. Удовика «Михаил Воронцов» сказано, что во второй половине апреля 1845 г. в корпусе Воронцова, воевавшего в Чечне, участвовало более тысячи грузинских милиционеров. Собственно, с этой войной и связано появление грузинских общин в Сочи. Их усердие в изгнании убыхов было вознаграждено правом на поселение в этих местах, в которых их потомки проживают до сих пор.

Сама по себе упомянутая конференция в Тбилиси явилась антирусской акцией и носила явно подстрекательский характер в отношении народов Северного Кавказа, с прицелом на срыв Сочинской Олимпиады 2014 г. и с желанием лишний раз «напакостить» России за признание ею Абхазии и Южной Осетии. Досадно, что этого не поняли присутствовавшие на данном мероприятии наши северокавказские братья.

Известно, что озлобленная Грузия постоянно демонстрирует заинтересованность в дестабилизации ситуации на Северном Кавказе. Ее спецслужбы оказывают всяческое содействие существующим там бандформированиям. Так, например, в октябре 2009 г. глава спецслужб РФ А. Бортников сообщил, что у захваченных и уничтоженных в этом регионе боевиков были обнаружены аудиоотчеты, свидетельствующие о том, что у террористов, совместно с эмиссарами «Аль-Каиды», установлены контакты с представителями спецслужб Грузии, при участии которых организована переброска боевиков на территорию Чеченской Республики. Сообщалось также об их помощи террористам в доставке оружия, взрывчатки и денег для диверсии на объектах повышенной опасности на Северном Кавказе («Российская газета», 14.10.2009 г).

Контрпродуктивность такой политики для самой Грузии понимают некоторые здравомыслящие грузинские аналитики. Один из них, П. Закреишвили по этому поводу замечает: «Надо перестать ковыряться в проблемах Северного Кавказа, перестать раздражать Россию». По его мнению, Грузия, утратив «свои

позиции, свое влияние на Южном Кавказе», стремится это компенсировать, «вмешиваясь в дела Северного Кавказа» (газета «Абхазский меридиан», №6, 2010 г.).

А. Солженицын писал: «Нации – богатство человечества..., даже у мельчайших из них есть собственные цвета и собственное место в Божественном узоре. Исчезновение нации обеднит мир не меньше, чем ободинаковение всех людей, с единым лицом и единым характером». Абхазы, обретя независимость и возможность строительства собственного государства, получили шансы иметь «собственное место в Божественном узоре». Конечно же, это не по нутру тбилиским озлобленным ксенофобам, которые считают, что абхазы вступили в фазу своего исчезновения. По словам некоего грузинского «мыслителя» И. Цкитишвили, у абхазов не было проблемы сохранения языка и культуры «пока они находились под покровительством Грузии», а теперь над ними «висит дамоклов меч в виде русского сапога». Если послушать этого шизофреника, получается, что грузины «кормили» нас «на протяжении веков», а мы, почему-то, «загипнотизированы ненавистью к грузинам» и т.д. Ему вторит вышеупомянутый И. Аласания, который, оказывается, весьма «опечален» за судьбу абхазов, и, выдавая желаемое за действительное, заявляет: «...положение осетин и абхазов еще более усугубилось, а их самобытность сегодня подвергается большей опасности, чем раньше» («Свободная Грузия», 19.12.2009 г.).

Фантазии у грузинских шовинистов – хоть отбавляй! Так, газета «Сакартвелос республика» в мае 2009 г., сообщала, что недалеко то время, когда абхазы и грузины будут сидеть в одном окопе в борьбе с единым врагом – Россией. Послушаешь Саакашвили – такое «братанье» уже началось. В газете «Свободная Грузия» от 4 марта 2010 г. он писал: «Недавно несколько десятков семей этнических абхазов выехали оттуда (Абхазия – К.Д.) и перешли на нашу сторону», потому что, оказывается, «им войска иностранные не очень понравились на своей родной земле». Но это не что иное, как обман и провокация.

С раздражением воспринимают в Тбилиси и то, что начался процесс возвращения на свою историческую родину зарубежных абхазов. Восстанавливается историческая справедливость: если когда-то грузины осели на местах махаджиров на этой земле, то теперь потомки последних, возвращаясь на свою историческую родину, занимают свои исконные земли, занятые в недалеком прошлом грузинами. И это выводит из себя Чикваидзе, который

хамски заявляет: «Территорию Абхазии стали заселять и осваивать чужаки, пришельцы, лица «абхазского происхождения» из Турции, Сирии, Северного Кавказа» и т.д.

Да, слабонервных грузинских ксенофобов бесит мысль, что отныне Абхазия, являвшаяся для них столь продолжительное время вотчиной, потеряна навсегда. Надежды экс-премьера Грузии З. Нагоидели и его единомышленников начать восстанавливать с Абхазией и Южной Осетией экономические отношения, а уж затем обсуждать вопрос о статусе, тщетны и необоснованны. Эти республики не хотят развивать экономические отношения с Грузией, в которых усматривается, в первую очередь, политическая составляющая. Та же самая идея заложена и в проекте грузинского министерства по реинтеграции. Речь идет о так называемой «Новой стратегии» в отношении Абхазии и Южной Осетии. Поэтому сделать надо все наоборот: сначала Тбилиси признает независимость этих республик, а потом все остальное...

А. Линкольн говорил, что от истории не убежишь. Абхазия и Южная Осетия кровью и по праву завоевали свою независимость. С этой неоспоримой действительностью Грузия должна считаться и успокоиться, понять, наконец, что движение истории в обратную сторону невозможно.

XVI. YÜZYIL ANADOLUSUNDA DIŞ GÖÇLER: ŞARKİYAN*

Alpaslan Demir**

Özet

Osmanlı Devleti'nin, idari, sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili verileri kapsamı bakımından tahrir defterleri mevcut arşiv kaynakları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Tahrir Defterleri ışığında Osmanlı Devleti'nin pek çok şehri sosyo-ekonomik yapı bakımından incelenmiştir. Tahrir defterleri çerçevesinde Anadolu'nun çeşitli şehir ve sancaklarını çalışan araştırmacıların hem fikir olduğu konu 16. yüzyıl Anadolu'sunda bir nüfus artışı yaşandığıdır. Genel itibarıyla araştırmacıların ekseriyeti, çalıştıkları bölgelerdeki nüfusun yüzyıl içerisinde iki katına çıktığını ifade etmekte ve aşırı bir nüfus artışından bahsetmektedir. Mevcut nüfus artışına karşın, Türkiye sınırları içinde kalan bölgeler için yapılmış olan tahrir çalışmalarında, demografik yapının açıklanması açısından çok önemli olan, Osmanlı/Anadolu dışından yada içinden gelen ve nüfus artışına katkı yapan göç konusu ya hiç incelenmemiş ya da istatistiklere yer verilmeden sadece bir iki paragraf bahsedilerek geçiştirilmiştir. Tahrir Defterlerinde mevcut dış göç verileri arasında şarkî, şarkiyân ya da şarklu şeklinde geçen kayıtlar dikkat çekmektedir. Tahrir Defterlerinde geçen şark kavramının ne olduğu münferit bir çalışma yapılmadığından dolayı tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Tahrir Defterleri ekseninde yapacağımız bu çalışmada, Orta ve Doğu Anadolu'da mevcut 50'den fazla şehir yada kasaba merkezine ait veriler çerçevesinde şark tabirinin ne anlam ifade ettiği ortaya konulmaya ve bu veriler dış göç bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tahrir Defterleri, 16. Yüzyıl, Göç, Safevi, Osmanlı.

Abstract

Tahrir Registers have an important place within the present archive sources as they include the information about governmental, economic and social structure of Ottoman Empire. In the light of tahrir registers, many cities of Ottoman Empire have been scrutinized. The issue about which researchers, who work on various cities and counties, agree in the frame of Tahrir registers is that there appeared a population increase in the 16th century Anatolia. Generally, most of the researchers state that, in the places they worked in this century, the population increased twofold, and they mention about an excessive population increase. Despite this existing population increase, in the tahrir studies which were done for the areas within the borders of Turkey, the

---

* CIEPO 19. Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, Van 26-30 Temmuz 2010'da sunmuş olduğum "Tahrir Defterlerinde Geçen Şarkî Tabiri Nedir?" adlı tebliğimin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü TOKAT. alpaslandemirtr@yahoo.com.

issue of migration, which has an important place from the aspect of explaining the demographic structure, which is inside or outside of Ottoman/Anatolia and contributing the population increase, either has never been scrutinized, or have been procrastinated by mentioning about it just two paragraphs without showing any statistics. In the Tahrir registers, within the existing information about migration, the records such as şarki, şarkıyan or şarklu take attention. What the concept of şark is within the Tahrir registers has not been explained exactly since there isn't any discrete study about it. In this study, which will be done in the frame of tahrir registers, what the term şark means will be tried to revealed in the light of information which more than fifty city or town centre existing in Middle and East Anatolia and this information will be evaluated in the context of migration.

Key words: Tahrir Registers, 16th century, Migration, Safevi, Otoman.

GİRİŞ

Hiç şüphesiz Tahrir Defterleri, Osmanlı Devleti'nin, idari, sosyal ve iktisadi yapısı ile ilgili bilgiler aktarması açısından arşiv kaynakları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim, bu defterleri ilim alemine tanıtan Ömer Lütfi Barkan'dan sonra pek çok araştırmacı Tahrir Defterleri ekseninde çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda, gerek Anadolu'nun gerekse Anadolu dışındaki Osmanlı toprağı olan şehirlerin büyük bir kısmı çalışılmıştır.¹

Tahrir Defterleri üzerine yapılan çalışmalarda, teknolojik gelişmelere bağlı olarak, bir hayli yol alınmış olmasına karşın, metot konusunda çeşitli eleştiriler de getirilerek, Tahrir Defterleri konusunda yaptığı çalışmalarla ekol konumuna gelmiş olan hocaların geliştirdikleri metodun herkes tarafından taklit edilmesinden dolayı çalışmaların standartlaştığı ifade edilmiştir.² İlk dönem yapılan tahrir çalışmaları ile kıyaslandığında günümüzde, teknolojik gelişmelere paralel olarak Tahrir Defterleri verileri daha detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bütün bu gelişmelere karşın, Türkiye sınırları içinde kalan bölgeler için yapılmış tahrir çalışmalarında, çok önemli olmasına karşın, göç konusu ya hiç incelenmemiş ya da istatistiklere yer verilmeden bir iki paragraf bahsedilerek geçiştirilmiştir.³

---

¹ Tahrir defterleri ekseninde yapılan çalışmaların listesi için bkz. Adnan Gürbüz, *XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, Dergah Yay., İstanbul Ağustos 2001.

² Erhan Afyoncu, tahrir çalışmalarında herkesin Ömer Lütfi Barkan, Nejat Göyünç, İsmet Miroğlu, Özer Ergenç, Bahaeddin Yediöldüz, Heath Lowry ve Feridun Emecen tarafından geliştirilen metodu kullanması nedeniyle çalışmaların standartlaştığını ve ileri gitmediğini ifade etmektedir, bkz. Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11, 2003, s. 267-286.

³ Alpaslan Demir, "16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi", *Bilgi*, S. 50, Yaz 2009, s. 15. Özellikle Balkanlar için yapılan çalışmalarda göç konusuna

Tahrir defterleri verileri çerçevesinde ortaya konan her hangi bir yerleşmenin 15 veya 16. yüzyıldaki demografik yapısını aydınlatmada göç verileri önemlidir. Yüzyıl içerisinde meydana gelen nüfus artışı yada eksilişinin nedenlerini ortaya çıkarabilmek için iç ve dış göç verilerinin dikkatli irdelenmesi gerekmektedir. Yüzyıl içerisinde nüfusun nasıl arttığı veya eksildiğini bilmek yapılacak yorumların sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

Doktora çalışmamız sırasında göç verilerini belli bir sistematik çerçevesinde ele alarak araştırdığımız mekanın “nüfus artışına/nüfusun gelişimine” etkisi açısından incelemiştik.⁴ Bu çalışma sırasındaki en büyük sıkıntı ise verilerin bilgisayar ortamına aktarılması konusunda metot olarak örnek alabileceğimiz bir çalışmanın olmayışı idi.⁵ Nitekim bu çalışmada verilerin ortaya konmasında eksiklik olarak gördüğümüz bazı noktalara⁶ daha sonraki dönemde Diyarbakır şehir merkezi üzerine yaptığımız çalışmada⁷ dikkat ederek, verilerin kullanımını daha sağlıklı bir hale getirmeye çalıştık.

Genel anlamıyla göç, kişi ya da grupların yaşadıkları mekanı terk ederek kısa süreli veya devamlı olarak yaşamak amacıyla başka bir yere gitmeleridir. Bu açıdan göç tanımı içinde, hareket, yer, mesafe, zaman ve kalıcılık boyutu gibi unsurlar bulunmaktadır.⁸ Göçler, gönüllü, zorunlu ve bilinçsiz olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Gönüllü göçler ise kendi içinde iç-dış ve kalıcı-geçici olmak üzere ikiye ayrılır.⁹ Göçler, nüfus hareketi yönüne

---

yeterince değinildiğini söylemek mümkündür, bkz. Osman Gümüşçü, “Internal Migration in Sixteenth Century Anatolia”, *Journal of Historical Geography*, S. 30/2, 2004, s. 245.

⁴ Alpaslan Demir, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 198-247.

⁵ Tahrir Defterleri'ndeki göç verilerinin kullanımı ile ilgili olarak Osman Gümüşçü tarafından bir makale yayınlanmıştır. Bu makale, doktora çalışmamız sırasında bize yön vermiştir, bkz. Osman Gümüşçü, “Internal Migration ...”, s. 231-248.

⁶ Alpaslan Demir, a.g.t., s. 243-244.

⁷ Alpaslan Demir, a.g.m., s. 15-28.

⁸ Osman Gümüşçü, “Internal Migration ...” s. 231.

⁹ Osman Gümüşçü, “Internal Migration ...”, s. 231; Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, (Çev. Prof. Dr. Nilgün Çelebi), Anı Yay., 7. baskı, Ankara 2004, s. 181. Thomas Faist, göçü, “a) Alan: Yerli-Uluslar arası b) Zaman: Geçici-Daimi c) Akışın boyutu: Bireysel, Grup olarak, Kitlesele göç d) Sebep: Gönüllü-Gönülsüz e) Yasal durum: Yasa dışı- Yasal” şeklinde kategorilere ayırmıştır, bkz. Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Ulaşımı Toplumsal Alanlar*, Bağlam Yay., İstanbul 2003, s. 47-50. Nilüfer Demir ise, göç tasnifini şu şekilde yapmaktadır: Göç, yapısal olarak iki grupta ele alınabilir. Birinci grup; Bireysel göç: Kişinin kendi isteğiyle yaptığı hareket; Kitlesele göç: Toplumsal, siyasal yada ekonomik sebeplerden kaynaklanan hareket; Zincirleme göç: Grup kararıyla yapılan hareket olmak üzere üçe ayrılır. İkinci grup ise Zorunlu göç: kişilerin istemi dışında göçe zorlanması ve Gönüllü göç: Ekonomik yada siyasal-sosyal nedenlere bağlı olarak kendi isteği ile yaptığı hareket olmak üzere ikiye ayrılır, bkz. Nilüfer Demir, *Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2004, s. 115.

göre ise kırdan şehire, kırdan kıra, şehirden kıra ve şehirden şehire olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.¹⁰

Tahrir defterlerindeki göçle ilgili verileri dolaylı ve doğrudan olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Dolaylı verilere, toponimiyle ilgili bilgilerden ulaşabilmekteyiz. Mahalle ya da köy ismi olarak kullanılan Koçhisar, Erzurum, Tiflisi, Karamani, Erzincani, Engirilü (Ankaralı) gibi ifadeler, bu yerleşim yerlerinde yaşayanların yerleşim yerine ismi verilen bölgelerden geldiklerini gösterebilir.¹¹ Fakat, çalışmalarımızda bu tür verileri dikkate almadık. Göç ile ilgili çalışmalarımızda kapsam dışı bıraktığımız diğer bir veri çeşidi ise, köy/mezralarda daha önceki tahrir verilerine göre ortaya çıkan ya da kaybolan nüfustur. Bunun nedeni ise bu kişilerin nereye gittiği ya da nereden geldiklerine dair her hangi bir açıklama olmamasıdır.¹²

Tahrir defterlerinde esas aldığımız göç verilerini (doğrudan veriler) incelenen bölge açısından gelen göçler ve giden göçler olarak ikiye ayırabiliriz. Giden göç kayıtları defterlerde çok fazla geçmektedir. Buna örnek olarak isimlerin yanına düşülen “der X”, “gaib”, “perakende olmuş” veya “birûnî” kayıtlarını verebiliriz. Bu tür kayıtlardan “gaib”, “birûnî” olarak kaydedilen şahıslar ile “perakende olmuş” şeklinde kaydedilen yerleşmelerdeki şahısların nereye gittiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Gelen göçlere, yani bölgeye dışarıdan gelen göçlere dair veriler ise, a) Açık bir şekilde isimlerin üzerine düşülen notlar: “an X amed”, “an karye-i X tabi’-i X”, “an karye-i X”, “an reaya-yı X”; b) İsimlerin altına düşülen kayıtlar: “Malatya”, “Gergerî”, “Erzincanî”, “Şarkî”; c) İsimlerin altında baba adı olarak geçen kayıtlar “Halil veled-i Artukabadî”, “Seydi veled-i Erzincanî”; d) Deftere düşülen kayıtlar;¹³ e) İlk defa çıkan gruplar¹⁴ olarak beş gruba ayırmak mümkündür.¹⁵

¹⁰ Osman Gümüşçü, “Internal Migration ...”, s. 231-232.

¹¹ Alpaslan Demir, a.g.t., s. 206-207. Şehir ya da bölge isimli yerleşme adlarının adı geçen yerden gelenler tarafından kurulduğuna dair en güzel örnek İstanbul’daki Aksaray mahallesi örneğidir. “... Padişahdan emr oldu ‘Aksaray’dan ev sür İstanbul’a getir’ deyu. İshak Paşa padişahın emrini yerine getirdi, şimdiki halde ‘Aksaray ili mahallesi’ kim vardır, İshak Paşa sürüb getirdiği halkdır.”, bkz. Aşık Paşazade, *Aşık Paşazade Tarihi*, İstanbul 1332 (Hicri), s. 173.

¹² Örneğin, Niksar’a bağlı Alan-ı Zünnav köyünde yüzyılın başında sadece 20 nefer gayrimüslim yaşarken, yüzyılın son tahririnde buraya meskun gayrimüslimler dışında 68 nefer müslim yerleşmiştir, bkz. BOA.TD. 54, s. 113, Tk 10, vrk. 28 b-29 a; Ak Pınar köyünde yüzyılın başında 1 nefer bulunurken, bu sayı yüzyılın sonunda 52 nefere çıkmıştır, bkz. BOA.TD. 54, s. 114, TKGM.TD. 10, vrk. 16 b; Alaüddin köyünde yüzyılın başında 5 müslim nefer kayıtlı iken, bu köy yüzyılın sonunda meskun değildir, bkz. BOA.TD. 54, s. 104, TKGM.TD. 10, vrk. 58 b. Daha detaylı bilgi için bkz. Alpaslan Demir, a.g.t., s. 208.

¹³ Divriği’nin son defteri TKGM.TD. 153, s. 11 a-13 b’de Ermeni mahallesinde geçen “An nefsi-i Divriği kadim neferen 527 An garbiyan ki ..... amed 50” kayıttan da anlaşılacağı üzere, burada mahallenin yerli halkı ile sonradan gelenler için bir ayırım yapmıştır. Fakat, bu kaydın bahsettiği 50 nefer, bir önceki tahrir olan BOA.TD. 252, s. 14’te Ermeni mahallesinden ayrı

Bu çalışmada, sadece şarkıyan üzerinde durularak, Anadolu'ya dışarıdan gelen göç olarak katkıları/oranı tespit edilmeye çalışılacaktır.

ŞARKÎ TABİRİ ÜZERİNE

Göçle ilgili çalışmalarımız sırasında dikkatimizi çeken en önemli problemlerden birisi bu makalenin konusu olan “şarki” tabirinin ne anlam ifade ettiği idi. Bu kayıtlar defterlerde “şarkî”, “şarkiyân”, “şarklu” yada “an şark amed” şeklinde geçmektedir. Genel itibari ile Orta Anadolu'nun doğusunda kalan bölgeler bu tabirin içerisine girer. Ayrıca, 16. yüzyıl Osmanlısı için şark tabiri İran'ı da niteler.

Akif Erdoğan, 1584'te Kayseri nüfusunun % 13'ünü oluşturan ve “şarkiyân” olarak nitelendirilenlerin, Doğu Anadolu'lu heteredoks konar göçer Yörük aşiretlerinin olabileceğini ifade etmektedir.¹⁶ Ankara sancağında bazı yörük cemaatlerinin “şarkdan gelmişler”, “an şark âmed est”, “cânib-i şark âmed est”, “diyâr-ı şarkdan gelmişler” şeklindeki ibareler ile kaydedildiğini görmekteyiz.¹⁷ Benzer şekilde Çorum'da da Türkmen cemaatleri içerisinde şarkıyan cemaati bulunmakta.¹⁸ Kırşehir'de 1584 tahririnde ortaya çıkan şarkıyan mahallesi yörük cemaatlerine ait şahısların yoğun olarak yaşadığı bir yerleşmedir.¹⁹

Bu tür kayıtlar ile bizim incelediğimiz defterlerde geçen şarki kayıtlar köken olarak belki aynı olmasına rağmen aralarında şu fark olsa gerek. İnceleme sahasındaki Şarkiyân kayıtları ile konar-göçer yörüklerden ziyade yerleşik reyanın kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, Huricihan İslamoğlu, 16. yüzyılın ikinci yarısında Kızılbaş isyanları döneminde İran'a kaçan aşiretlerin Anadolu'ya dönmeleri söz konusu olduğunu belirterek “cema'at-i şarkiyân” ibaresinin Doğu Anadolu'dan

---

olarak ikinci bir Ermeni mahallesi gibi kaydedilmiştir. Son defterde ise, mahalleler birleştirilerek tek bir Ermeni mahallesi yazılmış, fakat yerli sayısı ile dışarıdan gelenlerin sayısı düşülen kayıtlarla belirtilmiştir. Buradaki bu kayıttan BOA.TD. 252'de kayıtlı 50 neferi göç verisi olarak ele alabilmekteyiz.

¹⁴ Tokat'ın ilk iki defterinde mahalle kayıtları arasında Yahudilere dair her hangi bir kayıt bulunmazken, son defterde “Cema'at-i Yahudiyan” kaydı bulunmaktadır. Bunların, göç yoluyla yeni geldiklerini düşünebiliriz, bkz. TKGM.TD. 14, vrk. 154 b.

¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Alpaslan Demir, a.g.t., s. 208-209.

¹⁶ M. Akif Erdoğan, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmileri”, *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 73.

¹⁷ Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 84-85.

¹⁸ Üçler Bulduk, “XVI. Yüzyılda Çorum Sancağı”, *OTAM*, S. 3, Ankara 1992, s. 147.

¹⁹ Rafet Metin, *XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde ve Keskin Örneği)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 25, 93.

gelmiş aşiretleri tanımlamak için kullanıldığını belirtmektedir.²⁰ Dolayısıyla her iki şarki tabiri de köken olarak aynı olmasına karşın, şarki tabirine eklenen cemaat ifadesinin konargöçerliğe izafe olduğu söylenebilir. Nitekim, Sivas'ın ilk defterinde, kırsalda mevcut şarki göçmenlerin 13'ü hıristiyandır. Benzer şekilde, Tokat'ın yüzyılın ortasına ait defterinde, şehir merkezinde mevcut şarkilerin 6'sı hıristiyandır. Dolayısıyla, "şarki" tabirinin etnik, sosyal ya da dini bir anlamdan ziyade bölgesel bir anlam ihtiva etmesi daha mümkün görülmektedir.²¹

Bu çalışmanın amacı, tahrir defterlerinde geçen ve bölgesel bir anlam ifade ettiğini düşündüğümüz "şarki" tabirinin ne olabileceğini ortaya koymak, ne olduğu tespit edildikten sonra ise Anadolu'ya dışarıdan gelen göçler içindeki yeri ve önemi üzerinde durmaktır. Bu bağlamda şarki tabiri Orta Anadolu'nun doğusunda kalan yerleşmeleri mi yoksa İran'ı mı ifade etmektedir? sorusunun cevabı aranacaktır. Bunun için ilk olarak Samsun'dan Tarsus'a kadar inen bir hattan doğuya doğru nefsi bulunan yani şehir yada kasaba olarak nitelendirilebileceğimiz²² irili ufaklı 50'den fazla yerleşmenin²³ tahrir defterleri verileri incelenmiştir (bkz. Harita 1). Buradaki amaç, şarki ifadesinin hangi yerleşmelerde geçtiğinin ortaya çıkarılmasıdır. Şarki ifadesinin geçtiği yerleşmenin şarki olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. İkinci olarak şarki ifadesinin geçtiği yerleşmelerde geçen diğer göç verileri ortaya konmuştur. Örneğin şarki ifadesinin geçtiği bir yerleşmede, göç verisi olarak geçen Erzincani, Kahtalı, An Çemişgezek gibi yerleşme yerleri de şarki olarak nitelendirilemez. Dolayısıyla bu çalışmanın iki ayağı bulunmaktadır. Birincisi Orta Anadolu'dan doğuya doğru hemen hemen bütün bölgeyi kapsayan 50'den fazla yerleşmenin hangilerinde şarki kayıtları bulunduğunu belirlemek. Diğeri ise bu kayıtların bulunduğu yerleşmelerde mevcut göçmenlerin geldikleri yerleşme isimlerinden hareketle nerelerin şarki olamayacağını ortaya koymak. İncelediğimiz yerleşmeler içerisinde, o dönemdeki önemine ve büyüklüğüne binaen şarki kayıtların yoğun olabileceğini düşündüğümüz Amasya'yı tahrirlerdeki nefis kayıtlarının olmamasından dolayı kapsam dışı

---

²⁰ Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yay., İstanbul 1991, s. 278.

²¹ Alpaslan Demir, a.g.t., s. 250.

²² Kırsal bölgeye ait verilerin dikkate alınmamasının iki nedeni bulunmaktadır. İlki, daha önceki çalışmalarımızdan elde ettiğimiz sonuca göre şehir merkezine nerelerden göçmen gelmiş ise hemen hemen aynı bölgelerden kırsala da göçmen gelmiştir. Dolayısıyla bu anlamda sadece şehir merkezleri verilerini ele almak fikir yürütmek için yeterlidir. İkinci neden ise zamanla alakalıdır. Bu çalışmada Tahrir defterlerinde sadece şehir yada kasaba merkezlerinde kayıtlı yaklaşık 80 bin ismin tarandığı göz önüne alındığında, kırsal kesimi veri taramasına katmak zaman açısından bu makalenin boyutunu aşmış olacaktır.

²³ Fakat, belirtmemiz gereken önemli bir husus şudur ki Anadolu'nun batı bölgesini bir makale boyutunu aşacak olmasından dolayı kapsam dışı bırakmış olmamız dezavantaj olabilir. Bu bağlamda burada yapacağımız yorumlar tamamen incelediğimiz yerleşmelerin verileri çerçevesinde olmuştur.

bırakmış olmamız bir eksiklik olabilir. Bu çalışmadaki asıl eksiklik ise Van bölgesinin mufassal tahrirlerine sahip olmayışımızdır.²⁴

İncelediğimiz yerleşmeler içerisinde Bayburt, Kemah, Arabkir, Harput, Çermik, Siverek ve Birecik de dahil olmak üzere bu yerleşmelerin doğu tarafında şarki kaydına rastlanmamıştır (bkz. Harita 1). Buraların batısında yer alan incelediğimiz bütün yerleşmelerde şarki kaydı bulunmaktadır. Dolayısıyla birinci aşamada şarki olarak nitelendirilen bölge bu hattın doğusunda kalan bölge olmalıdır. Bu alan içerisinde daha çok Diyarbakır Eyaletine bağlı yerleşmeler bulunmaktadır. Diyarbakır eyaleti dışında kalan ve şarki kaydına rastlanmayan Bayburt, Kemah, Erzincan ve Erzurum bulunmaktadır. Erzurum'da şarki kaydına rastlamamak çok şaşırtıcı olmasa gerek. Nitekim 1540 yılında Erzurum nefsi sadece 21 nefer barındıran ve Safevi saldırıları nedeniyle harap²⁵ konumda bir yerleşmedir. Nitekim Erzurum'a bağlı köylerde kaydedilen reaya isimleri altında geçen ve dışarıda anlamına gelen "biruni" kayıtlarının fazlalığı Erzurum bölgesinin haraplığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Kemah, Erzincan ve Bayburt da Osmanlı-Safevi mücadelesine bağlı olarak sıkıntılı süreç geçirmiş yerleşmelerdir. Nitekim Sivas'tan Antep'e, Merzifon'dan Trabzon'a, Tokat'a kadar bütün orta Anadolu'ya dağılmış Erzincanlı, Kemahlı göçmenler bu durumun bir göstergesi olsa gerek.

Bu çalışmanın ikinci ayağını oluşturan şarki ifadesinin geçtiği yerleşmelerdeki diğer göç verilerinin ortaya konması durumuna göre şarki tabirinin nereler olamayacağı meselesine baktığımızda (bkz. Harita 2), Kemah, Erzincan, Erzurum ve Bayburt yerleşmelerinin isimlerini şarki kaydı bulunan yerleşmelerde göçmen gelen yerler olarak görmekteyiz. Dolayısıyla bu yerlerin şarki olarak nitelendirilmesi olanaksız. Şarki kaydı bulunan şehir ya da kasabalara gelen göç kayıtları arasında Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı yerleşmelerden sadece Amid, Siverek, Savur, Nusaybin, Birecik ve Kığı yerleşmelerinin isimlerine rastlayamıyoruz. Genel olarak baktığımızda Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı yerleşmelerin çoğu şarki kaydı geçen şehir ya da kasabalara göçmen verdiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Diyarbakır Eyaleti sınırları içinde kalan yerleşmeleri de şarki olarak nitelendiremeyiz. Şarki olarak nitelendiremeyeceğimiz diğer bölgeler ise Azaz, Halep, Şam gibi kayıtlar nedeniyle Suriye bölgesi ile Musul, Bağdat

²⁴ Mufassal defterlerinin olmayışına karşın diğer kaynaklardan yararlanılarak Orhan Kılıç tarafından kaleme alınan ve önemli bir çalışma olan XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648) adlı eserde şarki ifadesine dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu durumu, bu bölgede şarkilerin olmamasından ziyade diğer kaynakların bu konuda suskun olmasına bağlayabiliriz. Bkz. Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van Belediyesi Yay., Van 1997.

²⁵ Erzurum'un Osmanlı fethi akabinde ve sonrasındaki konumu için bkz. Bilgehan Pamuk, "Erzurum Eyâlet Kanunnâmeleri Hakkında Bazı Düşünceler", *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu (26-28 Haziran 2006) - II, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 2007*, s. 371-392.

gibi kayıtlar nedeniyle Irak bölgesidir. Gürcü kayıtları nedeniyle ise Anadolu'nun kuzey-doğusu şarki olarak nitelendirilemeyecek bölgedir. Dolayısıyla bu verilerden hareketle şarki olarak nitelendirilebilecek bölge Van Eyaleti ve Safevi hakimiyetindeki topraklar olabilir. Van Eyaleti'ne ait mufassalların olmayışı nedeniyle bu bölge için çok fazla yorum yapamıyoruz. Fakat, Diyarbakır şehir merkezine 16. yüzyılın ilk yarısında gelen göçmenler arasında Van Eyaleti sınırları içerisinde bulunan yerleşmeler de bulunmaktadır.²⁶ Şayet bu bölgeden gelen göçmenler şarki olarak nitelendiriliyorsa, o takdirde bu yerleşme isimlerinin zikredilmemesi gerekirdi. Netice olarak, bu makalenin konusu olan şarki kayıtları için incelediğimiz kırk kadar tahrir defterinden edindiğimiz bilgiye göre Van Eyaleti'nin de şarki olarak nitelendirilmesi olası değildir. Bütün bu olasılıklardan hareketle şarki olarak nitelendirilen bölge Safevi toprakları olmalıdır.

Mehmet Öz, Samsun'un Meğde köyünde "cemaat-i şarkıyan"dan söz edildiğini belirterek, bunların 16. yüzyıldaki Osmanlı-Safevi çatışması yüzünden İran sınırına yakın yerlerden iç kısımlara göçen bir grup olduklarını ifade etmektedir.²⁷ Cook, Şarkıyân ifadesi için, parantez içerisinde kelime belirsiz demiş, bunların Çaldıran mücadelesinin bir ürünü olabileceğini belirtmiştir.²⁸ Benzer şekilde Jenings de Kayseri'deki Şarkıyan kayıtlarını Osmanlı-Safevi mücadelesinin bir ürünü olarak görür.²⁹

Şarkıyan kayıtları ile Osmanlı-Safevi mücadelesi arasında bir bağ olduğu muhakkaktır. Nitekim 15. yüzyıl tahrirlerinde³⁰ şarki ifadesini görmek pek de mümkün değildir. Şarki kayıtlarının ortaya çıkışı 16. yüzyıl olup, yüzyılın ilk tahrirlerinde şarki kayıtları mevcutsa da, 16. yüzyılın ortalarına ait ikinci tahrir serilerinde Osmanlı-Safevi mücadelesinin şiddetlenmesine bağlı olarak şarki kayıtları daha da çoğalmıştır. Şarkilerin daha yoğun olarak geldikleri yerleşmeler Tokat ve Sivas en başta olmak üzere Antep, Merzifon, Trabzon gibi büyük şehirlerdir. Bir fikir vermesi açısından 1554 yılında Tokat merkezde kayıtlı Müslüman vergi neferinin yaklaşık % 11'i şarki kaydı taşımaktadır. Aynı tarihte Sivas merkezde kayıtlı Müslüman vergi neferinin de yaklaşık % 11,5'i şarki olarak kayıtlıdır.

²⁶ Alpaslan Demir, a.g.m., s. 15-29.

²⁷ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Yay., Ankara 1999, s. 72.

²⁸ M.A. Cook, *Population Pressure In Rural Anatolia 1450-1600*, London Oxford University Pres, Newyork Toronto 1972, s. 20.

²⁹ Ronald C. Jenings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, 7 (1976), s. 31, 34. Jenings, şarkıyanların tam olarak nereden ve hangi şartlar altında geldiklerini öğrenmenin ilginç olacağını ifade etmektedir., bkz. Ronald C. Jenings, a.g.m., s. 34.

³⁰ 16. yüzyıl tahrirlerine göre Şarki kayıtlarının yoğun olduğu Sivas, Tokat ve Çorum'un 15. yüzyıl tahrirlerinde şarki kaydına rastlanmamaktadır. Çorum için bkz. BOA. MAD. 354 (M. 1455-1456), s. 122-130. Sivas için bkz. BOA. TD. 2 (M. 1454-1455), s. 466-478; BOA. TD 19 (M. 1485-1486), s. 399-410. Tokat için bkz. BOA. TD. 2 (M. 1454-1455), s. 3-64; BOA. TD. 19 (M. 1485-1486), s. 3-26.

Şarki kaydı bulunan yerleşim merkezlerine bakıldığında (bkz. Harita 1) bu bölgelerin istikrarı yakalamış bölgeler olduğu görülmektedir. Şarki kaydı bulunmayan yerleşmeler ise Osmanlı-Safevi mücadelesinin cereyan ettiği bölgelerdir. Osmanlı-Safevi mücadelesinin etkileri olan bu bölgedeki yerleşmelerin verileri incelendiğinde bu yerleşmelere de göçmenlerin geldiği görülmektedir. Ama gelen göçmenler daha ziyade Osmanlı-Safevi mücadelesinin devam ettiği Anadolu bölgesinden, yani daha çok yakın çevrelerinden göçmen almışlardır.

1501 tarihli ahkam defterinde Yukaru Taraf veya Yukarı Canib olarak nitelendirilen İran tarafına sığınmak isteyen Erdebil tekkesine bağlı silahlı sufilere ödürülmesi, buna karşılık oradan da Osmanlı topraklarına sığınmak isteyenlere izin verilmemesini buyuran hükümler bulunmaktadır.³¹ Bu hükümlerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı-Safevi arasında belli bir nüfus hareketliliği³² mevcut. Örneğin, Tebriz şehrinde Sünnilerin çoğunlukta olmasından dolayı Safevilerin ilk dönemlerde bu yöre halkına güvendiklerini söylemek mümkün değildir.³³ Anadolu'ya yönelen göçlerde ekonomik ve mezhepsel kaygılar olabileceği gibi güvenlik kaygısı da ön plana çıkmış olmalıdır. Nitekim gayrimüslim şarkiler bu bağlamda değerlendirilebilir. İşte buradan hareketle incelediğimiz tahrir verilerine de dayanarak şarki olarak nitelendirilen bölgenin Safevi toprakları olduğunu söyleyebiliriz. Mühimme kayıtlarına bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Safevi adını, psikolojik olsa gerek, zikretmekten ziyade "Yukaru Taraf" yada "Yukarı Canib" ifadelerini kullandığını görmekteyiz.³⁴ Bu nedenle Safevi topraklarından gelenlerin de "şarki" ifadesiyle nitelendirilmeleri büyük bir olasılıktır. Dolayısıyla Şarki olarak kaydedilenlerin Safevi topraklarından mezhepsel, ekonomik ya da güvenlik kaygısıyla Osmanlı topraklarına gelen göçmenler olması kuvvetle muhtemeldir. Bize göre bu nedenle Osmanlı-Safevi mücadelesinden

³¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri (XVI.-XVII. Yüzyıllar)", *Bellekten*, LXVI, S. 246, Ankara 2002, s. 506. Ravenstein'in formüle ettiği ve "Ravenstein'in göç kanunları" olarak nitelendirilen kanunlardan biri de "Her göç akımı daha az etkide bir karşı akım meydana getirir" şeklindedir, bkz. R.H. Stoddard-D.J. Wishart-B.W. Blouet, *Human Geography*, 1986, s. 73-76. Dolayısıyla, Osmanlı topraklarından Safevi bölgesine yönelen göçlerin bir karşılığı olarak Safevi bölgesinden de Osmanlı topraklarına bir nüfus hareketliliğinin olması olası bir durumdur.

³² Osmanlı topraklarından İran'a göç için bkz. Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yay., Ankara 2002, s. 156-158. Tahrir defterlerinde de İran bölgesine gidenlerle ilgili bilgilere rastlamak mümkün: "Karye-i Ozan tâbi-i Sivas malikane vakf-ı Evladlık üzere der tasarruf-ı Mahmud bin Hacı Ali mezkur Mahmud kızılbaş olub emlakı emr-i şerif ile bey' olundukda .....", TKGM. TD. 14, vrk 59 b; Karye-i İki Kilise tâbi-i Sivas der nezd-i Horahun mezbur karyenin malikanesi olub zikr olunan malikanenin nısfı Kızılbaş giden Mahmud Çelebi veled-i Ali kızılbaş gitdikde Abdulgani Çavuş zikr olunan malikaneyi dergah-ı mualladan satun alub .....", TKGM. TD. 14, vrk 92 a"

³³ Bilal Dedeyev, "Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, Kış 2009, s. 127.

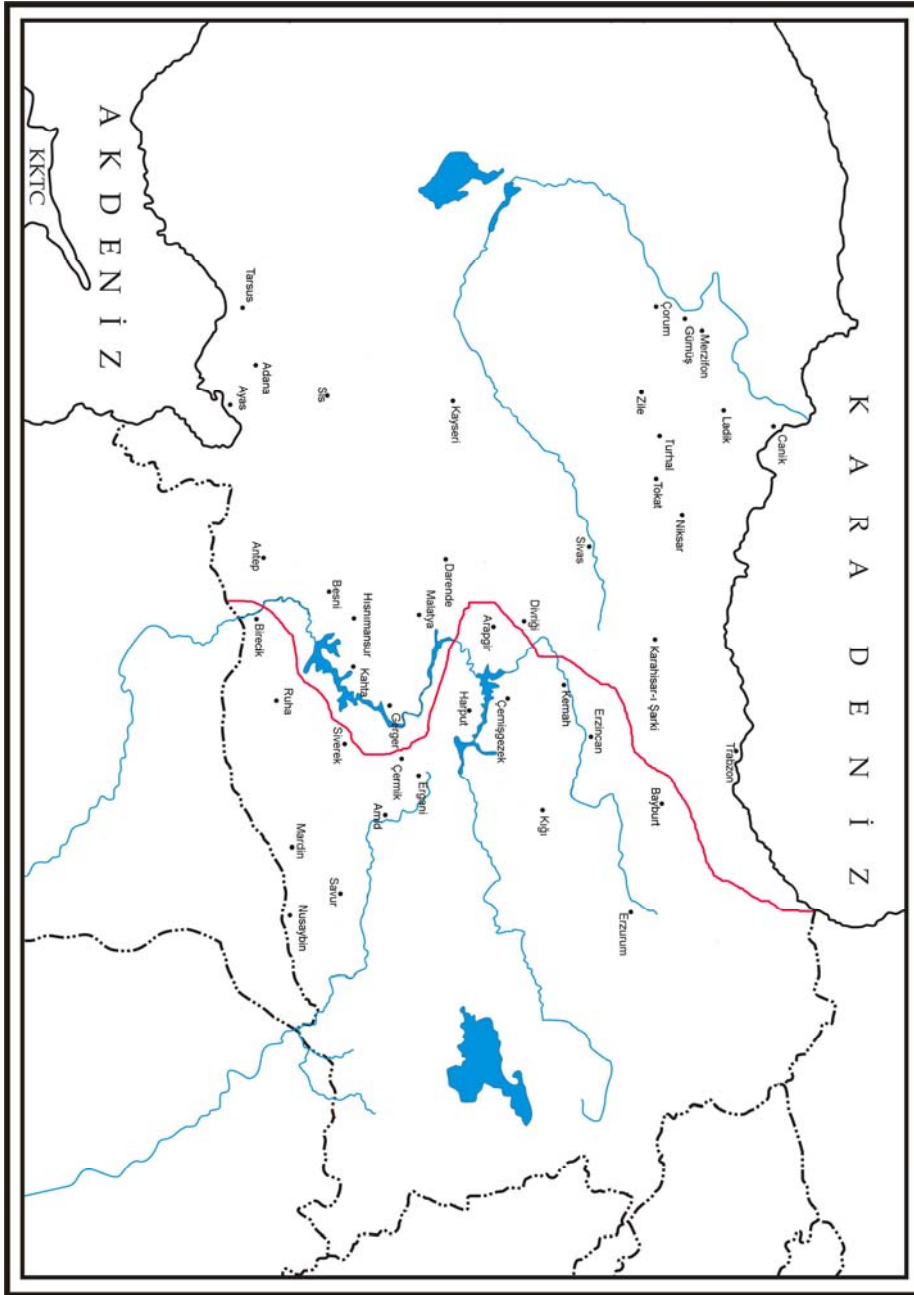
³⁴ Saim Savaş, a.g.e., s. 183-230.

etkilenen bölgelerde şarki kaydı bulunmamaktadır. Zaten bu kaygıyla Safevi topraklarını terk eden şarki göçmenlerin kendilerini güvende hissedecekleri Sivas, Tokat gibi büyük şehirler başta olmak üzere istikrarın bulunduğu yerleşmeleri tercih etmeleri doğal görülmektedir. Diyarbakır Eyaleti içerisinde Diyarbakır, Ruha ve Mardin gibi büyük şehirlerde dahi şarki kaydına rastlamamız bu durumla alakalı olsa gerek.

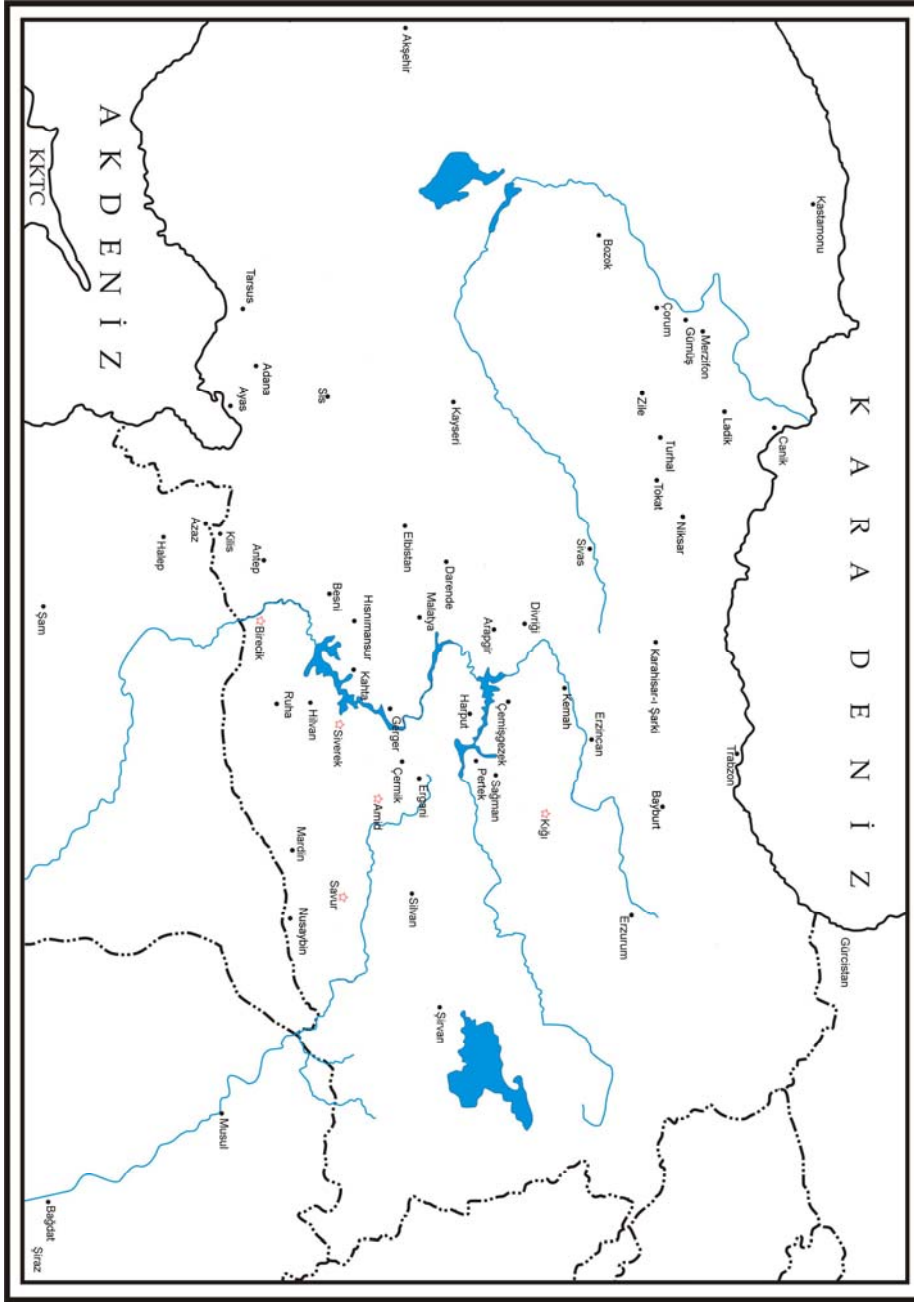
SONUÇ

Tahrir defterleri çerçevesinde incelemeye çalıştığımız “şarki” ifadesinin Safevi topraklarından Osmanlı topraklarına gönüllü göçler kapsamında yönelen kişileri ifade ettiğini söyleyebiliriz. Anadolu-İran arasında belli bir nüfus hareketliliğinin olduğu açıktır. İran bölgesine gidenlerle ilgili arşiv kayıtlarından bilgilere ulaşabilmekteyiz. Ama, İran topraklarından Osmanlı’ya gelen göçmenler ile ilgili sarıh bilgilere pek rastlayamıyoruz. Tahrir defterlerinde göçmenlerle ilgili veriler bulunmakta. İran hakimiyet sahasından Osmanlıya göç olduğuna göre, bu verilerin tahrirlere yansması gerekmektedir. İncelediğimiz tahrirler çerçevesinde yaptığımız bu çalışma göstermektedir ki şarki kayıtları bu verilerin tahrirlere yansımış halidir. Orta Anadolu’dan doğuya doğru olan bölge verileri çerçevesinde yaptığımız bu çalışmaya ait sonuçların, Orta Anadolu’nun batısına ait verilerle kıyaslanması durumunda daha sarıh yorumlara varılabileceğini de belirtmeliyiz.

İç göçler üzerine yapılan çalışmaların tamamlayıcısı olan dış göçler de ileride kapsamlı bir şekilde ele alınırsa (bu arada iç göçler de kapsamlı olarak yapılmalıdır) XVI. yüzyıl Anadolu’sunda nüfus hareketliliğinin oldukça fazla olduğu görülecektir. Dolayısıyla sanayi öncesi toplumların hareketsiz, nüfusun statik olduğu yönündeki görüşlerin Anadolu için pek de geçerli olmadığı rahatlıkla söylenebilecektir.

Harita 1: Tahrir Verileri İncelenen Yerleşmeler. (İncelenen bazı ufak yerleşmeler haritada gösterilmemiştir)

Harita 2: Şarkî kayıtları ile birlikte ismi zikredilen yerleşmeler. (Yıldız işaretli yerleşmeler hariç)

XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Dış Göçler: Şarkıyan

İdari Birim	Defter No	Defter Tarih	Sayfa / Varak No	Toplam Nefer	Müslim Nefer	Gayrimüslim Nefer	Toplam Şarki Adedi	Toplam Şarkilerin Müfusa Oranı %0	Müslüman Şarki Adedi	Müslüman Şarkilerin Müfusa Oranı %0	Gayrimüslim Şarki Adedi	Gayrimüslim Şarkilerin Müfusa Oranı %0
Tokat	287	1554	1-17/54-71	3139	1912	1227	215	68,49	206	107,74	9	7,33
Niksar	54	1520	96-100	355	275	80	24	67,61	24	87,27	0	0,00
Sivas	287	1554	325-351	2380	1150	1230	132	55,46	131	113,91	1	0,81
Çorum	444	1520	1-6	550	536	14	26	47,27	26	48,51	0	0,00
Anteb	186	1536	7-27	2277	2221	56	56	24,59	54	24,31	2	35,71
Hısnımansur	71	1519	275-280	336	247	89	8	23,81	3	12,15	5	56,18
Hısnımansur	123	1524	117-122	336	247	89	8	23,81	3	12,15	5	56,18
Merzifon	90	1520	137-156	1403	1156	247	30	21,38	25	21,63	5	20,24
Sivas	79	1520	507-520	1327	333	994	23	17,33	23	69,07	0	0,00
Kahta	71	1519	93-98	294	233	61	5	17,01	5	21,46	0	0,00
Ayas	969	1530	246-251	374	342	32	5	13,37	2	5,85	3	93,75
Zile	79	1520	191-196	407	407	0	5	12,29	5	12,29	0	0,00
Turhal	79	1520	305-306	165	165	0	2	12,12	2	12,12	0	0,00
Adana	450	1525	3-12	597	515	82	7	11,73	5	9,71	2	24,39
Tokat	79	1520	1-23	1885	1046	839	21	11,14	21	20,08	0	0,00
Canik	54	1520	426-429	365	309	56	4	10,96	4	12,94	0	0,00
Hısnımansur	419	1540	344-356	853	774	79	8	9,38	8	10,34	0	0,00
Malatya	408	1530	1-17	993	761	232	9	9,06	9	11,83	0	0,00
Trabzon	288	1554	6-28	1609	681	928	14	8,70	10	14,68	4	4,31
Besni	997	1547	380-384	427	356	71	3	7,03	3	8,43	0	0,00
Kahta	408	1530	416-421	340	285	55	2	5,88	2	7,02	0	0,00
Divriği	408	1530	678-691	788	533	255	4	5,08	4	7,50	0	0,00
Darende	408	1530	796-806	605	559	46	3	4,96	2	3,58	1	21,74
Ladik	90	1520	1-7	549	549	0	2	3,64	2	3,64	0	0,00
Gerger	71	1519	5-12	427	266	161	1	2,34	0	0,00	1	6,21
Sis	969	1530	702-708	440	224	216	1	2,27	0	0,00	1	4,63
Tarsus	69	1519	274-287	471	458	13	1	2,12	0	0,00	1	76,92
Besni	142	1560	263 b-265 b	520	446	74	1	1,92	1	2,24	0	0,00
Kahta	997	1547	242-249	643	542	101	1	1,56	1	1,85	0	0,00
Darende	252	1548	132-140	681	629	52	1	1,47	1	1,59	0	0,00
Gümüş	90	1520	170-179	745	745	0	1	1,34	1	1,34	0	0,00
Tokat	14	1574	139 b-154 b	3863	2592	1271	3	0,78	3	1,16	0	0,00
Erzurum	205	1540	15-18	21	21	0	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Savur	64	1518	311	93	93	0	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Tılafer	64	1518	340-341	206	206	0	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ebu Tahir	64	1518	662	54	54	0	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Tarsus	969	1530	404-415	605	591	14	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sis	69	1519	666-672	378	133	245	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sis	178	1536	7-12	536	261	275	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Kemah	60	1518	68-70	371	167	204	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Kemah	168	1530	15-19	416	210	206	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Erzincan	60	1518	4-14	997	480	517	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Erzincan	168	1530	127-141	1372	803	569	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Bayburd	60	1518	145-147	534	171	363	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Bayburd	966	1530	99-108	943	305	638	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hısnımansur	101	1563	231 b-237 b	948	844	104	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Besni	71	1519	173-179	390	345	45	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Besni	123	1524	65-73	456	410	46	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Besni	408	1530	566-572	398	349	49	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Gerger	408	1530	284-291	549	334	215	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Gerger	997	1547	118-124	750	404	346	0	0,00	0	0,00	0	0,00

Alpaslan Demir

Amid	64	1518	12-27	2550	1327	1223	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Amid	200	1540	17-56	4260	1716	2544	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Mardin	64	1518	216-228	1668	712	956	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ruha	64	1518	388-396	1199	857	342	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Harput	64	1518	614-620	842	475	367	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Tilek Ören	64	1518	158-159	127	4	123	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Cıksa	64	1518	162	104	11	93	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ribat	64	1518	168	67	8	59	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hini	64	1518	173-174	151	71	80	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Tercil	64	1518	191	54	0	54	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sincar	64	1518		312	255	57	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Birecik	64	1518	352-353	166	20	146	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Siverek	64	1518	460-463	253	93	160	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Çermik	64	1518	508-510	233	140	93	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ergani	64	1518	535-537	278	146	132	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Cüngüş	64	1518	582-583	160	31	129	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hırsan	64	1518	597	33	0	33	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Gölcük-i Süfla	64	1518	611	75	0	75	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hersini	64	1518	632	17	0	17	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Gölcük-i Ulya	64	1518	660	60	0	60	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Arabgir	64	1518	673-676	348	194	154	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Kiğ	64	1518	717	80	22	58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Çemişgezek	64	1518	757-758	335	55	280	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Pertek	64	1518	801	147	18	129	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Vaskird	64	1518	814	83	0	83	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ribat	64	1518	819	167	0	167	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Mazgirt	64	1518	831	96	18	78	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Mardin	200	1540	498-527	3606	1402	2204	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Hini	200	1540	325-331	731	312	419	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Nusaybin	200	1540	763-768	666	418	248	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Savur	200	1540	376-377	198	177	21	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Adana	254	1547	13-25	927	768	159	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Karahisar-ı Şarki	255	1547	10-14	528	123	405	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Karahisar-ı Şarki	478	1569	22-29	688	180	508	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Nıksar	10	1574	7 b-12 a	1128	914	214	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Sivas	14	1574	14 b-28 b	3376	1291	2085	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Divriği	252	1548	2-14	1082	649	433	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Divriği	153	1569	6 b-13 b	1461	888	573	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Darende	153	1569	66 b-70 b	817	781	36	0	0,00	0	0,00	0	0,00

Tablo 1: İncelediğimiz Tahrir Defterlerine Göre Yerleşmelerin Nüfus Yapısı, Toplam Kayıtlı Şarki Sayıları ve Şarkilerin Toplam Nüfusa %0 Olarak Oranı

KAYNAKÇA

I- ARŞİV VESİKALARI:

a) İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA):

- Tahrir Defterleri No (TD): 2, 19, 54, 60, 64, 69, 71, 79, 90, 123, 168, 178, 186, 200, 205, 252, 254, 255, 287, 288, 373, 408, 419, 444, 450, 478, 966, 969, 997

-Maliyeden Müdevver Defterler No (MAD): 354

b) Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TKGM):

- Tahrir Defterleri No: 10, 14, 101, 142, 153

II- DİĞER KAYNAK VE ESERLER:

AFYONCU, Erhan, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11, 2003, s. 267-286.

AŞIK PAŞAZADE, *Aşık Paşazade Tarihi*, İstanbul 1332 (Hicri).

BULDUK, Üçler, "XVI. Yüzyılda Çorum Sancağı", *OTAM*, S. 3, Ankara 1992 , s. 129-167.

COOK, M.A., *Population Pressure In Rural Anatolia 1450-1600*, London Oxford University Pres, Newyork Toronto 1972.

DEDEYEV, Bilal, "Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı-Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, Kış 2009, s. 126-135.

DEMİR, Alpaslan, "16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi", *Bilig*, S. 50, Yaz 2009, s. 15-29.

DEMİR, Alpaslan, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

DEMİR, Nilüfer, *Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2004.

ERDOĞAN, Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

ERDOĞRU, M. Akif, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmileri", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s. 71-78.

FAİST, Thomas, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Bağlam Yay., İstanbul 2003.

- FİCHTER, Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, (Çev. Prof. Dr. Nilgün Çelebi), Anı Yay., 7. baskı, Ankara 2004.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Internal Migration in Sixteenth Century Anatolia", *Journal of Historical Geography*, S. 30/2, 2004, s. 231-248.
- GÜRBÜZ, Adnan, *XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, Dergah Yay., İstanbul Ağustos 2001.
- İSLAMOĞLU-İNAN, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yay., İstanbul 1991.
- JENİNGS, Ronald C., "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, 7 (1976), s. 21-57.
- KILIÇ, Orhan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van Belediyesi Yay., Van 1997.
- METİN, Rafet, *XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde ve Keskin Örneği)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri (XVI.-XVII. Yüzyıllar)", *Bellekten*, LXVI, S. 246, Ankara 2002, s. 503-516.
- ÖZ, Mehmet, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Yay., Ankara 1999.
- PAMUK, Bilgehan, "Erzurum Eyâlet Kanunnâmeleri Hakkında Bazı Düşünceler", *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu (26-28 Haziran 2006) - II, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Erzurum 2007, s. 371-392.
- SAVAŞ, Saim, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yay., Ankara 2002.
- STODDARD, R.H.-Wishart, D.J.-Blouet, B.W., *Human Geography*, 1986.

XVII. YÜZYIL MACAR MİLLET ANLAYIŞININ İDEOLOJİK İÇERİĞİ AÇISINDAN BİR ÖRNEK: KURUZ HAREKETİ VE ASKERİ POTANSİYELİ

Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşamış milletlerde milli bilincin toplumun geneli tarafından içselleştirilerek ortak bir sorumluluğa dönüşmesi farklı zamanlarda, değişik şekillerde vücuda gelmiştir. Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarına tabiiyet, absolutizm ve feodalizm, siyasi bağımsızlık ve vasallık gibi Macar milletinin yazgısını tayin eden etmenlerin neden oldukları krizler ve değişimler bugün dahi tarih biliminin tartışmalı alanlarından biridir.

Bu çalışmada XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren faal olarak baş göstererek gittikçe şiddetlenen Habsburg karşıtı Macar politik ve askeri hareketlerinin milli ve ideolojik yönleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Macar bağımsızlık fikri üzerinde tartışmasız büyük role sahip olduğundan Habsburg-Osmanlı, Osmanlı-Macar, Habsburg-Macar diplomatik ilişkileri de dikkate alınmıştır. Böylelikle Ferenc Wesslényi'nin başlattığı kuruz hareketinden Thököly'nin Orta Macar Kralı seçilmesine kadar olan dönemde verilen mücadelelerin amaç ve beklentileri yansıtılmak istenmiştir. Ayaklanmaların toplumsal arka planının neye dayandığı ve amaçları göz önünde bulundurulurken İmre Thököly'nin devlet ve politika konusundaki duruş noktası, ordu idaresi ve ordusunun düşünsel ve siyasi bileşenleri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmre Thököly, kuruz, Ferenc Wesslényi, Osmanlılar, Habsburg

Abstract

In case of the Hungarians and other nations which lived under the rules of the Ottoman Empire, the attainment of the national idea and its common responsibility came into existence in different ways and in different period. The elements determined the destiny of the Hungarian nation, such as the dependence upon the Habsburg and the Ottoman Empire, the absolutism, the feudalism, the political independence and the vassalism caused the crises and changes which are the much-debated questions of the history nowadays, too.

In the present study, I would like to present the parts and characteristic feature of the Anti-Habsburg Hungarian national and ideological movements, which ones fought strongly from the 2nd part of the 17th century and got stronger more and more. The Habsburg-Ottoman, the Ottoman-Hungarian and the Hungarian-Austrian relations played an important role in the formation of

---

Doktora öğrencisi Szeged Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Szeged-Macaristan.

Hungarian idea of the independence that is why they got a high priority in the present work.

The aim of this study is to explore the goals of the fights in period from the Kuruc movement proposed by Ferenc Wesselényi to the appointment of Imre Thököly for the central part of Hungary. I endeavoured to examine both the goals and basis of the social background of the insurrections and Thököly's standpoint related to state and politics, his supremacy activity, ideological and political elements of his army as well.

Key Words: Imre Thököly, kuruc, Ferenc Wesslényi, Ottomans, Habsburg

Macarca harflerin telaffuzu: á: Uzun a şeklinde okunur. / c: Almanca "zahn" kelimesindeki z gibi t ve s birlikte söylenir. / é: Telaffuzu uzun i şeklinde yapılır. / gy: D ve y harfleri birlikte söylenir. / dzs: Türkçedeki c sesini karşılar. / í: Telaffuzu uzun i şeklinde yapılır. / j: Türkçedeki y sesini karşılar. / ly: Türkçedeki y sesini karşılar. / ó: Uzun o şeklinde okunur. / ő: Uzun ö şeklinde okunur. / s: Türkçedeki ş sesini karşılar. / sz: Türkçedeki s sesini karşılar. / ú: Uzun u şeklinde okunur. / ű: Uzun ü şeklinde okunur. / zs: Türkçedeki j sesini karşılar.

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren Habsburg egemenliğine karşı mücadele verenleri çağdaşları kuruz olarak adlandırdılar. Kelime latince kökenli ve haçlı anlamındaki *cruciatus* sözcüğünden geliyor.¹ Kuruz askerleri, György Dózsa köylü liderinin çıkarttığı haçlı ayaklanmalarına² binaen bu adla anıldılar. Kuruz kelimesinin ortaya çıkışıyla ilgili olarak kaynaklar Dózsa'nın askerlerinin kendilerini hiçbir zaman kuruz olarak isimlendirmediklerini belirtmektedirler ve XVII. yüzyılın son çeyreğine kadar olan dönemde Habsburg karşıtı savaşçılar hiçbir zaman kendilerini Dózsa'nın ordularıyla ilişkilendirmediler. Bununla beraber dönemin gelişmelerini kayıt altına alan Habsburg vakanüvisleri 1673'ten itibaren Habsburg egemenliğine karşı mücadele verenleri kuruz olarak Habsburg tarafında silah kuşananları ise labanz (çasarın yiğitleri) olarak adlandırdılar.³

Kuruz kelimesini Dózsa'nın köylü savaşçılarıyla ilişkilendiren ilk ve en önemli isim Mihály Cserei oldu. Sekelli bir aristokrat aileden gelen Mihály Cserei tarihini 1709'da yazmaya başladı. 1673 yılı gelişmeleriyle ilgili

¹ Péter Bán, *Magyar történelmi fogalomtár*, K. 1, Gondolat, Budapest 1989, p. 290; László Benczédi, *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980, p. 63.

² 1514 yılında Macaristan'da Papa X. Leo'nun emriyle Osmanlıların ilerlemelerine karşı bir haçlı ordusu oluşturulması talep edilmişti. Hareketin başına Belgrad'daki süvari komutanı György Dózsa getirildi. Seferlere 40000 kişi kayıt yaptırdı, ilk anda Dózsa'nın elinde 5000 kişilik kuvvet toplandı. Ordunu sayısı gittikçe artsa da merkezi otoritenin emirlerine uymayan askeri birlikler geçtikleri bölgeleri yağmalamaya başlamış, askeri düzenleme büyük bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Nisanda başlayan kalkışma 15 Temmuzda bastırıldı. Géza Féja, *Dózsa György*, Mefhosz Könyvkiadó, Budapest 1939, p. 6 – 13.

³ Izsák Babocsay, *Fata Tarczaliensis, az az Tarczal városának föbb változásai*, Romy Károly György: Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, Bécs 1815, p. 32.

olarak düştüğü kayıtlarda Yukarı Macaristan'daki çasar askerlerinin imparatora karşı silah çekenleri Kral László zamanında idareye karşı kılıç kaldıran *cruciatu*s askerlerine benzettiklerinden kuruz olarak adlandırdıklarını anlatıyordu.⁴ Mihály Cserei 1690-1691 yıllarında Thököly'nin ordusunda bulunmuştu, bu onun inandırıcılığını arttırıyordu. Cserei'nin görüşlerini Rákóczi bağımsızlık savaşının ortalarında Macaristan'a dönen Mátyás Bél geliştirdi.⁵ II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu görüşün gücü daha da arttı; çünkü büyük toprak sahibi aristokratların başını çektiği çıkar mücadelesi kısa süre içinde milli içeriği olan bir bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştü.⁶

Büyük çoğunluğu sürgün edilmiş soylulardan ve sınır kalelerinin şövalyelerinden oluşan, Habsburg idaresinden kaçıp mülteci olan askerlerin kuruz kavramıyla kendilerini bağdaştırmaları genel olarak 1680'li yıllarda gerçekleşti.⁷ Rákóczi bağımsızlık savaşı sırasında ise eşkiyalık ile eş tutulduğundan kuruz kelimesinin kullanımını yasakladılar, hatta Ferenc Rákóczi yazılarında bile bu kavramı kullanmadı.⁸ 1670'li yıllarda Osmanlı idaresi de Yukarı Macaristan'da Viyana'ya karşı baş kaldıranlardan kuruz olarak söz etti. 1671 yılında Eğri Beylerbeyi Memi Paşa Habsburg askerlerinden kaçan Macar savaşçıları kuruz olarak adlandırıyor.⁹ Eğri Türklerle sıkı ilişkiler içinde olan Fülekk'teki çasar askerleri de kaçan mülteciler için kuruz kelimesini devr aldılar. Mülteciler ise ancak birkaç yıl sonra kendileri için belirlenmiş bu adlandırmayı kullanmaya başlayacaklardı.¹⁰

1 Ağustos 1664'te Raba Nehri'nden geçen Köprülü Ahmed Paşa'nın yönetimi altındaki 100 bin kişilik Osmanlı ordusu Montecuccoli idaresindeki çasar orduları tarafından St. Gotthard'da büyük bir yenilgiye uğratıldı, vezir Vasvár'a kadar kaçmak zorunda kaldı.¹¹ Gelişmelerin ardından 10 Ağustos'ta Vasvár Antlaşması imzalandı. Yirmi yıllığına imzalanan barışa göre Várad ve Érsekújvár başta olmak üzere Viyana, Osmanlı kuvvetlerinin şimdiye kadar Macaristan'da ele geçirdikleri bütün toprakları tanıyordu.¹² Osmanlıların Vasvár gibi başarılı bir antlaşmaya imza atması hem Macaristan'da hem de Avrupa'da büyük şaşkınlığa neden

⁴ Imre Bánkúti, *Cserei Mihály Erdély históriája 1661-1711*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1983, p. 52.

⁵ Sándor Szilágyi, *Rajzok és tanulmányok*, Athenaeum, Budapest 1875, p. 175-176.

⁶ Gyula Szekfű, *Nép, nemzet, állam*, Osiris Kiadó, Budapest 2002, p. 214.

⁷ Imre Lukinich, "Keresdi Baró Bethlen Ferenc", *Századok*, XLVII/18, December 1908, p. p. 788.

⁸ László Nagy, "Kurucok és labancok a magyar történelemben", *Hadtörténelmi Közlemények*, VC/2, Április 1979, p. p. 251.

⁹ Előd Vass, *Az egri pasák levelei az első kuruc mozgalomról (1671-1683)*, *Az Egri Vár Híradója*, 19-20 (1986), p. 90.

¹⁰ Gyula Pauler, "A bujdosók támadása 1672-ben", *Századok*, III/1, Január 1869, p. p. 175.

¹¹ István György Tóth, *Millenniumi magyar történet*, Osiris Kiadó, Budapest 2001, p. 203.

¹² Zsigmond Pál Pach, *Magyarország története*, K. 2, Akadémiai Kiadó, Budapest 1987, p. 1045.

oldu. Savaş sırasında ve savaştan sonra Macar soylularının beklentisi Raba Nehri'ni takip ederek Osmanlılara karşı savaşın devam ettirilmesi, hatta gerçekleştirmek mümkün olursa Osmanlıların Macaristan topraklarından çıkarılmasıydı. Viyana idaresinin Vasvár Antlaşması'nı imzalamasının nedeni İspanyol Habsburg dinastisinin artık son bulmasıydı. Son İspanyol Habsburg II. Karl tahta geçmişti ve Viyana, ordusunu olası bir taht savaşına saklıyordu. 1664 yılında Viyana'nın tahmin edemediği durum II. Karl'ın 35 yıl boyunca hüküm süreceği oldu.

Viyana Sarayı'nın Vasvár Antlaşması'nı imzalamasına Macar soylu sınıfından büyük tepki geldi. Onlara göre en büyük ideal olan Osmanlıların yenilgiye uğratılması ve Macar topraklarının Habsburg İmparatorluğu altında birleştirilerek eski Macar Krallığı'nın tekrar canlandırılması amacı gittikçe gerçekleştirilmesi imkansızlaşan bir hale bürünüyordu. Macaristan'daki Osmanlı egemenliği 1664'te en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Sürekli devam eden sınır savaşları ve Osmanlılar tarafından vergiye bağlanan sınır köyleri nedeniyle Krallık Macaristanı hududunda ekonomi durdu. Bu gelişmeler karşısında Macar soylularında Macaristan'daki Osmanlı egemenliğinin daha nesiller boyunca devam edeceği, Lipot'un ise mevcut durumun değiştirilmesi için yetersiz olduğu kanısı iyice yerleşti. Onlara göre Osmanlıların Macar topraklarından çıkarılması Habsburg yardımıyla mümkün değilse, o halde Osmanlı yardımıyla Habsburg İmparatorluğu'ndan kurtulmak ve ülkeyi Osmanlı egemenliği altında birleştirmek gerekiyordu.¹³

Macaristan aristokrasisinin en önde gelen kişileri Estergom Başpiskoposu György Lippay, Kral Naibi Ferenc Wesslényi, Baş Yargıç Ferenc Nádasdy, Hırvatistan Ban'ı Péter Zrínyi (Miklós Zrínyi'nin kardeşi ve halefi) Macaristan'ın birleştirilmesi için imparatora karşı harekete geçilmesi konusunda aralarında anlaştilar.¹⁴ Emirleri altındaki askerlerle faaliyete geçen beyler kuruz isyanlarını da başlatmış oluyordu. Gizli antlaşmayı gerçekleştirenler arasında 1660 yılında ölen Erdel Hükümdarı II. György Rákóczi'nin oğlu I. Ferenc Rákóczi de bulunuyordu, yedi yaşında veliht olarak tayin edilse de hiçbir zaman Erdel tahtına oturamayacaktı.¹⁵

Habsburg İmparatorluğu'ndan bağımsız Macar Krallığı'nın kurulması için biraraya gelen soylular başlangıçta Habsburg'un en büyük rakibinden, Fransa'dan destek beklediler. Umdukları yardımı bulamamaları nedeniyle Ferenc Wesslényi Erdel Hükümdarlığı vasıtasıyla Osmanlılarla anlaşmaya varmak istedi, buna göre yıllık vergi ve bağımsız kral seçimi karşılığında

---

¹³ László Benczédi, "A Wesslényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása", *Hadtörténelmi Közlemények*, XVII/4, Október 1974, p. p. 619.

¹⁴ László Benczédi, *a. g. m.*, p. p. 623.

¹⁵ Zsigmond Pál Pach, *a. g. e.*, p. 1069.

sultanın egemenliğini tanıyacaktı.¹⁶ Anlaşıldığı kadarıyla aristokratlar tarafından oluşturulmuş organizasyon, Erdel Hükümdarlığı örneğini Krallık Macaristanı'nda da uygulamak istiyordu.

Viyana Sarayı ve Macar soyluları arasında gerginlik yalnızca Vasvár Barışının imzalanmasından kaynaklanmıyordu, iki taraf arasındaki sorun çok daha köklüydü. Öncelikle Macar feodallerinin güçlü olduğu eyaletlerde başta vergilerin toplanması olmak üzere ekonomik alanda anlaşmazlıklar vardı. Ayrıca uç kalelerinde bulunan askerlere yağma ve kaçakçılığın yasaklanması toprak beylerinin gelir kaynaklarını baltalıyordu. Habsburg Hükümeti'nin protestan ibadet serbestiyelerini ortadan kaldırmak istemesi taraflar arasındaki gerginliği körükledi.¹⁷

Ferenc Wesselényi'nin Habsburg Devleti'ne karşı çıkarttığı ayaklanmanın iki hafta içinde bastırılmasıyla beraber Habsburg kuvvetlerinden kaçarak Erdel topraklarının kuzeydoğu kısmına, Erdel ile Macar Krallığı arasında kalan Partium adındaki bölgeye sığınıp mülteci durumuna düşen toprak beyleri ve onların askerleri; yine buraya kaçan, bağımsız olarak yakıp yıkan, yağmalayan Macarlardan kendilerini ayırmak için kuruz adlandırmasını bir sembol olarak kullandılar. Bununla beraber isimlendirme temelinde yapılacak teorik yaklaşımlar suni sonuçlar doğuracaktır; ordu sancakları altında sürekli hareket altında bulunan parasını alamamış kuruz askerlerinin de maddi sıkıntılar nedeniyle zaman zaman yağma faaliyetlerinde bulduklarını gözden kaçırmamak gerekmektedir.¹⁸ Dönemin vakanüvislerinden Miklós Bethlen bu iki grubu şöyle açıklıyordu: "*Kont Thököly, ordusuna katılmak isteyenlere ulufe vermedi; böylece güvenilir saygı değer insanlar bayrağın altında toplanıp ordunun çoğunluğunu oluşturdular. Aralarında soygunla, yağmayla yaşayanlar olsa da def edildiler. Bunlar korku saçan insanlardı, bütün ordunun suçlanmasına neden olan, büyük acımasızlıkları işleyenler de onlardır!*"¹⁹

Orduya ne zaman ne kadar askerin katıldığı dönemin koşullarına göre değişiyordu. Ayaklanmanın hız kazandığı dönemlerde –özellikle 1681'den 1683'e kadar olan aralıkta– kuruz ordusuna her türlü toplumsal sınıftan aşırı katılımlar olmuş, bunların önünü almak bile gerekmiştir. Oldukça otoriter idareciler olan Gábor Bethlen ya da I. György Rákóczi bile devletin ve ordunun yükselişte olduğu dönemlerde bu tür gelişmelerin önüne geçemediğinden, kuruz askerlerinin zaman zaman devasa boyutlara ulaşan

¹⁶ Sándor Papp, "Szabadság vagy járom? A török segítség kérése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. Studia ad tricentennarium belli principis Francisci Rákóczi pro patria et libertate" *Hadtörténelmi Közlemények*, CXVI/3-4, Július 2003, p. p. 638.

¹⁷ László Benczédi, "Habsburg abszolutizmus indítékai és megvalósulása az 1670-es évek Magyarországon", *Történeti Szemle*, XXI/3-4, Július 1978, p. p. 547.

¹⁸ Ágnes Várkonyi, *Magyarország keresztútjain*, Gondolat, Budapest 1978, p. 369.

¹⁹ Ferenc Toldy, *Bethlen Miklós történelmi emlékiratai*, Pest 1864, p. 273.

sayısal artışının önünü almak için Thököly diğer XVII. yüzyıl Macar hükümdarlarına göre daha sert önlemler almadı.²⁰ Aynı zamanda Thököly'nin hiçbir zaman Macar kralları gibi sağlam askeri ve toplumsal dayanak noktaları olmamıştı.

Kuruz dış politikasını Habsburg karşıtlığı şekillendirmişti. Habsburg egemenliğine karşı maddi ve manevi özgürlüğün kazanılması yani Viyana absolutizminin neden olduğu vergi yüklerinin kaldırılıp protestan ibadet özgürlüğünün sağlanması hem dönemin Habsburg karşıtı profilini belirliyor hem de kuruz hareketinin temel prensiplerini oluşturuyordu.²¹ Habsburg absolutizmi karşısındaki bu tavrını göz önünde bulundurduğumuz zaman Macar aristokrasisinin ne istediği önemli bir sorudur. 1660'lı yıllarda hareketin Wesselényi tarafından idare edildiği dönemde eyeletlerde bulunan Macar soylularının amacını şu cümle özetliyordu: "*in Regno Hungariae institueretur Respublica*"²² yani "Macaristan'da cumhuriyet kurulsun." Tabii sözü edilen cumhuriyet programının halk hareketlerinin hukuksal eşitlik bağlamındaki taleplerini ihtiva eden daha sonraki dönemlerin cumhuriyetçilik fikriyle bir ilgisi yoktu. Sözü edilen cumhuriyet aristokratların demokrasi talebini içeriyordu ve sadece ayrıcalıklı sınıflar için var olabilirdi. Ayrıcalık sahibi olamayan ya da olmaya çalışan sınıfların payına hiçbir şey düşmüyordu. Hatta aristokratik cumhuriyet genellikle feodal sınıfların egemenliğine en geniş şekilde yol veren anarşik bir yapıyı kendi içinde kurumsallaştırıyordu. Dolayısıyla feodal yapı merkezi otoriteye karşı kendi haklarını savunurken selfleri bir o kadar kendi denetimi altında tutmaya çalıştı. Bütün bunlara karşın Naip Wesselényi'nin idare ettiği aristokratik örgütlenmenin bastırılmasından sonra Viyana Sarayı tarafından kabul ettirilmeye çalışılan absolutizm Macarlar arasında Wesselényi'nin düşünce ve amaçlarına yönelik desteği arttırdı.²³

Wesselényi'nin başkaldırısı başarısızlıkla sonuçlansa da Partium'a kaçan askerler kısa süre sonra İmre Thököly'nin emrinde Habsburg İmparatorluğu'na karşı yeni bir merkez kaç kuvvet teşkil etmeye başlayacaklardı.²⁴ Haziran 1679'da Mihály Apafi'nin İmre Thököly'yi kuruz veziri hasta Mihály Teleki'nin vekili olarak kuruz askerlerinin idaresine atamasından sonra Thököly 8 Ocak 1680'de Hajdúszoboszló'da kuruz orduların generalliğine geçirildi.²⁵ General, Macaristan'daki mülteci

²⁰ László Nagy, "Adalékok Bethlen Gábor hadseregének erkölcsi arculatához", *Hadtörténelmi Közlemények*, LXXXI/2, Április 1965, p. p. 311.

²¹ Béla Köpeczi, "*Magyarország a kereszténység ellensége*" *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1976, p. 327-343.

²² Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hungarica, Specialia, fasc. 292/A, fo. 49-59.

²³ Ágnes Várkonyi, "A Habsburg-absolutizmus a XVII. század második felében és Magyarország" *Történeti Szemle*, VIII/1, Január 1965, p. p. 16.

²⁴ Lajos Szádeczky, "Thököly erdélyi fejedelemsége" *Századok*, XXXII/3, Április 1889, p. p. 230-231.

²⁵ Péter Szabó, *Az erdélyi fejedelemség*, Kulturtrade, Budapest 1997, p. 112.

hareketini hem askeri hem de politik olarak Erdel'den bağımsız bir yapıya kavuşturmaya gayret etti.

Zengin yağma olanakları sayesinde kuruz orduları gittikçe bağımsız hale geldi; zamanla Erdel Hükümdarlığı hazinesinden gelen ya da Erdelli beylerin gönderdiği yardım paralarına ihtiyaçları kalmamıştı. Böylece ayaklanmanın muhteviyatı Habsburg dış politikasına karşı tepki gösteren feodal beylerin refleksinden çok toplumsal ve ekonomik vurgusu askeriyeye özdeşleşen bir bağımsızlık hareketi haline gelmeye başladı. Thököly'nin generalliği döneminde bu askeri mekanizmanın karar alma alışkanlıkları da değişim gösterdi. Zira Thököly feodal beylerle olan müzakereleri gittikçe azaltmaya başlamış, onların istek ve kararlarını reddetmekten geri kalmamıştır. Thököly'nin bu bağımsız yönetim biçimi Macar kodamanları arasında büyük tepkiye neden oldu, hatta askeri birliklerin bir kısmı eski beylerinin komutasına sağdık kalmak konusunda diretince feodal tipteki bağımsızlık fikrine sabitlenen bir düşünce yapısı ortaya çıkarak merkezileştirilmiş askeri idare biçimiyle çatışmaya başladı.²⁶ Bu çekişme 1681-1682 yıllarında tüm askeri birliklerin Thököly'ye sadakat yemini etmeleriyle kendiliğinden çözülmüştür.²⁷

Anlaşılmaktadır ki İmre Thököly'nin ayaklanmanın başına geçer geçmez hareketi tek bir merkezden idare etmeye çalışmasındaki asıl amaç toprak beylerinin Habsburg Hükümeti tarafından askıya alınan ayrıcalıklarını geri kazanmalarından ziyade bağımsız bir Macar devletinin kurulmasıydı.²⁸ Önceleri isyanın veziriyken 1682'de Orta Macar Kralı ilan edilmesi düşünce ve amaçlarını teyit ettirmek için kendisine yeni olanaklar sağladı.²⁹ Bu durum tipolojik olarak hem aristokratik bir anarşizmin yarattığı karışıklıktan hem de absolutizmin şiddetinden farklılık gösteriyordu; çünkü Thököly, Habsburg idaresinin köklerini kazımak isterken yerel aristokratların da gücünü kırmayı ve böylelikle merkezi otoriteyi güçlendirmeyi amaç edinmişti; ancak hareket güçlenip raylarına oturana dek general, toprak beylerini tolere etti.³⁰

Thököly'nin amaçlarını mevcut siyasi durum destekliyordu. Partium'a kaçan askerler neticesinde burada Habsburg, Osmanlı ve Erdel Hükümdarlığı'nın kontrolü dışında bir politik boşluk ortaya çıktı. Meydana gelen siyasi vakumun doğrudan kaldırılmasına yönelik Osmanlı idaresinin

²⁶ Gyula Decsényi, "Thököly Imre és Wesselényi Pál, mint vetélytársak „ Századok, XIX/6, Július 1885, p. p. 564.

²⁷ László Benczédi, *A Thököly-felkelés társadalmi politikai alapjai / A Thököly-felkelés és kora*, Akadémia Kiadó, Budapest 1983, p. 12.

²⁸ Zsolt Trócsányi, *Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1972, p. 191.

²⁹ Sándor Papp, "Thököly Imrének és Közép-Magyarország népének kiállított szultáni szerződéslevél" Seres István, *Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2006, p. 278-289.

³⁰ László Benczédi, *a. g. e.*, 1983, p. 18.

bir faaliyeti olmadı³¹, Viyana Hükümeti uygun bir yönetimle bölgeyi merkeze bağlayacak kudrette değildi; 1660'lara gelindiğinde ise Erdel Vasal Devleti kuvvetini büyük oranda yitirmiş, bölgeyi ele geçirecek gücü kalmamıştı. Thököly kuruz askerleriyle bu "kimsenin toprağını" bağımsız hale getirecek bir örgütlenme oluşturabildi ve politik boşluğu doldurdu. Thököly'nin amaç ve faaliyetleri kendi ayrıcalıklarının devam ettirilmesi ve genişletilmesi için mücadele veren toprak beylerinin tepkisini çekecek ve Thököly'yi yeni bir tyran konumuna düşerecekken generalin aile tarihi bu tepkiyi dizginlemiştir.

³¹ Sultan I. Süleyman'ın batı politikasında yer tutan en önemli planlardan biri Habsburg egemenliği altındaki Macar Krallığı'na son verip burada kurulacak Bâb-ı Âli'ye bağlı bir yönetim aracılığıyla Habsburg ve Osmanlı devletleri arasında bir tampon devlet oluşturmaktır. János Szapolyai'nin Mohaç Meydan Muharebesi'nden sonra Macar Kralı olarak atanması bu politikanın en tipik örneklerinden birisini teşkil etti. Benzer girişimler daha sonraki dönemlerde de ortaya çıktılar. Sadrazam Köprülü Ahmed'in Mihály Apafi'nin Macar Kralı olarak tayin edilmesi planı da bu şekilde düşünülmelidir. Bu konuda Silahdar Tarihi önemli verileri gözler önüne sermektedir. "İbtîâ-yi seferden berü serdâr-i â'zam Erdel krâli Âpâfi Mihâl sefer-i hümâyûna gelüb ma'an benümlle hidmet-i pâşâhide bulunasin deyü ordû-yi hümâyûna getürmek kasdıyle nice def'a mektûb göndermişler iken vehim etdüğü ecilden âdem gönderüb mahzen gelmemek fikriyle mektûb ile envâ'-i 'üsr ü behâne edüb düşmân vilâyetimizdedür ve gâh-i 'askere akall-i kalîl olub sefere ne yüz ile varayım 'ale l-husûs devlete lâyük olan pişkeş düzmeğe kudretüm yok ve olduğı hinde hazîne-i pâdişâhî tahsîl olunmaz bundan kat'-i nazar memleketi hâli bırakırsak düşmân urub hâre eder deyü dürlü dürlü hîle vü tezvîrler ile te'allül ederdi meger ümer?-yi Erdel ve â'yân-i memleket olan nemeşler ve Macâr keferesi krâlum sefere gitme Türk büyük âdemleri öldüre gelmişdür nice seleflerini böyle al ile getürüb izâle etükleri çokdur deyü izlâl etmeğın krâl-i mûmâ ileyh dahi beni varduğum gibi katl ederler i'tikâdında olub haüfa düşmüş ve bu takrîb ile kendüye vesvese-i seytânî vermişler idi bi-irâdât-i hayy-i kadir kal'e-i Üyvâr fethinün üçüncü gün serdâr-i â'zam kapukethüdâsın çağırdub âhvâl-i memlekete kendü ile söyleyecek nice mesâllihimiz var bir su'ikâsdımız yok hiç haüf u teşvîşe düşmeyüb hemen gelsün 'izetlü pâdişâhımızun lütf ü ihsânına muzhir olur ve andan 'asker ve pişkeş istemezüz ve 'asker ve hediye ihtiyâcımız yokdur salt bir mikdâr 'asker ile iki konağı bir ederken bir gün mukaddim gelüb ordu-yi hümâyûna erişsin deyü tekrâr yemin ile da'veti mütezzamın bir mektûb yazub Muharrem nâm bir agası ile kapukethüdâsın ma'an irsâl buyırdılar varub ağız cevâbın dahi söylediklerinde krâl-i mûmâ ileyhe itmi'nân-i kalb gelüb ve vahşet-i zâ'il olmağla üç yüz kadar atlu ile mâh-i mezbûrun yigirmi birinci dôşanbe gün orduya karib geldiği mesmû'ları olıcak istikbâlına emr edüb kendinin delü ve gönüllü 'askeri ve mikdâr çavûş-i dergâh-i 'âli ve Eflâk ve Bogân beğleri gönderilüb sengîn 'abây ve divân rahtıyla eğlerlenmiş bir at irsâl buyırdılar binüb alay ile otağ-i âsafiye gelüb iskemle üzre iclâs eyledi serdâr-i â'zam obada bulunmağın huzzâr-i meclise geldi krâl-i mûmâ ileyh ayag üzre kalkub başından kalpağın indirdi ve gelüb ayağın öpdü andan izn-i sadr-i 'âli üzre yine iskemleye cilses-i hafife esnâsında hôs geldün safâ geldün deyü hitâb u iltifât bulıcak yine ayak üzre kalkub ikinci def'a gelüb ayak öpdü âhvâl-i serhadda müte'allik bir mikdâr mükâlemeden sonra serâsere kaplı bir sevb-i samûr nîmten kürk ilbâsiyle 'azîm-i ri'âyet-i hâtır kulub mahsûs kendi için kurulan çerçeye gönderildi me'kûlât u meşrûbâtı ve sa'ir levâzım u mühimmâtı taraf-i mirîden görüldü ve merhûm sutân Süleymân hân Budûn krâlına devlet-i âliyye lâyük-i ri'âyet eyledüğün Orta Macâr kavmi işidüb itâ'ât etmi'iydi zîşânun dahi bu kadar iltifâtdan maksûd-i lütf ile mu'amelesin Macâr tâ'ifesi görüb ve devlet yanında kadr u menziletini bilüb niçeleri itâ'at u inkiyâd etmekle miknet sâhibi olub akzâ etdükçe mezbûrun yüzünden düşmen-i dîn u devlete niçe hasâretler ve kavga ve nemçe keferesi suhûlet ile Erdel içinden çıkub mezbûrı bi-l-cümle Macâr tâ'ifesinin üzerine nasb-i krâl etmek mulâhazasında idi." Silahdâr Fındıklılı Mehmed Paşa, *Silahdar Târihi*, C. 1, İstanbul 1928, p. 290-291.

Thököly aristokratik bir aileden geliyordu. Babası István Thököly, Erdel Hükümdarı Gábor Bethlen'in erkek kardeşi István Bethlen'in yeğeni ile evlendi, kurulan bu uzak akrabalık İmre Thököly'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde önemli rol oynadı. İlona Zrínyi ile yaptığı evlilik ise Rákóczi ailesiyle akrabalık ilişkisi kurmasını sağlamıştı. Bu durum kuruz ordularının başında binbaşılıktan generalliğe yükselmesini kolaylaştırdı.³² Ayrıca merkezileşmeye karşı zıt karakterlerine rağmen alınan askeri ve politik başarılarla kendi ekonomik ve toplumsal güçlerinin artacağı beklentisi içine girdiklerinden toprak sahipleri bir süre sonra Thököly'yi desteklemeye başlamışlardır.

1678'den itibaren süre gelen mücadelelerine rağmen kuruz hareketi Viyana Sarayı ile anlaşmaya razı idi; fakat beklentilerinin gerçekleşmemesi kuruz politikasını tamamen değiştirerek onların Habsburglara karşı Bâb-ı Âli ile beraber hareket etmelerini beraberinde getirdi. Dolayısıyla kuruz hareketinin Osmanlılarla olan sıkı bağları ideolojik bir nedenden kaynaklanmıyor, hareketin gittiği nokta açısından bir sonuç teşkil ediyordu; kurulacak bağımsız devletin politik desteği Osmanlılardan sağlanabilmişti.³³ Ancak İmre Thököly'nin Osmanlılarla olan birlikteliği askeri gücününün zayıflamasıyla Macarlardan gelen politik desteğin azalmasına neden olacaktı. 1683 Viyana bozgunundan sonra kuruz mücadelesi gerilemeye başlarken Thököly'nin 1685'te tutsak alınmasıyla büyük bir bozguna uğradı. Bu durum kuruz hareketinde toprak ağalarının rolünü tekrar güçlendirecek ve "zaten Türklerle işbirliği içinde olan" Thököly'nin politik ve askeri prestijini büyük ölçüde zayıflatacaktı. 1685'ten sonra da Thököly ve O'na sadık kalanlar Osmanlılarla iş birliği yaparak Habsburg egemenliğine karşı mücadelelerine devam ettiler. Ancak Thököly'nin planları arasında uygun koşulların oluşması durumunda Osmanlıların Macaristan'dan çıkartılması da yer almıştır.³⁴

Thököly, Habsburglardan bağımsız bir Macar devletinin kurulmasının Osmanlıların Hristiyan kuvvetlere karşı alacakları zaferlere bağlı olduğunun bilincindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Karlofça Antlaşması'na kadar aldığı bir dizi yenilgiye rağmen Thököly'nin ordularıyla beraber Osmanlı taburunda at koşturması bunu kanıtlayıcı niteliktedir. Bu olağanüstü karşıt söylemli durumda toplumsal ve askeri grupların duruş noktası siyasi ve askeri başarılarla göre değişiklik gösterdi. Bu nedenle kuruz askerleri zaman zaman Habsburg ordusuna geçip taraf değiştirdiler.³⁵ Thököly'nin en güçlü olduğu zamanlarda askerlerinin sayısı

³² Ágnes Várkonyi, "Thököly politikája és Magyarországon esélyei a hatalmi átrendeződés korában", *Hadtörténelmi Közlemények*, CXVIII/3, Július 2005, p. p. 376.

³³ Ágnes Várkonyi, *Török világ és magyar külpolitika*, Magvető, Budapest 1975, p. 196.

³⁴ Kálmán Thaly, *Késmárki Thököly Imre naplója, leveleskönyve, és egyéb emlékezetes írásai*, K. 2, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1873, p. 250.

³⁵ Béla Köpeczi, "A Thököly-felkelés külpolitikája", *Valóság*, XVII/7, Július 1974, p. p. 43.

20000'i buluyordu, bundan da önemlisi generalin Osmanlıların desteğini kazanmış olması kendisine en azından diğer Erdel hükümdarlarının gücünü veriyordu. Thököly ve emrindeki askerler tartışmasız Yukarı Macaristan'daki toprak beylerinin politik kararlarını belirleme gücüne sahiptiler.³⁶

Toprak sahiplerinin büyük oranda bağımsızlık mücadelesinin dışında kalması Macar tarih yazımında hareketin milli yönünün vurgulanmasını kolaylaştırdı. Sınır kalelerinin askerlerinin ve beylerin kapılarına para için asker yazılan köylülerin zamanla feodalizme karşı vatan savunması verdikleri yönünde fikirler üretilmeye başlandı.³⁷ Ancak uç kalelerinden gelen askerlerin ya da köylülerin yani aristokratik bir bağı olmayanların ayaklanmadaki sayısal varlıkları ne olursa olsun düşünce yapılarını belirleyen faktör toplumdaki yerleri oldu. Bu ise selflere karşı daha üst bir toplumsal tabakada yer almalarıydı ve verdikleri hizmet vasıtasıyla feodal sistem içinde yükseleceklerinin planlarını yapmaktaydılar.³⁸ Özellikle Gábor Bethlen zamanında uç kalelerinin askerleri devlet içinde devlet olmuşlardı. Krallığın müfettişleri, ancak Viyana Sarayı'nın sınır kalelerinin askerlerinin taleplerini yerine getirmesinden sonra bu kalelere girebiliyorlardı. Győr Kalesi'ne Protestan din adamlarının alınması da yine bu dönemde gerçekleşmişti.³⁹ Bu askeri gücün faaliyet alanı İmre Thököly zamanında gittikçe artmış, ancak Thököly'nin Yukarı Macaristan krallığının son iki yılında ve Osmanlı desteğinin zayıflamasıyla kontrol edilemez bir yapıya bürünmüştü.

Ayaklanmacılar kendi toplumsal ve politik durumlarını ve rollerini nasıl görüyorlardı? 1672'de baş gösteren ayaklanmalar sırasında yayınlanan bildiriye silah tutanlardan Macaristan'ın aristokratik sınıfına mensup kişiler olarak bahsediliyor ve "yüce tanrının inayetiyle sefil Macar ülkesinin özgürlüğünün kazanılması amacıyla" mücadele ettiklerini belirtiyorlardı.⁴⁰ Csátár Ovası'nda toplanan kuruzlar tarafından Mihály Teleki'ye gönderilen teskerede şu cümleye rastlıyoruz: "Macar ülkesinden kaçan kontlar, beyler, aristokratlar ve şövalyeler hepberaber..."⁴¹ Poroszló⁴² toplantısına katılanlar ise kendilerini şöyle nitelendiriyorlardı: "Tanrımızın şanı için, güzel vatanımızın maddi manevi özgürlüğü için iltica eden askerler,

---

³⁶ Ágnes Várkonyi, "A népi kurucság ideológiája", *Az MTA Történettudományi Intézete által 1962. június 11-12-én rendezett vita anyaga*, Budapest, p. p. 404.

³⁷ Domokos Kosáry, "A magyar történetírás a két világháború között", *A történelem veszedelmei*, Budapest 1987, p. 341.

³⁸ Gyula Szekfű, *Három nemzedék és ami utána következik*, Egyetemi Nyomda, Budapest 1934, p. 319.

³⁹ Béla Köpeczi, *Erdély rövid története*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1989, p. 279.

⁴⁰ Farkas Deák, *A bujdosók levéltára, A gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárából*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatal, Budapest 1883, p. 6.

⁴¹ Farkas Deák, *a. g. e.*, p. 18.

⁴² Eğri'nin güneyinde, Tisza Nehri'nin sağ kıyısında.

*bütün cevval beyler hepberaber...*⁴³ Thököly'nin duruşu yaptığımız alıntıların içeriğinden farklılık göstermiyordu, 1679 yılındaki bildirgesinde askerlerine şöyle seslendi: *Tanrının onuru ve vatanımızın bağımsızlığı için kaçan ve silaha sarılan her zümrenin atlıları, yayaları...*⁴⁴ Bu bilgiler göstermektedir ki silahlı kuruz askerleri kendilerini adil bir savaş başlatan, kendi hakları için mücadele eden, bununla beraber içlerinde buldukları feodal yapıyı inkar etmeden beylerinin çağrısına uyan bağımsızlık savaşçıları olarak görmekteydiler.

Thököly'nin asker sayısı hakkında bilgi veren bazı kaynaklar kuruz askerlerinin miktarının zaman zaman yüz binin üzerine çıktığını kaydetse de Thököly bu sayıya ancak Erdel ordularıyla beraber yanında savaşa katılan Osmanlı ve Tatar kuvvetleriyle ulaşabiliyordu.⁴⁵ Péter Zrínyi ve Ferenc Frangepán idaresi altında Hırvatistan'da başlayan ayaklanmalarda tahminlere göre 8000 silahlı asker bulunuyordu. Yukarı Macaristan'da 1670 Ocağında 1398 süvari kuruz hareketinde yer almıştı, bu sayı Nisanın ortalarında Tokaj'da 6000 kişiye yükseldi. Hırvatistan ve Yukarı Macaristan'da harekete geçen kuruzların sayıları toplamda 15000'i bulmamakla beraber bu sayının uygun idare ve organizasyon durumunda Habsburg karşıtı bir mücadelede yer alabilecek kuvvetlerin maksimum miktarı olduğu düşünülmemelidir. İlk ayaklanmaların bastırılmasından sonra 1671 yazında Bâb-ı Âli'ye elçilerini gönderen mülteci askerler Habsburglara karşı 18000 kişilik kuvvetlerinin olduğundan bahsediyordu.⁴⁶ Bununla beraber 1672 ayaklanmaları sırasında ve en büyük başarıların kazanıldığı dönemde komutanlarının bayrakları altında toplanan mülteci askerlerin sayılarının tümü 15000'i bulmuyordu.⁴⁷ Bu askeri kuvvet 3000-4000 kişilik gruplarla düzensiz olarak mümkün olduğunca büyük toprak parçalarını kontrolü altına almaya çalışıyordu. Györke⁴⁸ (23-26 Ekim 1672) yenilgisinden sonra ise 1673-1674 arasında farklı taburlarda konuşlanmış mülteci askerlerin sayısı toplamda ancak 4000 civarındaydı.⁴⁹ 1675 yılındaki Fogaras Antlaşması⁵⁰ kuruz askerlerinin miktarı hakkında bilgiye ulaşmamızı sağlayan bir başka gelişmedir; burada komutanlar, süvari ve yayalardan oluşan 12000 kişilik kuvveti top ve diğer bütün ihtiyaç duyulan malzemelerle harekete geçireceklerini garanti ediyorlardı.⁵¹ 1677 yılında

⁴³ Farkas Deák, *a. g. e.*, p. 19.

⁴⁴ Gábor Rohonyi - László Nagy - Gyula Tóth, *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához*, K. 2, Hadtörténelmi Intézet, Budapest 1955, p. 307.

⁴⁵ Jolán Székely, *Thököly Imre udvartartása*, Nap Nyomda, Budapest 1912, p. 79.

⁴⁶ Gyula Pauler, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*, K. 2, Budapest 1876, p. 25.

⁴⁷ Gyula Pauler, *a. g. m.*, p. p. 176.

⁴⁸ Bugün Doğu Slovakya sınırında.

⁴⁹ Gyula Pauler, *a. g. m.*, p. p. 176.

⁵⁰ Antlaşmaya göre Fransa ve Polonya kuruz askerlerine yardım etmeyi üstleniyorlardı. Ágnes Várkony, "Magyarország az új kihívások korában", *Valóság*, XLI/6, Június 1988, p. p. 59.

⁵¹ Zsolt Trócsányi, *a. g. e.*, p. 278.

Varşova Sözleşmesi imzalandı, Fransa Kralı XIV. Louis, Polonya Kralı III. Jan ve Erdel Hükümdarı Mihály Apafi kuruz hareketini Habsburg İmparatorluğu'na karşı destekleme kararı aldılar. Ayrıca Erdel Hükümdarı Mihály Apafi ve mülteci askerler toplam 15000 savaşıcıyı harekete geçireceklerine söz veriyorlardı, bunların 9000'i süvari, 6000'i yaya olacaktı. Bunun yanısıra 10 topun hazırlanması da anlaşma metni içinde yer almıştı.⁵² 1677 yılının sonunda harekete geçen Macar ve Fransız yardım birliklerin sayıları 10000 kadardı.⁵³ 1678 baharında orduların veziri Mihály Teleki iki bayrak yaya, üç bayrak süvari ve tüfekçi askerle harekete geçmişti. Yaz mevsimine kadar bu sayı 12000'e yükseldi.⁵⁴ Ayaklanmalar sırasında özellikle Yukarı Macaristan'da, protestan nüfusun çoğunluğu oluşturduğu maden kentlerinden büyük katılım olsa da kaynaklar sayısal bilgiler vermemekteler. 1679-1680 arasında alınan yenilgiler nedeniyle kuruz ordularında kopmalar oldu, bu dönemde Thököly hizmetindeki askerlerin sayısı 6000-7000 arasında oynuyordu.⁵⁵ Asker sayısının azalmasında mültecilerin Mihály Teleki'ye bağlılıkları ve onunla beraber hareket etmeleri önemli rol oynamıştı. 1681'e gelindiğinde ise kuruz kuvvetlerinin sayıları 9000'e yükseldi. Ordu mevcudundaki ciddi artış 1682 ve 1683'te gerçekleşti. Kassa'da toplanan krallık meclisi 17900 kuruz askerinin kışın kalacakları yerler ile ilgili düzenlemelerde bulundu. 1683 Mayısında ise Thököly feodal beylerden 20000 asker için iâşe istiyordu. Haziranda 18000 askeriyle Putnok'ta⁵⁶ konaklamaya başladı. Kara Mustafa Paşa'nın Viyana surlarına dayandığı dönemde Habsburg Sarayı'na sadık kalan toplam sekiz Macar kalesi bulunuyordu, bu sırada kuruz askerlerinin sayısı ile ilgili kesin bilgilere sahip olunmamakla beraber toplam 25000 kişi oldukları tahmin edilmektedir. Yükselen bu mevcutlar Osmanlıların Viyana yenilgisini takiben düşse de 1684 ve 1685 yıllarında Thököly'nin hala 20000 askeri bulunmaktaydı.⁵⁷

Kutsal İttifakın 1683'ten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazandığı bir dizi zafere güvenen Erdel Hükümdarı Mihály Apafi, I. Lipot ile gizli antlaşma imzalayarak Habsburg İmparatorluğu'nun müttefiki oldu. İmre Thököly aleyhinde hainlik davası açılması bu döneme denk gelmektedir, bunu takiben derhal kuruz komutanının Erdel'deki topraklarına el koydular.⁵⁸ Askeri gelişmeler hem Osmanlı hem de Habsburg politikalarında hızlı değişimlere neden oluyordu. Bunun tipik

---

⁵² István György Tóth, *a. g. e.*, p. 213.

⁵³ Ignác Romsics, *Magyarország története*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, p. 358.

⁵⁴ Dávid Angyal, *Késmárki Tököly Imre 1657-1705*, első rész, Méhner Vilmos kiadásáa, Budapest 1889, p. 170.

⁵⁵ Kálmán Thaly, *Késmárki Tököly Imre és némely föbb híveinek naplói és emlékezetes írásai 1686-1705 (Tököly Imre saját írásai)*, K. 1, Magyar Tudományos Akadémia, Pest 1868, p. 213.

⁵⁶ Miskolc'un kuzeyinde, bugün Slovakya sınırında.

⁵⁷ Zsolt Trócsányi, *a. g. e.*, p. 285.

⁵⁸ László Nagy, *a. g. m.*, Április 1979, p. p. 269.

örneği 15 Ekim 1685'te Serdar Şeytan İbrahim Paşa'nın emriyle Várad Paşası Ahmed Paşa'nın kendisine yardım için gelen İmre Thököly'yi yakalatması oldu. Thököly'nin Habsburg'a teslim edilmesiyle kabul edilebilir barış şartlarını garanti eden bir antlaşmanın yapılabileceği ümit edilmekteydi;⁵⁹ bu mümkün olmayacağı gibi generallerinin esir alındığı haberinin ulaşmasıyla beraber İmre Thököly'nin eşi İlona Zrínyi'nin savunduğu Munkács Kalesi'nin dışında bütün kale ve kentler Habsburg İmparatorluğu'na teslim oldu, kuruzların çoğunluğu Çasar'ın ordusunda Macaristan'ın bağımsızlığı için savaşmaya başlamıştı.⁶⁰ Binbaşı György Ottlyk 15 Ekim 1685'te İmre Thököly'nin esir edilmesinden sonraki döneme ilişkin olarak Munkács Kalesi'nin dışındaki bütün askerlerin General Caprara'nın hizmetine girdiklerini kaydetmekte.⁶¹ Bu esaretin son bulmasından sonra Thököly'ye sadık kalan askerlerin sayısı 3000'i geçmiyordu.⁶² Eğer bu sayıya Munkács Kalesi'ndeki askerleri de dahil edersek kuruz hareketinin gerileme döneminde dahi Habsburgla mücedeleye hazır yaklaşık 7000 askerinin olduğu sonucuna ulaşmaktayız.⁶³ Munkács'ın kaybedilmesinden sonra ise Thököly'nin emrinde 2000 kuruz kaldı.⁶⁴

İmre Thököly 2 Ocak 1686'da Belgrad'da tekrar bağımsızlığına kavuştuğunda ülkesi Orta Macaristan ortadan kalkmıştı. Dolayısıyla Thököly'nin Várad'da esir düşmesi ve bundan sonraki kargaşa kuruzların askeri gücüne büyük dabe indirdi. Ancak komutanın özgürlüğüne kavuşmasından sonra yeniden örgütlenmeye başlayan ordunun çekirdeği mevcut sayısının eskiye oranla azlığına karşın Thököly'nin elinde önemli bir politik cihaz olduğunu kanıtladı. Thököly'nin ordusu İstván Bocskai ya da Gábor Bethlen'in ordularıyla karşılaştırıldığında disiplinsiz değildi, hatta ordusuyla beraber kışlayan ve savaşa kalkışan İmre Thököly askerlerini daha sert bir disiplin içinde tutabilmişti.⁶⁵ Askeri karışıklıklar sırasında toplumun politik olarak parçalanmışlığı eskiye oranla devasa boyutlarda olmakla beraber kuruz ordularının başarıları Habsburg tarafına geçen toprak sahiplerinin de işine geliyordu. Kuruzların faaliyetleriyle protestan ibadet özgürlüğü ve uç kalelerde bulunan askerlerin serbest bırakılması gibi taleplere Viyana Sarayı razı edilebilmişti.⁶⁶ Ordudaki politik görüşler

⁵⁹ Kopčan Vojtech, "A török Porta Thököly-politikája" Benczédi László, *A Thököly-felkelés és kora*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1983, p. 125.

⁶⁰ Sándor Papp, *a. g. m.*, p. p. 644.

⁶¹ Olga Kristofory, *Zrínyi Ilona, a munkácsi vár hős védője / Patak nagyasszonya: Zrínyi Ilona*, Nemzetközi tudományos ülés, Sárospatak, 2000, Zrínyi Ilona Városi Könyvtár, Sárospatak 2003, p. 49.

⁶² Ágnes Várkonyi, *Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660-1671*, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1984, p. 182.

⁶³ Kálmán Thaly, *a. g. e.*, 1868, p. 247.

⁶⁴ Dávid Angyal, *a. g. e.*, 1889, p. 200; Béla Köpeczi, *a. g. e.*, 1976, p. 57.

⁶⁵ László Nagy, *Bocskai István a hadak élén*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1981, p. 212–216.

⁶⁶ László Benczédi, *a. g. e.*, p. 29.

açısından hangi düşüncenin ne zaman ön plana çıktığı olayların gelişimine bağlıydı. Öyle ki 1694 yılının sonuna doğru komutanın emrinde yalnızca 800 kadar asker kaldı.⁶⁷ Thököly'yi terk eden askerler artık labanz adı altında Habsburglarla beraber Osmanlılara karşı mücadele veriyordu.

Sultan II. Süleyman, 1684'te berat ile halef olarak tanıdıysa da 15 Nisan 1690'da Erdel Hükümdarı I. Mihály Apafi öldüğünde ölen hükümdarın oğlunun taht talebi geri çevrildi. 8-17 Haziranda İmre Thököly Erdel Hakimi olarak atandı.⁶⁸ Yeni Hükümdar 15 binlik Osmanlı, Eflak ve kuruz askerlerinden oluşan ordusuyla 21 Ağustos'ta Erdel'deki Zernyest'te çasar ordularına arkadan saldırarak onları yenilgiye uğrattı. 22 Eylül'de Kereszténysziget Meclisi, Sultan'ın kararını kabul ettiğini açıklıyordu.⁶⁹ Bu gelişmeler sırasında Habsburg generali Heisler'in Thököly ordugahına gönderdiği casusların verdiği bilgilere göre yeni hükümdarın emrinde 8000 asker vardı.⁷⁰ 31 Ocak 1691'de imzalanan Diploma Leopoldinum ile Thököly'nin Habsburg İmparatorluğu'na katıldığı ilan edilen Erdel'den kaçışını izleyen dönemde emrinde yaklaşık 4000 asker bulunmaktaydı.⁷¹ 1692'ye geldiğinde hükümdarın emri altında bulunan askerlerin çoğu evine dönmüş, böylece silah altında 2500-3000 asker kalmıştı. Komutan 14 Ekim 1693'te Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa'yı ziyaret ettiğinde komutasında yalnızca 2500 askerinin olduğunu kaydetmektedir.⁷²

Kuruz askerlerinin sayısı sürekli azalsa da Macaristan'dan gelen isyancı mültecilerin ve imparatorluk ordusunda hizmet gören Macar, Sırp, Bulgar ve Hırvat askerlerin Thököly ordusuna katılmaları kuruz kuvvetlerinin savaş kabiliyetlerini devam ettirmelerini sağladı.⁷³ Haziran 1697'de Sultan II. Mustafa Macaristan'ın geri alınması için sefer başlattı. İmre Thököly'nin görevi Yukarı Tisza topraklarında Habsburg'a karşı ayaklanma çıkartmaktı; ancak 80 bin kişilik Osmanlı ordusu harekete geçene kadar Hegyalja'daki kuruz ayaklanması Habsburg kuvvetleri tarafından bastırıldı, bu sırada Thököly'nin emrinde 3000 asker buluyordu.⁷⁴

İmre Thököly'nin de orada bulunduğu ve Başkomutan Elmas Mehmed Paşa'nın hayatını kaybettiği 11 Eylül 1697 tarihli Zenta yenilgisiyle Sultan, Temesvár'a kaçtı.⁷⁵ Gelişmeler Erdel Hükümdarı ve Kuruz Generali İmre

---

⁶⁷ Iván Nagy, *Késmárki Tököly Imre Naplója 1693. 1694. évekből*, Magyar Tudományos Akadémia, Pest 1863, p. 216-219.

⁶⁸ Seres István, *a. g. e.*, p. 93.

⁶⁹ Teréz Oborni, *Erdély fejedelmei*, Pannonica Kiadó, Budapest 2002, p. 183.

⁷⁰ Ágnes Várkonyi, *a. g. e.*, 1984, p. 185.

⁷¹ Kálmán Thaly, *a. g. e.*, 1868, p. 644.

⁷² Iván Nagy, *a. g. e.*, p. 133-139.

⁷³ Iván Nagy, *a. g. e.*, p. 216-219.

⁷⁴ Kálmán Thaly, *a. g. e.*, 1868, p. 681.

⁷⁵ László Nagy, *Törökvilág végnapjai Magyarországon*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1986, p. 384.

Thököly'nin kaderini belirliyordu, 1699 tarihli Karloftça Barış Antlaşması'nın kararlarından biri de İmre Thököly ve askerlerinin Macaristan sınırlarında barınmayacağı idi.⁷⁶ İmre Thököly ve maiyeti İzmit'teki Çiçekli Çayır'a yerleştirilecekti.

SONUÇ

Avrupa'nın etnik açıdan teklilik gösteren bölgelerinde olduğu gibi imparatorluklarda devlet ve milletin birbiriyle kaynaşması mümkün olmadı. Macaristan'da milli bilinç aristokratik sınıfın ya da rütbesel bir gücün kendini kanıtlama çabası olarak ortaya çıksa da egemenlik altında tuttuğu milletlerin üzerinde şekillenmiş Habsburg absolutizmi için önemli bir karşıt güç teşkil etti.

Bu çerçevede, kuruz ayaklanması Habsburg idaresine karşı feodal bir örgütlenmenin uzantısı olarak ortaya çıkmış; ancak İmre Thököly Habsburg karşıtı bu askeri refleksi milli bağımsızlık mücadelesi seviyesine çıkartmayı başarmıştır. Başlarda toprak beylerine tahammülü öngören; fakat tek amacın merkezileşme olduğu siyasal ve sosyal politikası bunda etken rol üstlendi. İmre Thököly ordusunun asker, silah ve yiyecek sıkıntısına ve hareketin başına geçtiğinde yalnızca 20'li yaşlarında olmasına rağmen kuruz mücadeleleri boyunca önemli başarılarla imza attı. Görüşümüze göre İmre Thököly gerçekleştirilebilmesi olası tüm hedefleri hayata geçirdi.

XVII. yüzyıl kuruz ordusunun özelliklerinin ve tarihsel niteliğinin açıklanmasında, bu silahlı kuvvetlerin hangi sınıfın çıkarlarını gözettiğinin ve ne tür politik amaçları olduğunun belirlenmesi önem taşımaktadır. Viyana Sarayı'nın muhafazakar politikasını destekleyen ve içlerinde Macarların da bulunduğu siyaset düşünürlerine göre XVII. yüzyılda ayaklanan ordular toplumsal barışı tehdit eden eşkıya ve soyguncu birlikleriydi. Habsburg karşıtı yazarlar ise aynı orduları milli ve dini özgürlük için mücadele eden bağımsızlık savaşçıları olarak tanımladılar.⁷⁷ Kuruzlarda Habsburg'a karşı Macar aristokrasisini ve onların bağımsızlığını temsil ettikleri düşüncesi mevcuttu, hatta mücadelelerinin başarıya ulaşması durumunda kendilerinin de aristokratların sınıfına yükseleceği beklentisi içindeydiler. Yağmayla zenginleşen kuruz ordularının toprak ağalarına ekonomik bağılılıkları gittikçe zayıfladı, bu durum kuruzlardaki milli bilinci güçlendirerek Thököly'nin ordular üzerindeki komuta kabiliyetini arttırdı. Geleneksel aristokratik sınıfa karşı merkezîyetçi yapılanmayı savunan İmre Thököly, 1683'ten sonraki askeri ve politik gelişmeler neticesinde gücünü yitirmeye başladı. Askeri karışıklıklar ve

⁷⁶ Győző Ember - Gusztáv Heckenast, *Magyarország története 1686-1790*, K. 1, Akadémiai Kiadó Budapest, 1989, p. 135.

⁷⁷ József Borus, "A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai", *Hadtörténelmi Közlemények*, LXX/1, Január 1954, p. p. 83.

kuruz askerlerinin Habsburg saflarına geçmeleri liderin düşüşünde önemli rol oynadı.

KAYNAKÇA

- Angyal Dávid, *Késmárki Tököly Imre 1657-1705*, első rész, Méhner Vilmos kiadása, Budapest 1889.
- Babocsay Izsák, *Fata Tarczaliensis, az az Tarczal városának föbb változásai*, Rummy Károly György: Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, Bécs 1815.
- Bán Péter, *Magyar történelmi fogalomtár*, K. 1, Gondolat, Budapest 1989.
- Bánkúti Imre, *Cserei Mihály Erdély históriája 1661-1711*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1983.
- Benczédi László, "A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása", *Hadtörténelmi Közlemények*, XVII/4, Október 1974, p. p. 597-630.
- Benczédi László, "Habsburg abszolutizmus indítékai és megvalósulása az 1670-es évek Magyarországon", *Történeti Szemle*, XXI/3-4, Július 1978, p. p. 535-556.
- Benczédi László, *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
- Benczédi László, *A Thököly-felkelés társadalmi politikai alapjai / A Thököly-felkelés és kora*, Akadémia Kiadó, Budapest 1983.
- Borus József, "A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai", *Hadtörténelmi Közlemények*, LXX/1, Január 1954, p. p. 64-90.
- Deák Farkas, *A bujdosók levéltára, A gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárából*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatal, Budapest 1883.
- Decsényi Gyula, "Thököly Imre és Wesselényi Pál, mint vetélytársak „ Századok, XIX/6, Július 1885, p. p. 520-614.
- Ember Győző - Heckenast Gusztáv, *Magyarország története 1686-1790*, K. 1, Akadémiai Kiadó Budapest, 1989.
- Féja Géza, *Dózsa György*, Mefhosz Könyvkiadó, Budapest 1939.
- Kosáry Domokos, "A magyar történetírás a két világháború között", *A történelem veszedelmei*, Budapest 1987.
- Köpeczi Béla, "A Thököly-felkelés külpolitikája", *Valóság*, XVII/7, Július 1974, p. p. 40-49.

- Köpeczi Béla, *“Magyarország a kereszténység ellensége” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1976, p. 327–343.
- Köpeczi Béla, *Erdély rövid története*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1989.
- Kristofory Olga, *Zrínyi Ilona, a munkácsi vár hős védője / Patak nagyasszonya: Zrínyi Ilona*, Nemzetközi tudományos ülés, Sárospatak, 2000, Zrínyi Ilona Városi Könyvtár, Sárospatak 2003.
- Lukinich Imre, “Keresdi Baró Bethlen Ferenc”, *Századok*, XLVII/18, December 1908, p. p. 781-805.
- Nagy Iván, *Késmárki Tököly Imre Naplója 1693. 1694. évekből*, Magyar Tudományos Akadémia, Pest 1863.
- Nagy László, “Adalékok Bethlen Gábor hadseregének erkölcsi arculatához”, *Hadtörténelmi Közlemények*, LXXXI/2, Április 1965, p. p. 299-319.
- Nagy László, “Kurucok és labancok a magyar történelemben”, *Hadtörténelmi Közlemények*, VC/2, Április 1979, p. p. 250-274.
- Nagy László, *Bocskai István a hadak élén*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1981.
- Nagy László, *Törökvilág végnapjai Magyarországon*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1986.
- Oborni Teréz, *Erdély fejedelmei*, Pannonica Kiadó, Budapest 2002.
- Pach Zsigmond Pál, *Magyarország története*, K. 2, Akadémiai Kiadó, Budapest 1987.
- Papp Sándor, “Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. Studia ad tricentennarium belli principis Francisci Rákóczi pro patria et libertate” *Hadtörténelmi Közlemények*, CXVI/3-4, Július 2003, p. p. 633-666.
- Papp Sándor, “Thököly Imrének és Közép-Magyarország népének kiállított szultáni szerződéslevél” Seres István, *Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2006, p. 278-289.
- Pauler Gyula, “A bujdosók támadása 1672-ben”, *Századok*, III/1, Január 1869, p. p. 166-178.
- Pauler Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*, K. 2, Budapest 1876.
- Rohonyi Gábor – Nagy László – Tóth Gyula, *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához*, K. 2, Hadtörténelmi Intézet, Budapest 1955.
- Romsics Ignác, *Magyarország története*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2007.
- Silahdâr Fındıklılı Mehmed Paşa, *Silahdar Târihi*, C. 1, İstanbul 1928.

- Szabó Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, Kulturtrade, Budapest 1997.
- Szádeczky Lajos, "Thököly erdélyi fejedelemsége" *Századok*, XXXII/3, Április 1889, p. p. 230-247.
- Szekfű Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*, Egyetemi Nyomda, Budapest 1934.
- Szekfű Gyula, *Nép, nemzet, állam*, Osiris Kiadó, Budapest 2002.
- Székely Jolán, *Thököly Imre udvartartása*, Nap Nyomda Budapest 1912.
- Szilágy Sándor, *Rajzok és tanulmányok*, Athenaeum, Budapest 1875.
- Thaly Kálmán, *Késmárki Tököly Imre és némely föbb híveinek naplói és emlékezetes írásai 1686-1705 (Tököly Imre saját írásai)*, K. 1, Magyar Tudományos Akadémia, Pest 1868.
- Thaly Kálmán, *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai*, K. 2, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1873.
- Toldy Ferenc, *Bethlen Miklós történelmi emlékrájzai*, Pest 1864.
- Tóth István György, *Millenniumi magyar történet*, Osiris Kiadó, Budapest 2001.
- Trócsányi Zsolt, *Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.
- Várkonyi Ágnes, "A népi kurucság ideológiája", *Az MTA Történettudományi Intézete által 1962. június 11-12-én rendezett vita anyaga*, Budapest, p. p. 402-419.
- Várkonyi Ágnes, "A Habsburg-abszolutizmus a XVII. század második felében és Magyarország" *Történeti Szemle*, VIII/1, Január 1965, p. p. 14-23.
- Várkonyi Ágnes, *Török világ és magyar külpolitika*, Magvető, Budapest 1975.
- Várkonyi Ágnes, *Magyarország keresztútjain*, Gondolat, Budapest 1978.
- Várkonyi Ágnes, *Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660-1671*, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1984.
- Várkonyi Ágnes, "Magyarország az új kihívások korában", *Valóság*, XLI/6, Június 1988, p. p. 55-61.
- Várkonyi Ágnes, "Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés korában", *Hadtörténelmi Közlemények*, CXVIII/3, Július 2005, p. p. 363-399.
- Vass Előd, *Az egri pasák levelei az első kuruc mozgalmakról (1671-1683)*, Az Egri Vár Híradója, 19-20 (1986).
- Vojtech Kopčan, "A török Porta Thököly-politikája", Benczédi László, *A Thököly-felkelés és kora*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.
- Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hungarica, Specialia, fasc. 292/A, fo. 49-59.

MAZLUMLARIN KURAMCISI VE STRATEJİSTİ: SULTAN GALİYEV

Demirhan Fahri Erdem*

Özet

Üçüncü dünya devrimlerinin öncüsü olarak nitelendirilen Sultan Galiev, sosyalist düşünce içerisinde özgün bir yere sahiptir. Galiev'in bu özgünlüğü, döneminin dünya koşullarını çözümlenmede kullandığı kuramının ve dünya sosyalist devrimini gerçekleştirmede benimsediği stratejisinin, Batılı ve Rus Marksistlerden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Dünyaya sömürge konumunda bulunan bir Doğu toplumundan bakan Galiev, Marksistlerin kuramının temelinde yer alan sınıf çelişkisi olgusunu, uluslararası alana taşıyarak, temel çelişkinin sömüren ve sömürülen uluslar arasında yaşandığını savunmuştur. Stratejik açıdan ise, Batılı ve Rus Marksistler dünya sosyalist devrimine giden yolda, Batı'nın gelişkin bir proletaryaya sahip ileri derecede kapitalistleşmiş ülkelerine öncelik verirken, Galiev sömürge durumundaki Doğu ülkelerine öncelik veren bir stratejiyi benimsemiştir. Bu doğrultuda da Marksizm'deki "proletarya diktatörlüğü" kavramı yerine "sömürge ve yarı sömürgelerin metropoller üzerindeki diktatörlüğü" düşüncesini geliştirmiş, kurguladığı "sömürgeler enternasyonalı" ne giden yolda öncelikle bir "Turan Sosyalist Federe Devleti"nin kurulması gerektiğini savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Sosyalizm, Milliyetçilik, Sömürgecilik, Devrim, Doğu.

Abstract

Sultan Galiev also known as "The Father of Third World Revolution" is unique to socialist philosophy. This individuality arises from the facts that his theory to resolve the global conditions of that period and the strategy adopted in the World Socialist Revolution are different from Western and Russian Marxists. Considering the World from an Eastern society, a colony, Galiev by referring to the class conflict which establishes the core of Marxists' theory in the international area asserts that the basic conflict exists between the exploiter and the colonial nations. Strategically Western and Russian Marxists primarily attach significance upon the advanced level capitalized Western countries which have a developed Proletariat class, nevertheless, Galiev adopts a strategy that is primarily focused upon the Eastern countries. Compatible with this, Galiev introduces "the dictatorship of colonies and semi colonies upon the metropolitan nations" rather than "the concept of proletarian dictatorship" of Marxism and argues that a "Federated Socialist States of Turan

---

* Dr. Araştırma Görevlisi. Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü. demirhan@gazi.edu.tr

(Turkish Reunification)” is essential to be established on the way to the “internationalism of colonial nations”.

Key Words: Capitalism, Socialism, Nationalism, Colonialism, Revolution, East.

GİRİŞ

Ünlü yazar Attilâ İlhan’ın belirttiği gibi, tahminlerin tersine, 20. yüzyılın bir sosyalist dünya devrimi yüzyılı değil, ardı ardına ulusal kurtuluş savaşları yüzyılı olması, bu öngöründe bulunan Sultan Galiyev’i haklı çıkarmıştır. 20. yüzyılın son on yılında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.) hegemonyasının her tür sosyalizm üzerinden kalkması ve çok daha önemlisi Doğu Bloğu’nun Yeni Dünya Düzeni (Y.D.D.)’ne eklenmesinden sonra, dünyadaki temel çelişki kuzey-güney, ya da bir başka deyişle zalimler-mazlumlar çelişkisi halinde belirginleşmiştir. Bu halde, Sultan Galiyev’in “kan revan içindeki hayalet”inin başta Avrasya’da olmak üzere, mazlum halklar arasında dolaştığını söylemek, pek de yanlış olmayacaktır.¹

Üçüncü dünya devrimlerinin öncüsü olarak nitelendirilen Mirseyid Sultan Galiyev (ki tam adı budur), yaşadığı dönemin sosyalist düşünce atmosferi içerisinde ayrıksı bir yere sahiptir. Sultan Galiyev’in düşüncelerinin bu ayrıksılığı, kimilerince onun sosyalist kişiliği ve düşüncelerini tartışma konusu haline getirmektedir.

Bolşeviklere Ekim Devrimi sırasında katılan Galiyev, Devrim sırasında önemli görevlerde bulunmuş ve sonrasındaki iç savaş dönemi boyunca Müslüman halkların Kızıl Ordu saflarında örgütlenmesi doğrultusunda önemli roller üstlenmiştir.² Galiyev Bolşevik Partisi içerisinde; “Rusya Komünist Bolşevik Partisi Üye(liği)... Milletler Halk Komiserliği Kurul Üye(liği)... RKP Merkez Komitesi Tatar-Başkurt Komünist Teşkilatları Merkez Bürosu Üye(liği)... Federal Toprak İşleri Komitesi Başkan(lığı)... Umum İttifak Merkez İcra Komitesi (VTSİK) Tarım İşleri ve Tarım Sanayiine Yardım Komisyonu Başkan(lığı)... Tartışmalı Toprak Meseleleri Yüksek Denetim Özel Kurulu Üye(liği)... VTSİK’e bağlı olan Posledgol Merkez Komitesi Üye(liği)...”³ gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Galiyev’in Bolşevik Partisi içerisinde en yüksek noktalarda yer alan Müslüman-Türk kökenli bir devrimci olduğu belirtilmelidir.

Bu makalede, Sultan Galiyev’e sosyalist düşünce içerisinde ayrıksı bir yer veren, siyasal düşüncelerinin çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Sultan

---

¹ Attilâ İlhan, *Sultan Galiyef Avrasya’da Dolaşan Hayalet*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2000, 150-151.

² Söz konusu dönemde, Galiyev’in aldığı görevler konusunda daha ayrıntılı bir serimleme için bakınız: Masayuki Yamauchi, *Sultan Galiyev İslam Dünyası ve Rusya*, Çev. Hironao Matsutani, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1998, 88-93.

³ Halit Kakinç, *Destansı Kuramcı Sultan Galiyev*, İstanbul, Bulut Yayınları, 2004, 38.

Galiyev'in siyasal düşüncesinin temel noktalarına odaklanılacağından, oldukça hareketli ve bir o kadar trajik olan yaşamı ve eylemleri üzerinde durulmayacaktır.⁴ Bu makalede, Sultan Galiyev'in kendi döneminin dünya koşullarını değerlendirirken dünya sistemine yön veren ana çelişkiyi Batılı ve Rus Marksistlerden farklı bir şekilde belirlediği ileri sürülmektedir. Ayrıca, Sultan Galiyev'e göre sosyalist devrimin uluslararasıdaki sömürü ilişkisine son vermeyi garanti etmediği de vurgulanacaktır. Bu iki sorunsalın Sultan Galiyev'in siyasal düşüncelerinde ne derece önemli olduğu da bu bağlamda ortaya konulacaktır.

Makale iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Sultan Galiyev'in, döneminin dünya koşullarını nasıl değerlendirdiği ele alınacaktır. Makalenin ikinci bölümünde ise, Galiyev'in birinci bölümdeki değerlendirmeleri temelinde dünya sosyalist devrimi için nasıl bir strateji önerdiği irdelenecektir.

SULTAN GALİYEV'İN DÖNEMİNİN DÜNYA KOŞULLARINI ÇÖZÜMLEMESİ

Sultan Galiyev'in düşünceleri, Marksist yazarların eserleri ve tartışmaları üzerinde temellendirilmiş kuramsal düşüncelerin sonucunda değil, onun eylemlerinin ve örgütçü deneyimlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bir eylem adamı olan Sultan Galiyev, kuramsallaştırmaya yönelik olağanüstü bir yeteneğe sahipti ve kuramları gerçekçi ve pratik nitelikleriyle, Bolşeviklerin kuramıyla çelişmekteydi.⁵ Sultan Galiyev'in düşünce dünyasının üç akımdan beslendiğini söylemek olasıdır. Bunlardan ilki "Usul-i Cedid" adıyla bilinen yenilikçi, aydınlanmacı Cedid hareketi, ikincisi Cedidcilik'ten etkilenecek gelişme şansı bulan Türkçülük ve Turancılık ideolojisi ve üçüncüsü de Marksizm'dir. Galiyev, kendisini tanımlarken, diyalektik materyalizme koşut olarak kullandığı, kendi adlandırmasıyla "enerjetik materyalist" sıfatını kullanmış ve sol düşüncesini Marksist, Leninist veya Bolşevik gibi belirli bir kalıp içerisine oturtmaktan ısrarla kaçınmıştır.⁶

Sultan Galiyev, "Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz" adlı metnin hemen başında, döneminin dünya koşullarını çözümlenmeye

---

⁴ Sultan Galiyev ile ilgili ayrıntılı bir biyografi için bakınız: Erol Kaymak, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı*, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1993, 19-29

⁵ Alexandre Benningsen - Chantal Lemercier-Quelquejay, *Sultan Galiyev Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası*, Çev. Erden Akbulut - T. Ahmet Şensılay, İstanbul, Sosyalist Yayınlar, 1995, 140.

⁶ Halit Kakinç, *Sultan Galiyev ve Milli Komünizm*, İstanbul, Bulut Yayınları, 2003, 22-23. Aslında enerjetik materyalizm, diyalektik materyalizm ile aynı yöntemmiş gibi görünmektedir. Galiyev'in bu özgün kavramı kullanması, muhtemelen batı merkezli düşünmediğini, Batılı düşünürlerin kuramsal kalıplarını ve kavramlarını iman edencesine benimsemediğini göstermek amacını taşımaktadır.

girişmeden önce, “materyalist dünya görüşü ve materyalist felsefe” esasında olaylara baktığını, özellikle “tarihi veya diyalektik materyalizm”i yöntem olarak kullandığını belirtmektedir. Galiyev’e göre, tarihi veya diyalektik materyalizm önemli unsurların anlaşılmasında hem en doğru, hem de bilimsel bakımdan daha sağlam bir düşünce sistemidir. Bu yöntem sayesinde, yaşanan olayları doğru çözümlenmek ve bu olayların sonuçlarını önceden çıkarıyarak sezme mümkündür.⁷

Bilindiği üzere diyalektik yöntem, üzerinde durulan sorunsal içerisindeki ana çelişkileri (ikilikleri/düaliteleri/dikotomileri) belirleme esasına dayanmaktadır. Marksist kurama göre, diyalektik ve tarihi materyalist yöntem doğrultusunda, kapitalist üretim tarzı içerisindeki ana çelişki, burjuvazi ve proletarya ya da sermaye ve emek unsurları arasındaki çelişkidir. Marksistlerin kullandığı yöntemden hareket eden Sultan Galiyev, emek ve sermaye arasındaki çelişkiyi kabul etmekte, ancak Doğu toplumları ya da emperyalizmin hedefi olan toplumlar temel alındığında söz konusu çelişkiyi uluslararası alana da taşıyarak, temel çelişkinin uluslar arasında olduğunu düşünmektedir.⁸ Galiyev’e göre ana çelişki “efendi halklar-köle halklar” ya da ulusal düzlemde ele alınacak olursa “efendi milletler-köle milletler” arasındaki çelişkidir.

Sultan Galiyev’in ekonomik, sosyal ve siyasal olayları çözümleme yönteminin yanı sıra, toplumsal gelişim süreci hakkındaki yaklaşımı da, Marksizm’in klasik gelişim şemasına benzemektedir. Bilindiği üzere Marksizm, üretim biçimlerine dayanan “ilkel, köleci, feodal, kapitalist, sosyalist ve komünist toplum şeklinde devam eden klasik gelişim şeması” öngörmektedir. Sultan Galiyev’in düşüncesinde de, dünya çapındaki devrimlerle varılacak, hedefi komünizm olan, sosyalist bir şemanın söz konusu olduğu çıkarılabilmektedir. Son aşamaya varmak için, ilk önce “Tatar-Başkurt sosyalist sovyeti kurulacak ve görece işçi sınıfı ve sosyalist bilinci daha kuvvetli olan bu toplumların itici gücüyle sosyalist Türk birliği (Turan Federal Sosyalist Halk Cumhuriyeti) bunun itici gücüyle İslam birliği (sosyalist panislamizm) bunun itici gücüyle de Doğu birliği (Doğu

---

⁷ Mir Seyid Sultan Galiyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz”, *Toplumsal Tarih*, S. 50, (Şubat, 1998), 39-40. (Sultan Galiyev’in görüşlerini ortaya koyan bu metin, S. Halit Kakinç’ın Galiyev üzerine yazdığı bir makalenin devamında yer almaktadır. Bakınız: S. Halit Kakinç, “Sultan Galiyev Efsanesi Diriliyor”, *Toplumsal Tarih*, S. 50, (Şubat, 1998), 36-39. Galiyev’e ait olan metnin devamı, *Toplumsal Tarih Dergisi*’nin bir sonraki sayısı olan 51. sayıda yayınlanmıştır.)

⁸ Bu çelişkiyi ortaya koymada Galiyev tek değildir. Bolşevik Devrimi liderlerinden Lenin de, kuramının temelini yerleştirmemekle beraber, uluslar ve sömürgeler konularına yaklaşımında tezlerini ezilen halklarla ezen halklar arasında ayırım yapmaya dayandırmaktadır. Lenin, emperyalizmin ayırt edici özelliğini, tüm dünyayı çok sayıda ezilen halklarla, büyük servetleri ve askeri gücü elinde bulunduran az sayıda ezen halka bölmüş olması olarak saptamaktadır. V. İ. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Çev. Muzaffer Erdost, Ankara, Sol Yayınları, 1998, 208-209.

enternasyonalî/sömürgeler enternasyonalî/mazlumlar enternasyonalî) kurulacak ve bu son aşamadan sonra Doğu'nun Batı kapitalizmine yapacağı son hareketle dünyasal so(sy)alizm (enternasyonalizm) kurulacaktır".⁹

Batı Sömürüsünün Eleştirisi ve Doğu Milletlerinin Konumu

Temel Çelişki - Uluslararası Kutuplaşma

Galiyev'e göre diyalektik açıdan insanlığı oluşturan milletler iki düşman kampa ayrılmışlardır. İnsanlığın beşte birini oluşturan birinci kamptaki halklar, tüm yer kürenin yeraltı ve yer üstündeki, ölü ve canlı zenginliklerini ele geçirmiş durumdadırlar. İnsanlığın beşte dördünü oluşturan diğer kamptaki halklar ise, birinci kamptaki halkların, yani efendi halkların ekonomik, siyasal ve kültürel egemenliği altında bulunmaktadır. Kısaca köle durumundadırlar. Efendi halklar kendi dillerinde kendilerine "uygar" demekte ve söylemlerinde kendilerini insanlığı kölelikten, sefaletten, cehaletten kurtarmakla görevlendirmektedir. İkinci kampta yer alan halklar ise, birinci kamptaki halkların dilinde "vahşi" ya da "yerli" gibi adlarla nitelendirilmekte ve birinci kamptakilerin "bilimsel görüşlerine" göre, efendi halkların çıkarlarına hizmet etmek için yaratıldıkları düşünülmektedir. Batı halkları olarak adlandırılan Avrupa ve Amerika'nın "uygar" halkları birinci kampa aittirler. Asya, Afrika halkları ile Avrupalılarca sömürgeleştirilmiş olan Avustralya ve Amerika'nın yerli halkları da ikinci kampa aittirler. Galiyev'e göre, metropol olarak adlandırdığı Batı (sanayileşmiş kapitalist ülkeler) halklarının, sömürge ve yarı sömürge halkları ile aralarındaki ilişki, tam anlamıyla bir kölelik ilişkisidir.¹⁰ Sultan Galiyev sömürgecilğe karşı tepki duymakta ve sömürgecilği temel sorunsalı haline getirmektedir. Batı kapitalizmini besleyen sömürgecilğe değinirken Galiyev, Amerika kıtasını keşfeden kâşife ve yeni kıtaya hâkim olan kültüre göndermelerde bulunmaktadır. Sultan Galiyev, Batılıların sevdiği ve saygı duyduğu bir isim olan Kristof Kolomb'u Avrupalılara, Amerika'nın yerli halklarının zenginliklerini yağmalama yolunu açtığı için; Amerikan kültürünü (Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.) kastediliyor) ise, Amerika'nın yerlilerinin ve Afrika kökenli insanların yok edilen kültürlerinin üzerine kurulduğu için şiddetle

---

⁹ Hakan Reyhan, *Doğunun Büyük Devrimcileri Mollanur Vahidov ve Sultan Galiyev*, Ankara, Alter Yayıncılık, 2006, 80-81. Sultan Galiyev'in ifadelerine dayanarak, Halit Kakinç'ın çıkardığı sonuç ta bu yöndedir. Kakinç'a göre Galiyev'in devrim için önerdiği strateji üç aşamalıdır: İlk aşamada komünal Turan birliği kurulması, ikinci aşamada, devrimin eski sömürgelere ihraç edilmesiyle bir sömürgeler enternasyonalinin oluşturulması ve son aşamada da dünya devriminin gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Halit Kakinç, *Sultan Galiyev ve Milli Komünizm*, a.g.e., 201.

¹⁰ Mir Seyid Sultan Galiyev, "Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz", a.g.m., 41.

eleştirmektedir.¹¹ Kısaca Galiyev'e göre kapitalist Batılı ülkelerin zenginlikleri, geçmişte yerli halkları sömürmelerine dayandığından, sabıkalı bir tarihin ürünüdür.

Sultan Galiyev'in dönemi için yaptığı bu çözümlerlerin, günümüzde de büyük oranda geçerliliğini sürdürdüğü gözlenmektedir. Özellikle de Yeni Dünya Düzeni ve küreselleşme sürecinin temel aktörü ve dünyanın yeni hegemon gücü A.B.D.'nin, demokrasi ve insan hakları söylemiyle başta Orta Doğu ve Asya olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerine müdahale ederek, bu bölgeleri emperyalist kapitalist sisteme eklemlediği göz önünde bulundurulursa...

Kapitalizm, Batı ve Sömürgecilik

Galiyev Batı sömürgeciliğinin, kapitalizmin ilk dönemlerinde, önce Amerika'nın zenginliklerini yağmaladığını, sonra Afrika'nın zenginliklerini sömürdüğünü; son dönemlerde ise ilgi alanını Doğu'ya kaydırıldığını, gözlerini Ortadoğu'ya, Hindistan'a, Afganistan'a ve İran'a çevirdiğini belirtmektedir.¹² Galiyev'e göre, çağdaş Batı'nın maddi ve kültürel zenginliklerinin oluşumunda, Doğu'nun, yani aslında Batı'nın sömürgelerinin, zenginliklerine el konulması etkili olmuştur.¹³ Galiyev; eğer Doğu'nun Batı tarafından ne oranda sömürüldüğünü hesaplamak, Doğu'yu sömürmüş ve sömürmekte olan Avrupa ve Amerika burjuvazisinin gücünün/zenginliğinin ortaya çıkışında, Doğu'nun payını belirlemek mümkün olsaydı, Batılı beyaz insanın tüm maddi ve manevi zenginliğinde büyük payın Doğu'dan çalındığını, tüm renk ve ırklardan yerlilerin kanı ve teri pahasına inşa edildiğini görürüz demektedir.¹⁴ Galiyev'in yazılarında dikkati çeken nokta, Doğu yani Asya ile Afrika halkları ve Amerika'nın yerli halkları arasında net bir ayırım yapmamasıdır. Galiyev, efendi halklar-köle halklar ayırımında, köle halkların, yani sömürülen halkların tamamını

---

¹¹ Galiyev'in, gerek Batı Avrupa ülkelerine Amerika'yı sömürme yolunu açan Kristof Kolomb, gerekse de yok ettiği yerli kültürler üzerine kurulan Amerikan kültürü ve A.B.D.'nin zengin kentleri hakkındaki sözleri için bakınız: Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", Alexandre A. Benningsen - S. Enders WIMBUSH, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1995, 161. ve Masayuki Yamauchi, a.g.e., 47-48.

¹² Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma" Çev. Arif Hacaloğlu, *Ulusal Sola Teorik Katkı*, Der. Hakan Reyhan, Örsan Şenalp, M.Gürsan Şenalp, Yiğit Akın, Ankara, 1999, 267.

¹³ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 267.

¹⁴ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m.,160-161. Galiyev'de kapitalist Batı'nın sömürüsüne duyulan tepki o derece kuvvetlidir ki, Batılı ülkeler tarih boyunca Doğu'ya yönelik sömürgeci ülkeler olarak nitelendirilmektedir. "Tüm Haçlı tarihi ve Doğu'daki daha sonraki tüm bir dizi burjuva emperyalist savaşları, Batı Avrupa feodalistlerinin ve çocuklarının dikkatlice hesaplanan bir Doğu'yu iktisadi olarak köleleştirme politikasını temsil eder ve bu politika da sonuçta hemen hemen tam bir başarıyla taçlandırılmıştır." Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 161.

nitelemde “Doğu” kavramını kullanmaktadır. Bu durumda sömüren/efendi halklar Batı kampında, sömürülen/köle halklar ise Doğu kampında yer almaktadır. Söz konusu ayırım, günümüzde kullanılan sanayileşmiş, kalkınmış, zengin ülkelerle, sanayileşmeye ve kalkınmaya çalışan yoksul ülkeler ayırımını belirten “kuzey” ve “güney” ülkeleri ayırımına benzemektedir.

Galiyev’e göre, Batılı ülkelerin toplumsal yapılarında kölelik sistemi bulunmaktadır. Feodal dönemde toprak köleliği sistemi, aslında köle ekonomisidir. Batı’nın kapitalist döneminde ise, sınıf baskısı bir tür köleliktir; insanın insan tarafından, fakat bu defa farklı bir biçimde istismarıdır. İşte küçük istisnalar dışında, dünya ticaret yolları, pazarlar ve hammadde kaynakları Batılı ulusların eline geçince, Batı halkları kendi ulusal kölelik sistemlerini Asya ve Afrika’daki sömürgelerine taşımış ve böylece kendi kölelik sistemlerine uluslararası bir nitelik kazandırmışlardır. Böylece Asya ve Afrika’nın halkları, kendi ülkelerinin zenginlikleri üzerinde mülkiyet hakları olmayan ve uygar efendilerinin refahları için çalışan bir köle durumuna gelmişlerdir.¹⁵ Dünya koşullarının bu şekilde çözümlenmesi, dünya sistemini sömürü temelinde şekillendiren kapitalist, sanayileşmiş, sömürgeci Batılı ülkelerin, maddi kültürlerinin (Galiyev maddi kültür kavramıyla “ulusal parçalara bölünmüş olan özel mülkiyetli veya anarşist kapitalizm”i kastetmektedir) nelere yol açtığını göstermektedir. Var olan biçimiyle Batı’nın maddi kültürü iki temel üzerinde yükselmektedir: 1- Ulusların kendi içlerinde özel mülkiyet, 2- Uluslararası özel mülkiyet. Kısaca, üretim araçları ve elde edilen zenginlikler, gerek ulus içerisinde, gerekse de farklı uluslar arasında görece dağınık biçimde dağılmıştır.¹⁶

Galiyev, özellikle de komünist parti liderlerinin, kapitalist, sanayileşmiş, metropol uluslar içerisindeki özel mülkiyet dağılımının, devrim için gerekli koşulları sağladığını düşündüklerini belirtmektedir. Gerçekten de, İngiltere, Fransa, A.B.D., ve Almanya’da, yani uluslararası sömürünün maddi ve manevi güçlerinin yoğunlaştığı ve dolayısıyla da yüzeysel bir bakışla sınıfsal devrim için tüm somut şartların var olduğu düşünülen ülkelerde, devrimsel gelişmeye hız verilmesinin devrimi gerçekleştirmeye yeteceği düşünülmekteydi. Batı ülkelerinde toplumsal devrim için somut şartların var olmasına ve Rusya’daki Bolşevik Partisi’nin Batı’da devrimin oluşması için yoğun çaba harcamasına rağmen, Batı Avrupa proletaryasının iktidarı ele geçirmek, burjuvaziyi yenmek ve

---

¹⁵ Mir Seyid Sultan Galiyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz”, a.g.m., 41.

¹⁶ Mir Seyid Sultan Galiyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz -II”, *Toplumsal Tarih*, S. 51, (Mart, 1998), 52.

sermaye üzerinde proletarya diktatörlüğü kurmak yönündeki tüm çabaları sonuca ulaşılamamaktaydı.¹⁷ Çünkü Galiyev'e göre Batı Avrupa proletaryası, henüz Batı burjuvazisini yenebilecek konumda değildi. Batı Avrupa proletaryası II. Enternasyonal'de görüldüğü gibi sahte sosyalizm liderlerinin, yani sahte bir sosyalizmin peşinde koşmaktaydı.¹⁸ Bu nedenle de dünyada sosyalist devrim, sadece ve beklenildiği gibi Batı Avrupa proletaryasının tek başına gerçekleştirebileceği bir şey değildi.

Batı Avrupa proletaryasının, kendi toplumlari içerisinde devrimi gerçekleştirememiş olması, sosyalist devrimin gerçekleşmeyeceği anlamına gelmemektedir. Galiyev bu konuda iyimser düşünmektedir. Galiyev'e göre, Rusya'daki sosyalist devrim, uluslararası sosyalist devrimin sadece başlangıcı ve aşamalarından biridir. Sonunda iki uzlaşmaz düşman, iki uzlaşmaz kuvvet, yani uluslararası proletarya ve uluslararası sömürgecilik devrimci bir savaş içerisine girecektir.¹⁹ Doğu, uluslararası kapitalizmin (aynı zamanda sömürgeciliğin) beslenme kaynağı olduğundan, dünya çapındaki bir sosyalist mücadele durumunda, sömürülen Doğu avantajlı, uluslararası sömürgeciler için ise son derece dezavantajlı bir konum söz konusu olacaktır. Çünkü Doğu'dan yoksun kalan ve sömürgelerinden koparılan Batı Avrupa sömürgeciliği, sönecek ve yok olacaktır.²⁰

Peki, neden her türlü somut koşulun varlığına rağmen, Batı Avrupa proletaryası, burjuvaziyi yenememekte ve sosyalist devrimi gerçekleştirememektedir? Aslında bu sorunun cevabını yukarıda bahsedilen Batı ve Doğu kampları arasındaki ilişkiden kısmen çıkarmak mümkündür. Galiyev'de bu noktaya özellikle dikkat çekmektedir. Galiyev'e göre Batı Avrupa'nın işçi sınıfı, Doğu'nun istismarına ve sömürülmesine belki de kendi isteği dışında, ama dolaylı da olsa katılmaktadır. Batı Avrupa'nın işçi sınıfı kendi burjuvazisine ne zaman ekonomik nitelikte bir istek ileri sürse, burjuvazi her defasında bu isteği yerine getirebilmektedir. Çünkü burjuvazi, hem kendi ulusunun işçileri, hem de sömürgelerindeki işçilerinin üzerindeki efendi konumunu sürdürebilecek kaynaklara, sömürgeleri sayesinde sahiptir.²¹ Galiyev, Batı'da beklenen sosyalist devrimin bir türlü gerçekleşmesinin altında; Doğu'nun zenginliklerinin sömürgecilik aracılığıyla Batı'ya aktarılmasının ve aktarılan bu

---

¹⁷ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 264-265.

¹⁸ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 266. Sultan Galiyev'in görüşlerini eleştirenler, O'nun başka milletlerin emekçilerine ve devrimlerine güvensizlik duyduğunu, sınıf mücadelesini reddettiğini ve ayrı örgütlenmeye yönelerek milliyetçi düşüncelerini sergilediğini ileri sürmektedirler. Bakınız: Mehmet Bedri Gültekin, *Sultan Galiyev Eleştirisi*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, 29.

¹⁹ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m.,156.

²⁰ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 162-163.

²¹ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 266.

kaynaklardan Batılı işçi sınıfına pay verilerek devrimci isteklerinin ve potansiyelinin eritilmesinin yattığını söylemektedir.

Şüphesiz ki, Sultan Galiyev'in bu çözümlenmeleri, küreselleşme sürecinin eşlik ettiği Yeni Dünya Düzeni içerisinde yeni biçimler kazanan günümüz emperyalizmi için de geçerliliğini sürdürmektedir. Günümüzde Yeni Dünya Düzeni'nin ürettiği emperyalizm Batı burjuvazisine olduğu kadar, Batı proletaryasına da refah ve katma değer akışını garanti etmeyi sürdürmektedir.

Doğu'nun Konumu

Tüm bu veriler ışığında, uluslararası sömürü sistemi içerisinde Doğu'nun konumu ortaya çıkmaktadır: Doğu (Asya, Afrika ve hatta Avustralya kastedilmektedir) uluslararası sömürünün istismar alanıdır. Uluslararası sömürgeci sistem kendi varlığını yeniden üretmek ve sürdürmek için gerek duyduğu tüm kaynakları, Doğu'dan, buradaki sömürge mülklerinden sağlamıştır. Hatta Galiyev, I. Dünya Savaşı'nı kastederek, kendi içinde rekabet halinde olan sermayenin neden olduğu sömürgeci savaşın dahi, bir yanda Almanya, Avusturya-Macaristan, diğer tarafta İngiltere, Rusya, İtalya, Fransa ve A.B.D. arasında, Doğu'da her birinin daha sağlam bir pozisyon elde etmek istemelerinden çıktığını belirtmektedir. Bu kapitalist ülkelerin her biri Doğu'daki halkların tek efendisi olmak istemişlerdir.²² İşte Galiyev, Batılı sömürgeci güçlerin Doğu üzerinde izledikleri bu politikaların, dünyada sosyalist devrime giden yolda Doğu'nun devrimcileşmesi veya devrime katılması için gerekli maddi koşulları ürettiğini düşünmektedir. Çünkü Doğu ekonomik ve toplumsal açıdan incelendiğinde görülür ki; buradaki her şey Batı Avrupa sermayesi tarafından sömürü konusu yapılmıştır. Doğu, Avrupa sanayisi için başlıca malzeme kaynağıdır ve bu nedenle de, kolayca ateş alabilecek bir devrimci potansiyele sahiptir.²³ Söz konusu koşullar ve mevcut potansiyel Doğu halklarını, Batı sömürgeciliğine karşı harekete geçirtmektedir. Doğu'da Batı sömürgeciliğine karşı bir takım akımlar oluşmaktadır. Örneğin, tüm Müslüman halkları Batı sömürgeciliğine karşı birleştirmek isteyen Panislamist akımlar ya da Doğu'nun tüm Moğol kökenli halklarını birleştirmeyi amaçlayan Panmongolist akımlar da ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Galiyev, Doğuda devrimin başlatılması için gerekli maddi şartların var olduğunu ileri sürmektedir.²⁴ Batı'nın sömürüsü altında bulunan ve buna tepki duyan Doğu'nun bu konumu göz önünde tutulduğunda Galiyev'in şu vurgusu dikkat çekmektedir: "Doğu, öyle bir devrim kazanıdır ki, tüm Batı Avrupa'yı devrim içinde boğabilir. Bence, Batı Avrupa'nın Doğu sömürgelerinde ezilen

---

²² Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 267.

²³ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 160.

²⁴ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 268.

halklarının göğsünde birikmiş olan enerjiyi kullanıp kullanamayacağımız, sergileyeceğimiz yaklaşıma bağlı olacaktır. Biz bu meseleye... bir komünist olarak yaklaşmalıyız.”²⁵

Sultan Galiyev’in yaşamını sosyalist bir devrime adadığı ve her türlü sömürgeciliğe karşı çıktığı ortadadır; ancak dünya koşullarını çözümlenmede ve dünya sosyalist devrimine giden yolda belirlediği önceliklerde, gerek Batılı, gerekse de Rus Marksistleri’nden ayrılan yönleri olduğu da dikkat çekmektedir. Galiyev Dünya koşullarındaki ana çelişkiyi, özellikle kendisinin ait olduğu bir Doğulu toplum içerisinde bakarak, sömüren ve sömürülen (efendi ve köle) uluslar arasında görmektedir. Galiyev, Batı kampında yer alan ulusların içerisindeki emek ve sermaye arasındaki çelişkiyi görüyor, kabul ediyor, ama öncelikli çelişkinin uluslar arasında yaşandığını düşünüyordu. Galiyev, Doğu’da devrimin gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda yaklaşım açısından Bolşeviklerden ayrılmaktaydı. Galiyev’e göre, Doğu’da Batı’dakine benzer proleter bir sınıf yoktu. Müslüman halklar arasında sınıf farklılığı bulunmadığı gibi, Batılı sömürgeciler de Doğu’yu toplumsal katmanları arasında fark gözetmeksizin sömürmekteydi. Bu nedenle sömürge halkların tümü toplumsal katmanları ne olursa olsun proleterdi.²⁶ Bir sosyalist olarak Galiyev, sınıfsal çözümlenmeleri de bir kenara atmamaktadır. Galiyev 1918-1919 yıllarında sınıfın ve ulusun çıkarlarının dengede nasıl tutulabileceğini düşünmeye başlamıştır.²⁷ Bu doğrultuda Galiyev, Marksist-Leninist teoriyi kendi amaçları doğrultusunda yorumlamaya girişmiştir. Lenin, sömürge pazarları ve kaynakları için, kapitalist rekabetin sınıf mücadelesini uluslararası sahaya taşıyacağını ve bu süreç içerisinde dünyanın sahip olanlar ve olmayanlar ya da sömürenler ve sömürülenler şeklinde bölüneceğini ileri sürüyordu. Lenin’in bu ikiliğini alan Galiyev, kendi amaçlarına göre yeniden yorumlamıştır. Galiyev’e göre dünya ezenler ve ezilenler olarak ikiye bölünmüştür. “Lenin’in özgün kategorilerinin bu şekilde zekice değiştirilmesi, Sultan Galiyev’e emperyalizm öğretisinin odağını iktisadi olarak sömürülen halk sınıflarından -bir millet içindeki proletarya gibi-bütünselliği içinde millete doğru kaydırma imkanı ver(mişdir). Marksizm için çok temel olan devrimci proletarya kavramını safra gibi atmak istemediğinden, onu Doğu’nun mazlum milletlerini de içerecek şekilde yeniden tanımla(mıştır).”²⁸ Doğu’nun ya da sömürülen halkların proleter olarak tanımlanması, dünya sosyalist devrimine giden yolda asıl devrimci

---

²⁵ Sultan Galiyev, “Şark Meselesine İlişkin Konuşma”, a.g.m., 267-268.

²⁶ Erel Tellal, “Mirsaid Sultan Galiyev”, *A.Ü.S.B.F. Dergisi*, S. 56, (Ocak-Mart, 2001), 117-118. Galiyev kimi zaman, sömürge halklar arasında Müslümanlığa vurgu yaparak tüm Müslümanların proleter olduğunu söylemektedir. Masayuki Yamauchi, a.g.e., 49.

²⁷ Masayuki Yamauchi, a.g.e., 85.

²⁸ Alexandre A. Benningsen - S. Enders Wimbush, a.g.e., 59.

enerjinin açığa çıkarılabileceği adresi göstermektedir. Bu adres, Doğu kavramıyla ifade edilen, sömürülen uluslardır.

Bolşevik Partisi Politikalarının Eleştirisi

Galiyev, döneminin dünya sisteminde Batı'nın sömürsünü ve bu durum karşısında Doğu'nun konumunu çözümledikten sonra, kendisinin de içinde yer aldığı ve Rusya'da sosyalist devrimi gerçekleştiren Bolşevik Partisi'nin dünya sosyalist devrimini gerçekleştirmeye yönelik politikalarını eleştirmektedir. Sultan Galiyev'in Bolşevik Partisi'nin izlediği politikalara yönelik eleştirileri iki noktada toplanabilir. İlk nokta; Bolşevik Partisi'nin, Batı'da sosyalist devrimin gerçekleşmesine yönelik politikalarıdır. İkinci nokta ise; Bolşevik Partisi'nin, Rusya'nın Türk halklarına yönelik politikalarıdır.

Galiyev ve onun gibi düşünenlere göre, Batı Avrupa proletaryasının dünya sosyalist devrimi içerisindeki rolü ve önemi abartılmakta, buna karşın sömürgelerin milli devrimsel veya kurtuluş hareketlerinin rolü ve önemi ise küçümsenmektedir.²⁹ Bu doğrultuda Galiyev Bolşevik Partisi'nin politikalarını, hem devrimin gerçekleşmesi için ağırlık verdiği yön, hem de kullanılacak yöntemler konusunda eleştirmiştir. Galiyev'e göre Bolşevik Partisi, gerçekleştirmiş olduğu Rus Devrimi'ni ilk günden itibaren, bir dünya devrimine dönüştürmek zorundaydı. Fakat taktik olarak devrimin gelişme süreci yanlış olarak yönetilmiştir. Komünist liderler devrimin gerçekleşmesi konusunda tüm dikkatlerini Batı'ya yöneltmişlerdir. Komünist liderlere göre; Rus Devrimi'nin enerjisi aktarıldığında dünya sosyalist devriminin gerçekleşmesi için gerekli maddi koşulların, yani proletarya ve burjuvazinin sınıfsal çıkarlarındaki çelişkinin en belirgin ve keskin olduğu, bu nedenle de sınıfsal bir devrimin başarıya ulaşması için görece sağlam bir temelin bulunduğu yer, Batı'ydı.³⁰ İşte Galiyev, Komünist liderlerin Batı'ya ağırlık veren bu politikalarını eleştirmiştir.³¹ O'na göre, Doğu ülkelerindeki devrimci çalışmalara yeterince önem verilmediğinde, dünya sosyalist devrimi çabaları başarılı olamayacaktır.

²⁹ Halit Kakinç, *Sultan Galiyev ve Milli Komünizm*, a.g.e., 76.

³⁰ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 158-159.

³¹ Gerçekten de Sultan Galiyev, Sovyet ve Komüntern yöneticilerini, dünya çapında gerçekleşmesini umdukları devrimi olanaklı kılmak için Doğu'nun sömürge halklarına yöneltmeye çalışmıştır. Sovyet ve Komüntern yöneticileri, emperyalizmin yenilmesini ve sömürge halklarının kurtulmasını, emperyalist ülkelerin proletaryasının gerçekleştirecekleri dünya devrimine bağlama eğilimindeydiler. Galiyev ise, bu görüşün tersine, sömürge halklarının kurtuluşunu, doğrudan bu halkların kendilerinin verecekleri mücadeleye bağlamaktaydı. Sömürge halklarının mücadelesinin başarıya ulaşması ile emperyalist sömürü sona erecek, sömürgelerden sağlanan kaynakların ve gücün kesilmesi ile de, emperyalist ülkelerin proletaryası kendi burjuvazilerini devirebilecek, sonunda da dünya devrimi olanaklı hale gelebilecektir. Hasan Basri Gürses, "Bilinmeyen Tarih: Sultan Galiyev", *Ulusal*, S. 4, (Güz, 1997), 97.

Galiyev, dünya devriminin yönünün Doğu'ya çevrildiğini belirtmekte, ama Sovyet Rusya ile Doğu arasında sistematik ve kararlı politikaların ve karşılıklı ilişkilerin kurulamadığını ileri sürmektedir.³² Bu noktada, Bolşevik Partisi'nin Doğuyu tamamen göz ardı ettiğini elbette ki ileri sürmemekteyiz. Ama Doğuya yönelik politikalara gereken önemin verilmediği belirtilebilir. Galiyev'e göre Doğu'nun sömürgeler dünyasına gereken önem verildiğinde, Sovyet devrimi nihai amacına ulaşabilirdi. İşte bu nedenle Galiyev Doğu'nun mazlum halklarının temsilcilerini ortak bir eylem planı etrafında birleştirmeye yönelik çaba içerisine girişmişti ve Bolşevik Partisi Merkez Komitesine bu doğrultuda telkinlerde bulunuyordu. Merkez komitesi ise, devrimin ilk yıllarında emperyalizmin kısılcından kurtulmak için, Doğu'nun komünist olmayan, ulusal kurtuluşçu güçlerini desteklemenin gerekliliğine inandığından, Galiyev'in bu yöndeki görüşlerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, Doğu halklarını bir araya getirecek olan "Doğu Halkları Kurultayı"nın düzenlenmesi kararı verilmiştir.³³ Organizasyon işlerinden Galiyev'in yardımcısı Mustafa Suphi'nin sorumlu olduğu Doğu Halkları Kurultayı, 1 Ekim 1920'de Azerbaycan'ın Bakû kentinde toplanmıştır. Galiyev, Doğu Birliği'nin kurumsal temelini oluşturmak amacıyla bu Doğu Halkları Kurultayı'nı tasarlamıştı. Ancak Galiyev'in kurultaya katılması engellenmiş ve kurultay Galiyev'in tasarladığı biçimde gerçekleşmemiştir. Çünkü Bolşevik Partisi merkezi, Doğu halklarının Rusya'nın etki alanından çıkma olasılığından rahatsız olduğundan, kurultayı etkisizleştirmek için elinden geleni yapmıştı. Her şeye rağmen, Galiyev'in katılmadığı ve devamı da gelmeyen "Bakû Doğu Halkları Kurultayı"nın önemi; ilk kez mazlum milletlerin temsilcilerinin büyük bir katılımı bir araya gelmeleri ve Galiyev'in "Sömürgeler Enternasyonali" tasarımını gerçekleştirme sinyali vermesidir.³⁴

Galiyev'e göre, Dünya sosyalist devriminin gerçekleşmesi için yok edilmesi gereken hedef, uluslararası sömürgecilik ve uluslararası sermayedir. Uluslararası sömürgecilik Batı Avrupa sömürgeciliğidir, uluslararası sermaye Batı Avrupa sermayesidir. Dünya devriminin

---

³² Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 158. Benningsen ve Lemercier-Quelquejay da benzer görüşler ileri sürerek, Batı merkezli bir yaklaşım içerisinde olan Bolşeviklerin aslında Batı'da devrimin gerçekleşmesi konusunda umutlu olduklarını ama sanki zorlanmış ya da mecbur kalmış gibi dolaylı biçimde de olsa Doğu ile ilgilenmeye başladıklarını dile getirmektedirler. Bolşevikler, sömürge ve yarı sömürge halklarının özgürlüklerine kavuşabilmeleri için başkaldırı çağrısında bulunurlarken, aslında kapitalist devletleri yıpratmayı düşünmüşler ve Asya halklarının ulusal devrimlerinin ancak Batı proleteryanının öncülüğünde başarıya ulaşabileceğini vurgulamışlardır. "Onlara göre, komünist devrim yalnız Avrupalılara özgü bir işti." Alexandre Benningsen - Chantal Lemercier-Quelquejay, a.g.e., 99.

³³ Hakan Reyhan, a.g.e., 42-43.

³⁴ Hakan Reyhan, a.g.e., 43 ve 58.

gerçekleşmesi için, Rusya'da yapılan devrimin enerjisi, Batı Avrupa'ya yayılmaya çalışılmıştır. Fakat Doğu'ya yönelik olarak böyle bir çabaya girilmemiştir. Galiyev'e göre bu Bolşevik Partisi liderlerinin hatasıdır.³⁵

Ayrıca devrimci çalışmalar için kullanılacak yöntemler söz konusu olduğunda Galiyev, Doğu'da sanayi proletaryasının zayıf ve Doğu'nun halklarının daha dindar olduğunu savunmaktadır. Bu gibi nedenlerden dolayı, Doğu'nun devrimci enerjisini kullanabilmek için bu bölgelerde yapılacak olan çalışmalarda, Batı'da kullanılan yöntemlerden daha farklı yöntemlerin kullanılması gerekmektedir.³⁶ Galiyev'e göre, dünya sosyalist devrimine giden yolda, Batı burjuvazisinin sömürgeleştirdiği Doğu, bir buçuk milyarlık nüfusu ile unutulmuştur. Milletlerarası sınıf mücadelesinin gelişimindeki temel süreçler, Doğu görmezden gelinerek değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Doğu'nun devrimcileştirilmesi süreci, önemsiz bir konu olarak görülmektedir. Bunun nedenini Galiyev, Doğu'nun bilinmemesine ve bu durumun yarattığı korkuya bağlamaktadır. Tüm bunların sonucu olarak da, Doğu'nun uluslararası devrime katılması düşüncesi sistematik olarak reddedilmektedir.³⁷ İşte bu noktada, dünya devrimine giden yolda Doğu'nun kilit rolüne vurgu yapması Galiyev'e özgün niteliğini kazandırmaktadır.

Galiyev'in, Bolşevik Partisi'ne yönelik eleştirilerinden bir diğeri de, Rusya'nın Türk halkları üzerinde izlediği politikalarla ilgiliydi. Galiyev'in bu yöndeki eleştirileri, onun milliyetçilikle ilişkilendirilmesine yol açmıştır.³⁸

---

³⁵ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 266. Gerçekten de Galiyev Batı'yı sönmüş bir devrim ocağı olarak görmekte ve asıl sosyalist devrim merkezinin Doğu'da olduğunu düşünmekteydi. Dolayısıyla da "Devrimci önderliğin, burjuvalaşmış Batı işçi sınıfı ile vakit kaybetmek yerine enerjisini Doğu mazlumları üzerinde harcaması gerektiğini" savunuyordu. Hakan Reyhan, a.g.e., 8.

³⁶ Gün Zileli, "Galiyev Üzerinde El Sıkışmak", *Birikim*, S.111-112, (Temmuz-Ağustos, 1998), 147. Aslında Lenin'in de fark ettiği gibi, söz konusu bölgelerde enternasyonalizm söylemi kulağa hoş gelse de, halklar henüz sömürge boyunduruğundan kurtulmamıştır. Sınıfsal kavramlar ise, henüz kapitalizm öncesi aşamada bulunan bu ülkelerde gerçekçi olamamaktadır. Milli motiflerle bezeli sömürgecilik karşıtı bir söylem, bölge koşulları için en uygun dayanaktır. Sultan Galiyev bu doğrultuda çalışmıştır. Halit KAKINÇ, *Destansı Kuramcı Sultan Galiyev*, a.g.e., 416.

³⁷ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 159.

³⁸ Örneğin Gültekin, Galiyev ve O'nun gibi düşününlerin, Bolşevik Devrimi öncesinde de, sonrasında da burjuva milliyetçisi olduklarını savunmaktadır. Ama bu kesimin devrim öncesinde emperyalizm karşıtı olmalarına rağmen, devrim sonrasında emperyalistlerle aynı safta yer aldıklarını ileri sürmektedir. Gültekin'e göre devrim öncesinde burjuva milliyetçiliği, emperyalist Rus Çarlığına karşı mücadele ettiği için, sosyalist hareketin bağlaştığı durumundadır ve bu nedenle de ilericidir. Ancak Bolşevik devrimiyle beraber Rusya'da sosyalist bir iktidar başa gelir ve bu doğrultuda dünyada, Sovyet iktidarının başında bulunduğu emperyalizm karşıtı bir cephe ile karşısında büyük emperyalist devletlerin başında bulunduğu karşı devrim cephesi oluşur. Bu koşullar altında Rusya'daki burjuva milliyetçiliğinin konumu değişime uğrar. Çarlık karşısında ilerici konumda olan ezilen milletlerin burjuva milliyetçiliği, devrim sonrasında Sovyetler karşısında emperyalizmin

Galiyev'in milliyetçiliğinin temelinde, daha Bolşevik Devrimi gerçekleştirilmeden önce, Çarlık Rusya'sının Rus olmayan halklara yönelik olarak izlediği politikalar yatmaktadır.³⁹ Çarlık Rusyası'nın Rus olmayan halklara yönelik siyasetini eleştiren, Bolşevik Devrimi liderlerinden Lenin'in de belirttiği gibi, Çarlık döneminde Rusya'daki uluslar sistematik biçimde birbirlerine karşı kıskırtılmış, bu siyasetin sonucu ise Yahudi kıyımı da dâhil olmak üzere genel anlamda kıyımlar ve ulusların köleleştirilmesi olmuştur. Lenin, nefret uyandırmayı amaçlayan bu iğrenç siyasetin hiçbir zaman geri gelmemesi gerektiğini, bu siyasetin yerini Bolşevik Devrimi'yle beraber "ulusların gönüllü ve onurlu birliği siyaseti"nin alacağını ilan etmektedir.⁴⁰ Çarlık rejimine duyulan tepki dolayısıyla, Orta Asya ve Kafkasya'nın Türk ve Müslüman halklarının devrimcileri Bolşeviklere destek olmuşlar ve Ekim Devrimi'nin zafere ulaşmasında çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ancak ilişkiler beklendiği gibi gitmemiş, verilen sözler tutulmamış, reel politikalar için devrimci ilkeler çiğnenmiş, Sovyet yönetimi pragmatist ve hegemonyacı politikalara yönelmiştir.⁴¹ Anlaşılan odur ki; Bolşevik Devrimi

---

yanında yer alan gerici bir konuma düşer. Çünkü Gültekin'e göre, 1917 sonrasında sosyalist Sovyetler'e karşı mücadele edip, emperyalizmin safına geçmemek olası değildir. Mehmet Bedri Gültekin, a.g.e., 59-60. Ayrıca yine Gültekin'e göre Ekim Devrimi'nde rolü olmayan, Devrim sonrasındaki iç mücadelede ise kısmi rolü bulunan Galiyev, kimi yazarlarca Bolşevik Partisi'nin önde gelenleri arasında gösterilmektedir. Gültekin Galiyev'in rolünün büyütülmesinde, dağılmış olan Sovyet coğrafyasındaki güdümlü milliyetçi hareketlerin arka planının tarihsel olarak yaratılması çabasının yattığını düşünmektedir. Mehmet Bedri Gültekin, a.g.e., 53-54. Ancak Gültekin'in bu eleştirilerinin sorgulanması gerekmektedir. Çünkü bu eleştiriler emperyalizm karşıtı söylemlerle ortaya çıkan Sovyet sisteminin, kendi iç işlerinde Çarlık Rusyası'ndan farklı olarak emperyalist eğilimlerini sürdürmediği varsayımına dayanmaktadır. Oysa durum edimsel olarak böyle gelişmemiştir. Ayrıca Gültekin, Galiyev'i bir sosyalist olarak değil burjuva milliyetçisi olarak değerlendirdiğinden, Galiyev'in görüşlerinin dağılan Sovyet coğrafyasındaki ülkelerde güdümlü milliyetçi hareketlerin arka planını oluşturduğunu ileri sürmekte, ancak aslında ulusalcı sosyalizmin, kapitalist emperyalist Y.D.D. karşısında savunma cephesi olabilecek ulus devletleri güçlendirebileceğini görmemektedir.

³⁹ Galiyev'in savunduğu milliyetçiliğin birtakım özelliklerine değinmek yararlı olacaktır. Bu öncelikle Rus şovenizmine duyulan tepkinin ürettiği bir milliyetçiliktir. Galiyev'in Doğu kampından bahsederken, Müslümanlığa özel bir vurguda bulunmaktadır. Galiyev açısından Türklükle Müslümanlık, Çarlık Rusyası'nda örtüşen kimliklerdi. Ayrıca Galiyev'e göre, aralarında kültür ve konuşma farklılıkları bulunan Türk kökenli halklar arasında, Türklük bir üst kimlikti. Son olarak Galiyev'in ele aldığı Müslüman-Türk kimliği, Ceditçi hareketin etkisinde, laik bir niteliğe sahipti. Erel Tellal, a.g.e., 113.

⁴⁰ V. İ. Lenin, *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*, Çev. Yurdakul Fincancı, Ankara, Sol Yayınları, 1993, 294.

⁴¹ Hasan Basri Gürses, a.g.m., 96. Örneğin Bolşevik Devrimi sonrasında da, Devrim'in vaat ettiği uluslar arasında eşitlik sağlanamamıştır. Bu konuda Lenin büyük bir ulusla küçük bir ulusun, ezen bir ulusla ezilen bir ulusun milliyetçiliği arasında zorunlu olarak bir ayrım yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Lenin'e göre, "... ezenlerin ya da (salt şiddetlerinden, salt büyük zorbalardan olmalarından ötürü büyük olmalarına karşın) 'büyük' uluslar diye adlandırılanların enternasyonalizmi, yalnızca ulusların biçimsel eşitliklerini kabul etmekle

gerçekleştirildikten sonra da iktidarı ele geçiren yeni sosyalist rejim, Rusya'nın Türk halkları üzerinde benzer politikalar izlemeyi sürdürmüştür.⁴² Bu doğrultuda Galiyev 1929 yılında Rus milliyetçiliğinin devrim üzerindeki etkilerinin arttığını belirtmektedir.⁴³ Eğer örgütlü bir biçimde bu duruma karşı çıkılmaz ise, yozlaşma gerçekleşecek ve devrim yenilgiye uğrayacaktır. Devrimin yenilmesinin ardından da milletler, çeşitli kapitalist devletlerin "mandası" haline geleceklerdir. Sosyalist devrim ve Rus devletçiliği, ilk aşamada federasyon ve ikinci aşamada ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği şeklinde yapılanmayı zorunlu kılmıştır. Bolşevik Partisi ve Sovyet hükümeti, hem devrimin korunması için, hem de kabile aşamasından ulus devlet aşamasına geçememiş olan Türk halklarının uluslararası emperyalizmin eline düşmemesi için, bu halkların boy özelliklerine göre bölünmesine yönelik politikasını gözden geçirmelidir. Bu bağlamda, uluslararası emperyalizme karşı, tampon işlevi görecektür Turan Sosyalist Federe Devleti kurulmalı ve Rusya ve Ukrayna ile eşit şartlarda Sovyetler Birliği'ne alınmalıdır.⁴⁴ Ancak gelişmeler Galiyev'in istediği

---

kalmamalı, ezen ulusun, büyük ulusun eşit olmayan davranışlarını da günlük uygulamada görülen eşitsizliği giderecek biçimde kucaklamalıdır. Bunu anlamayan bir kimse, ulusal soruna karşı gerçek proleter tutumu kavramamış demektir." V. İ. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, a.g.e., 217. İşte Bolşevik Devrimi sonrasında Sovyet rejiminin gerçekleştiremediği de buydu.

⁴² Reyhan'ın da belirttiği gibi, Bolşevik Devrimi'nden kısa süre sonra, özellikle de Lenin'in ölümünün ardından belirgin biçimde, Çarlık monarşisinin yerine komünist/Stalinist "partokrasi" gelmiş, dolayısıyla Galiyev'e göre sömürülen Türk halklarının, daha geniş ifadeyle Doğu halklarının kaderi pek değişmemiş, sömürgecilik devam etmiştir. Hakan Reyhan, a.g.e., 81-82.

⁴³ Galiyev, Çarlık döneminde diğer halklar üzerinde Rus hegemonyası olduğu için, kendilerine özgürlük getireceğini düşündüğü Bolşevik devrimine destek vermiştir. Daha sonra Sovyet rejiminde kendisine yöneltilen milliyetçilik suçlamasına karşı verdiği yanıtta, kendisinin hiçbir zaman milliyetçi olmadığını, Devrimin çıkarları için, çok kritik dönüm noktalarında Tatarların milli bir takım isteklerini reddettiğini, Ekim Devrimi'ne milli olarak değil, sosyal, sınıfsal bir birim olarak katıldığını belirtmiştir. Galiyev milli mesele ile Ekim Devrimi'nden sonra hayat şartları içinde karşılaştığını söylemektedir. Halit Kakinç, *Destansı Kuramcı Sultan Galiyev*, a.g.e., 67-68. Peki Galiyev Ekim devrimi sonrasında neden sınıfsal yaklaşımdan vazgeçerek, milli bir yaklaşıma yönelmiştir. Bunun yanıtı yukarıdaki satırlarda belirtilen, Rus milliyetçiliğinin devrim üzerindeki etkisinin artmasında aranmalıdır. Galiyev açısından, "ezilen bir halk için Rus Monarşi Diktatörlüğü'nün Rus Proleterya Diktatörlüğü ile yer değiştirmesi, sadece tabela değişikliği anlamına" gelmektedir. O dönemde Bolşevik partisi bir Rus partisi görünümündedir ve diğer halkların temsilcilerinin oranı oldukça düşüktür. Bu koşullar altında dünya devrimi adına milli değerlerden tavizler verilmesini isteyen proleterya enternasyonalizmi sloganı, Rusya halklarının tarihlerinin sonu ve bunların Rus hegemonyası altında erimeleri anlamına gelecektir. Bu süreç de ancak baskı yoluyla sağlanabileceğinden, proleterya diktatörlüğünün, neden Rus monarşisinden daha iyi olacağı sorusu akla gelmektedir. Halit Kakinç, *Sultan Galiyev ve Milli Komünizm*, a.g.e., 36.

⁴⁴ S. Halit Kakinç, "Sultan Galiyev Efsanesi Diriliyor", a.g.m., 38. Galiyev'e göre Türk halklarının boy özelliklerine göre bölünmesi, onları küçük lokmalar haline getirmektedir. "... millî Türk Sovyet cumhuriyetlerini teker teker, küçük "bağımsız" lokmalar halinde yutmak, saldırıya

biçimde şekillenmemiştir. Büyük Rusya şovenizmi, S.S.C.B. adı altında da devam ettirilmektedir. Bu durum karşısında Galiyev, Rus şovenizmine ve Büyük Rusya düşüncesine karşı çıkılabilmesi için, “geçici” olarak yerel milliyetçiliklere başvurulması gerektiğini savunmuştur. Bu kaçınılmaz bir durumdur. Galiyev’e göre Rusya’daki devrimin başarıyla sürdürülebilmesi için, otonom cumhuriyetlerin ve otonom eyaletlerin yetkilerinin genişletilmesi gerekmektedir.⁴⁵ Oysa bu gerekenler yapılmadığından, Pan-Rusistlerin S.S.C.B. çatısı altında diğer halklar üzerinde Büyük Rus egemenliğini kurmak istemeleri karşısında, tüm halklar Moskova’nın merkezîyetçi eğilimine karşı itiraz etmeye başlamışlardır.⁴⁶

SULTAN GALİYEV’İN STRATEJİSİ

Sultan Galiyev, döneminin dünya koşullarının çözümlenmesini yaptığı gibi, dünya sosyalist devriminin gerçekleştirilebilmesi için izlenmesi gereken stratejiyi de ortaya koymaktadır. Galiyev, döneminin dünya koşullarını çözümlerken, nasıl döneminin Batılı ve Rus Marksistleri’nden ayrılmışsa, örneğin Lenin’in çözümlenmelerini kendi amacı ve Doğu toplumlarının yapısı doğrultusunda değiştirmişse; devrimin gerçekleşmesi için önerdiği stratejisinde de, Batılı ve Rus Marksistler’den ayrılmıştır. Bu doğrultuda Galiyev’in ileri sürdüğü görüşler ve görüşlerinin yarattığı etki, onun pek çok düşünür tarafından üçüncü dünya devrimlerinin öncüsü sayılmasını sağlamıştır.

Doğu Uluslarının Devrimci Potansiyelinin Harekete Geçirilmesi

Galiyev, ilk olarak sömürgeler konusunda; ikinci olarak da komünizmin, yani sınıfsız ve kimsenin kimseyi istismar etmediği bir toplumun gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda, Rus komünistlerinin ve onları takip eden Batılı komünistlerin açık biçimde yanlış yaptıklarını dile getirmektedir. Galiyev, Rus ve Batılı komünistlerin, Avrupa kapitalizmini ve sömürgeciliğini eleştirdiklerinde ve aynı biçimde çağdaş Avrupa kapitalist kültürünün gericiliğini gündeme getirdiklerinde onlarla genellikle aynı fikirde olduğunu; ancak tüm bu düşüncelerden çıkardıkları sonuçlar ve sundukları çözüm önerileri konusunda farklı düşündüğünü söylemektedir.⁴⁷ Galiyev, dünya devrimine giden yolda Marksizm’in klasik teorisi olan sınıf mücadelesi ve proletarya diktatörlüğü olgularını

---

geçmekte olan irtica için (bir bütün oluşturdukları duruma kıyasla) daha kolay olacaktı.” Halit Kakinç, *Destansı Kuramcı Sultan Galiyev*, a.g.e., 230.

⁴⁵ Masayuki Yamauchi, a.g.e., 237-238.

⁴⁶ Mir Seyid Sultan Galiyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz -II”, a.g.m., 55.

⁴⁷ Mir Seyid Sultan Galiyev, “Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz”, a.g.m., 40.

değiştirmeye çalışmış, devrimin gerçekleştirilmesinde, Bolşeviklerin reddettikleri, Pan-İslamizm, Pan-Türkizm, Pan-Asyacılık gibi düşüncelerden, akımlardan yararlanılması gerektiğini söylemiştir.⁴⁸ Galiyev'in dünya sosyalist devriminin gerçekleştirilmesinde, muhafazakâr sayılabilecek bu tür "pan" ideolojilerden yararlanılması gerektiğini savunması, hakkında birbiriyle çelişen yorumların yapılmasına neden olmuştur. O, sosyalist kesim içerisinde sağcı bir kişilik olarak; sağ kesim içerisinde ise solcu bir kişilik olarak değerlendirilmektedir.

"Dünya Sosyalist Devrimi"nin Gerçekleştirilmesi ve Sürdürülmesinde "Doğu"nun Önemi

Galiyev dünya sosyalist devriminin gerçekleştirilmesi stratejisinde, Doğu'ya özel bir önem vermektedir. İki önemli nokta Galiyev'in önerdiği stratejide dikkatleri çekmektedir: İlk nokta, dünya sosyalist devriminin gerçekleştirilmesi sürecinde, Batı proletaryasının Doğu'nun devrimci gücünü ardına almadan mücadelesini başarıya ulaştıramayacağıdır. İkinci nokta ise, Batı proletaryası Doğu'nun desteğini sağlamaksızın devrimi gerçekleştirirse bile, bunun uzun ömürlü olamayacağıdır.

Stratejinin ilk noktası bağlamında söylenebilir ki; klasik Marksist kuramda ön görüldüğü üzere, esas devrimci mücadelenin merkezinin A.B.D. de dâhil olmak üzere Batı Avrupa coğrafyasıymış gibi gözüktüğünü Galiyev de tespit etmektedir. A.B.D. ve Batı Avrupa devletleri uluslararası sömürgeciliğin tüm maddi ve manevi güçlerinin yoğunlaştığı yerlerdir. Dolayısıyla bu bölgeler sömürgeciliğe karşı savaşta odakmış gibi görünmektedir. Ancak bu bölgedeki proletarya, burjuvazisini yenebilecek güçte değildir; çünkü burada ki burjuvazi dünya çapındadır ve yenilmesi ancak Doğu'nun proletaryası da dâhil olmak üzere bütün milletlerin proletaryasının işbirliğine, devrimci enerjisine ve isteğine bağlıdır.⁴⁹ Galiyev, süreç içerisindeki gelişmelerin, kendisini bu yönde düşünmeye ittiğini belirtmektedir. O'na göre Batı'da sosyalist devrim yenilgiye uğradığı andan itibaren olayların gelişimi, Doğu'nun katılımı olmaksızın uluslararası sosyalist devrimin gerçekleşmeyeceğini göstermiştir.⁵⁰ 1923 yılında hapiste iken kaleme aldığı "Ben Kimim" adlı çalışmasında Galiyev, uluslararası dünya sosyalist devriminin başarıya ulaşabilmesi için, sömüren ülkelerdeki işçi hareketleri ile sömürülen ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin uyumlu bir birliğe sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Doğu'nun desteği olmaksızın Batı proletaryası devrimi gerçekleştirilemez, çünkü buradaki proletarya farkında olmaksızın burjuvazisininin Doğu'yu sömürmesine yardım etmekte, sömürüden pay almaktadır. Bu nedenle Batı

---

⁴⁸ Masayuki Yamauchi, a.g.e., 87.

⁴⁹ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 159-160.

⁵⁰ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 158.

Avrupa'daki işçilerin durumu, sömürge ülkelerinden çok daha iyidir.⁵¹ Batı proletaryasının Doğu sömürgelerinden pay almaları sınıfsal düşüncelerini etkilemekte ve onları devrimcilikten uzaklaştırmaktadır. Doğu'nun sömürgecilik karşıtı ulusal kurtuluş hareketleri ile Batı proletaryasının hareketlerinin uyumlu hale getirilememesi durumunda, dünya sosyalist devrimini gerçekleştirecek enerji ve güç bölünmekte, sosyalist devrim gerçekleştirilememekte, Batı burjuvazisi gerek ülkesi içerisinde sömürü düzenini, gerekse de uluslararası alanda sömürgeciliğini sürdürmektedir.⁵²

Galiyev açısından dünya sosyalist devriminin gerçekleşmesinde, bu sürece Doğu'nun katılımı o derece kritiktir ki; Doğu'nun ulusal kurtuluş hareketlerini ardına almayan Batı proletaryası, devrimi bir biçimde gerçekleştirirse bile, bunu koruması mümkün olmayacaktır. Bu öngörü Galiyev'in devrim stratejisinde ikinci önemli nokta olarak ortaya çıkmaktadır.

Stratejisindeki ikinci önemli noktayı Galiyev şu şekilde açıklamaktadır: Uluslararası sömürgeciliğe sadece Batı proletaryası aracılığı ile saldırılması durumunda, söz konusu sömürgecilik Doğu'da hareket ve manevra serbestliği içinde kalacaktır. Batı'nın uluslararası sömürgeciliği, Doğu'nun doğal zenginliklerinin mutlak hâkimi olduğu sürece, uzun vadede kendi ulusu içerisindeki çalışan kitleleriyle girişeceği tüm ekonomik çatışmaları kazanmayı garanti etmektedir. Çünkü her zaman için, proletaryasının ekonomik isteklerini yerine getirerek, onları yatıştırabilecektir.⁵³ Bu nedenle Galiyev, dünya sosyalist devrimi için Doğu ile ilişki kurmak gerektiğini ısrarla belirtmektedir. Galiyev'e göre Doğu'ya gidilmek istenirse de, hatta Batı'da devrim süreci başlamış da olsa, sosyalist devrime karşı olan güçlerle Doğu'da karşılaşılacaktır. Bu nedenle, sosyalist devrim sürecinde Doğu, devrim saflarına çekilmelidir, karşı cepheye bırakılmamalı ya da itilmemelidir.⁵⁴ Üstelik Galiyev bu konudaki görüşlerinin, Rusya'daki devrim sırasında somut biçimde yaşandığını söylemektedir. Devrim sırasında, merkezde yenilmiş olan Rus burjuvazisi

---

⁵¹ Masayuki Yamauchi, a.g.e., 85. Galiyev'in sömüren ülkelerdeki işçi hareketleriyle, sömürülen ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin uyumlu birliği düşüncesine dayanan stratejisi, Lenin'in "Rus Devrimi'nin Dış Siyaseti" konusunda yazdıklarıyla uyumlu görünmektedir. Lenin'e göre, "Kapitalistlerin ve küçük-burjuvazinin dış siyaseti emperyalistlerle 'ittifak içinde olmak'tır. Yani onlara onur kırıcı bağımlılıktır. Proletaryanın dış siyaseti, ileri ülkelerin devrimcileriyle ve bütün ezilen uluslarla, tüm emperyalistlere karşı ittifaktır." V. İ. Lenin, *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*, a.g.e., 290.

⁵² Galiyev önerdiği stratejinin somut koşullara uyduğunu düşünmektedir. Çünkü sözünü ettiği model, Rus Devrimi'nde uygulanmış ve başarıya ulaşmıştır. Galiyev'e göre, Rusya'da hem Rus işçilerinin çıkarları, hem de sömürge konumundaki çevre bölgelerin ulusal ve sınıfsal çıkarları uyum içerisinde birleştirilebilmiştir. Rus Devrimi'nin başarısı burada yatmaktadır. Bu bağlamda Rusya dünya devrimi için deney alanı sayılabilir. Masayuki Yamauchi, a.g.e., 86.

⁵³ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 160.

⁵⁴ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 267.

kenar bölgelere çekilerek hareket yeteneği olan tüm güçlerini, karşı devrimci enerjisini Rusya'nın kenar bölgelerinde, yani Rus milletinin ve sömürgeciliğinin eski sömürgelerinde yoğunlaştırmıştır. Burada söz konusu olan durum, Batı'da devrimin gerçekleşmesi durumunda, tüm dünya ölçeğinde tekrar edecektir. Yani merkezde yenilen burjuvazi, kendi Doğu sömürgelerine çekilerek, bu sömürgeleri Batı'daki sosyalist devrimi ezmede kullanacaktır.⁵⁵ Doğu, Batı'nın boyunduruğu altında olduğundan Batı'ya yönelik güçlü bir tepkiyi içerisinde taşımaktadır. Batı'daki sosyalist devrimi yıkmak amacını taşıyan burjuvazi, Doğu'nun Batı'ya yönelik olan eski milli ve sınıfsal öfkelerini kullanmaktan çekinmeyecektir.⁵⁶ Dolayısıyla Doğu'nun devrimci enerjisi, Batı'da gerçekleştirilen sosyalist devrimin yıkılması için burjuvazi tarafından karşı devrimci cephe içerisinde kullanılmamalı, aksine Batı'daki proleter hareketle eklenerek, burjuva düzenini ve sömürgeciliği yenmek için kullanılmalıdır.

Değindiği iki önemli nokta ile Galiyev, her durumda dünya sosyalist devriminin gerçekleşmesinin Doğu'nun devrimci enerjisinin harekete geçirilmesiyle sağlanacağını ortaya koymaktadır. Galiyev bu enerjiyi harekete geçirmek için, Batı sömürgeciliği karşısında yer alan her türlü hareketin desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü öncelikle yenilmesi gereken uluslararası sömürgeciliktir. Bu bağlamda da Doğu'da izlenmesi gereken taktik önem kazanmaktadır. Doğu'da Batı sömürgeciliği karşısında tepki niteliğinde Pan-İslamizm, ya da Pan-Mongolizm gibi akımlar ortaya çıkmaktadır. İşte bu akımlar, uluslararası sömürgecilik yenilinceye, Batı Avrupa'da İşçi ve Köylü Sovyetleri'nin hâkimiyeti sağlanıncaya kadar desteklenmelidir.⁵⁷ Bu doğrultuda Doğu'da devrimin gerçekleşmesi için, Sovyet Rusya da gerekli desteği sağlamalıdır.⁵⁸ Sovyet Rusya'nın diğer Doğu uluslarıyla yakın bağları olan Tatarlar, Başkurtlar, Kırgızlar, v.s. gibi halkları da, "Orta, Yakın ve Uzak Doğu"nun halklarıyla yakın ilişkileri canlı tutan unsurlar⁵⁹ olarak devrimin Doğu'ya yayılmasında önemli bir işleve sahiptirler.

---

⁵⁵ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 265.

⁵⁶ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 160.

⁵⁷ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 269.

⁵⁸ Galiyev, dünya devrimine giden yolda ulusal kurtuluş savaşlarına destek verilmesini o denli şiddetle istiyordu ki, Türkiye'deki Mustafa Kemal Paşa, Afganistan'daki Amanullah Han, Çin'deki Sun Wen, İran'daki Küçük Han gibi devrimcilere yardımın gecikmesini eleştiriyordu. Masayuki Yamauchi, a.g.e., 87.

⁵⁹ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 270. Galiyev dünya devriminin tek bir yolu olduğunu söylemektedir. Öncelikle Doğu ülkelerinin güçlü Avrupa sermayesinin elinden kurtarılması gerekmektedir. Böylece söz konusu sermaye hammadde kaynaklarından mahrum kalacaktır. Ancak bu gerçekleştirildikten sonra Batı'nın ileri kapitalist, emperyalist ülkelerinin işçileri kendi burjuvazileriyle hesaplaşabilecek ve devrim sürecini başlatabileceklerdir. Ancak bu senaryonun gerçekleşebilmesi için, Doğu ülkelerine odaklanması gerekmektedir. İşte bu doğrultuda, yukarıda bahsedildiği gibi, "Kendi

Sömürge Uluslarının, Sömüren Uluslar Üzerinde Diktatöryası

Galiyev dünya sosyalist devriminin gerçekleşmesi konusunda Batı proletaryası ile Doğu ulusal kurtuluş hareketlerinin uyumlu bir birliğini savunurken, sonrasında Sovyet rejiminin aldığı biçim ve Yeni Ekonomik Program (N.E.P.)'in uygulanmaya başlamasıyla, görüşlerine ve stratejisine yeni bir boyut getirmiş gözükmektedir. Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelişinin ardından, yeni iktidarın gerek Doğu'daki halklara yönelik izlediği politikalar, gerekse de N.E.P.'in kabul edilmesi, Galiyev'in mutlak olarak proletarya diktatörlüğüne güven duyulamayacağını düşünmesine yol açmıştır.

Söz konusu edilen bu dönemde Galiyev, stratejisinin odak noktasına, Marksizm ile ilişkisi oldukça tartışmalı olan özgün bir kavramı yerleştirmiştir: "sömürge ve yarı sömürgelerin metropoller (sanayi ülkeleri) üzerindeki diktatöryası". Galiyev'in bu olguyu gündeme getirmesinde, 1921 yılında Sovyetler Birliği'nin N.E.P.'e geçiş kararı etkili olmuştur. Bu karar, Galiyev'in komünizme bağladığı umutları yıkmıştır. Çünkü N.E.P. ile beraber, Galiyev ve çevresinin eski sömürücü rejim diye adlandırdıkları sistemdeki hâkim sınıfların, yani Rus tüccar ve memurları ile Müslüman halk içerisindeki tüccar ve din adamlarının eski konumları yeniden kuruluyordu. Böylece de Galiyev'in de içinde bulunduğu Müslüman Komünistlerin, yıkmayı istedikleri eski rejimin Rus sömürücüleri ve yerel halkın egemen sınıfları karşısındaki konumları, hem komünist rejim içerisinde, hem de yerel halk arasında zora girmektedir. Dolayısıyla N.E.P., Galiyev'e göre sosyalist devrimden geriye dönüş anlamına gelmekteydi. Bu somut gelişmeler karşısında Galiyev, sanayi proletaryasının, ezilen Doğu halklarının kurtuluşunu sağlayamayacağı fikrine ulaşmıştır. Bu noktadan hareketle, Doğu halklarının gerçek kurtuluşunun sanayi proletaryasının burjuvazi üzerindeki diktatöryası ile değil, sömürgelerin ve yarı sömürgelerin sanayi ülkeleri üzerindeki diktatöryası ile sağlanabileceğini düşünmüştür. Bu strateji ise, bir "sömürgeler enternasyonalı", yani sömürgeler birliği ile sağlanabilecekti.⁶⁰ Galiyev kendi görüşlerini

---

ayaklarının üzerine basabilmeleri için Tatarlara, Başkurlara, Kırgızlara, Türkistan ve Kafkas Müslümanlarına bir an önce yardım edilmesi gerekmektedir. Bu halkları organize ederek, bütünleştirerek ve silahlandırarak İran ve Afganistan üzerinden, onların devrimci güçleri ile birarada, Türkiye'ye -Arap ülkelerine- Hindistan'a yönlendirmek gerekir ki, buraları Avrupa sermayesinin elinden kurtarsınlar." Sultan Galiyev, "Yolumuz, Doğru Yoldur", *Ulusal*, S. 5/6, (Bahar, 1998), 221-222.

⁶⁰ Gün Zileli, a.g.m., 147. Zaman içerisinde düşüncelerini geliştirerek ulaştığı sömürgeler enternasyonalı projesi, Galiyev'in Marksizm'i Doğu toplumlarının somut koşullarına uygulama girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda da Galiyev, Avrupa merkezci düşünmeye ve devrim stratejileri kurmaya eleştiriler getiren ilk üçüncü dünyalı devrimci olarak nitelendirilebilir. Hasan Basri Gürses, a.g.m., 97. Sultan Galiyev'i eleştiren Gültekin, O'nun sömürgeler enternasyonalı düşüncesinin hedefinin emperyalist Batı değil, Sosyalist

savunurken, Batılı ve Rus Marksistlerin proletarya diktatörlüğü düşüncesini eleştirmektedir. O'na göre Batı'da burjuvazinin dünya üzerindeki diktatöryası yerine, onun karşıtı olan proletaryanın diktatöryasının geçirilmesi, insanlığın ezilen kısmının sosyal hayatında hiçbir önemli değişikliğe yol açmayacaktır. Söz konusu nesnel bir değişiklik olacaksa da, bu iyileşme yönünde değil, kötüleşme yönünde olacaktır. Bu daha güçsüz ve daha örgütsüz bir diktatöryanın yerine, aynı Avrupa'nın, Avrupa çapında bütünleştirilmiş olan tüm güçlerinin dünyanın geri kalanı üzerindeki diktatöryası anlamına gelecektir. Buna karşın, insanlığın yeniden yapılandırılmasının maddi koşulları, ancak sömürge ve yarı sömürgelerin metropoller üzerindeki diktatöryası aracılığı ile oluşturulabilir. Ve sadece bu yol aracılığı ile Batı sömürgeciliği tarafından esir edilen üretici güçlerin kurtuluşu ve atılım yapması garanti edilebilir.⁶¹

Galiyev'e göre Dünya sosyalist devriminin gerçekleştirilmesi için, Doğu'da izlenilecek politikalarda, iki aşamalı bir süreç göz önünde bulundurulmalıdır. Öncelikle Doğu ülkelerinde, iktidardan sömürgeciler atılmalıdır. Ancak bu aşamada kalınmamalı daha da ileriye gidilmelidir. Bu ikinci aşamada, kendi bencil çıkarları uğruna, durumuna göre kendi eski düşmanları (yabancı sömürgeciler) ile işbirliğine gidebilen Doğulu ruhban ve feodal burjuvazi devrilmelidir.⁶² Galiyev'e göre Doğu ulusları içerisindeki ruhban kesim ve feodal burjuvaziye karşı politikalar izlenmez de, sadece yabancı sömürgecilerin ülkeden kovulmasıyla yetinilir ise, bu durum Doğu'da da gerçekleştirilmesi düşünülen sosyalist devrimin gerçekleşmemesine yol açabilir. Doğu'da Batı gibi baskıcı olabilir. Doğu ulusları, Bolşevikler aracılığıyla Batı sömürsünden kurtulduktan sonra, kendi ülkelerinde Bolşevizmin gelişmemesi için, eski düşmanları olan Batılı sömürgeci güçlerle işbirliğine gidebilirler; başka bir deyişle gitmeyeceklerinin bir garantisi yoktur.⁶³ Batılı sömürgeci güçler Doğu'dan kovulduktan sonra başka bir durum da söz konusu olabilir. Galiyev'e göre Batı Avrupa sömürgeciliği yenildikten sonra, öyle bir dönem başlayabilir ki; Batı ülkeleri üzerinde bir Doğu sömürgeciliği ortaya çıkabilir. Türkiye, İran, Hindistan, Çin ve Japonya'nın sömürgeci unsurları kendi aralarında birleşerek, sarı derililerin (Asyalıların) Avrupa'ya yürüyüşünü başlatabilirler. Bunun önüne geçmek için, yani bir başka sömürgeciliğin kurulmasını önlemek için Doğu'nun sömürgecilik karşıtı partisinin

---

Sovyetler Birliği olduğunu, bu nedenle de ezilen halklar arasında bu düşüncenin taraftar bulmadığını savunmaktadır. Mehmet Bedri Gültekin, a.g.e., 93.

⁶¹ Mir Seyid Sultan Galiyev, "Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz", a.g.m., 40.

⁶² Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 162.

⁶³ Sultan Galiyev, "Toplumsal Devrim ve Doğu", a.g.m., 163.

kurulması gerekmektedir.⁶⁴ Kısaca, Galiyev'in dünya sosyalist devrimine giden yolda, Doğu halklarının bu sürece katılmasının zorunluluğunu vurgulayan stratejisi, iki temel üzerine dayanmaktadır. İlk temel, Batı sömürgeciliği karşısında, buna karşı çıkan ve sosyalist bir niteliğe sahip olup olmadığı göz önünde bulundurulmaksızın, her türlü ulusal kurtuluşçu tepkiden yararlanması gerektiğidir. İkinci temel ise, Doğu'daki bu tepki hareketlerinin, Doğu içerisinde sosyalizme karşı kullanılmaması veya önceki Batı sömürgeciliği karşısında bu defa Doğu'nun Batı üzerindeki sömürgeciliğine yol açmaması için, zamanla sosyalist bir niteliğe büründürülmesidir. Bu nedenle Galiyev, Doğu'da Komünist Partileri'nin kurulmasını istemekte, Batı sömürgeciliği karşısında Doğu'da örgütlenecek olan hareketlerin, ileride bu ülkelerdeki Komünist partilerin çekirdeğini oluşturacak biçimde yapılandırılması gerektiğini belirtmektedir.⁶⁵

Turan Sosyalist Federe Devleti

Bolşevik Devrimi'nin gerçekleştirilmesinde, Çarlık Rusyası'nın baskısı altında yaşamış ve sosyalist devrimin sömürge karşıtlığı söyleminden, ulusların kendi kaderlerini belirleme ilkesinden etkilenmiş olan Rusya'nın tüm halkları rol oynamıştı. Sosyalist Devrim, ezilen ve sömürülen tüm halklara adil ve bağımsız bir dünya düzeninin kurulmasının imkânlarını vaat ediyordu. Bu nedenlerle, daha devrimin başlangıcından itibaren, Rusya'daki Türk ve Müslüman halklar devrimde etkin aktörler olarak faaliyet göstermişlerdi.⁶⁶ Gerçekten de Lenin'in hazırladığı ve altında Stalin'in de imzasının bulunduğu, Bolşevik Devrimi sonrasında ilan edilen (15 Kasım 1917) "Rusya'daki Ulusal-Toplulukların Haklar Bildirisi"nde şu maddeler yer almaktaydı:

1. Rusya'daki ulusal-toplulukların eşitliği ve egemenliği.
2. Rusya'daki ulusal-toplulukların, ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı dahil, kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkına sahip olmaları.
3. Ulusal ve ulusal-dinsel her türlü ayrıcalık ve sınırlamanın kaldırılması.

---

⁶⁴ Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 269. Galiyev, eşyanın doğası gereği, Doğu ülkelerinde de emperyalist eğilimlerin olabileceğini düşünmektedir. Bu tehlikeye karşı Doğu'nun emperyalizm karşıtı partisinin kurulmasını önermektedir. Emperyalizmin Doğu'da, Doğu emperyalizmi biçiminde hortlaması göz önünde tutularak, Doğu'ya yönelik kararlı politikalar izlenmelidir. Dolayısıyla tüm bu bölgelerde komünist partileri kurulmalı ve bu partilerin kurulabilmesi içinde çekirdek oluşturmak amacıyla sosyalist unsurlar bir araya getirilmelidir. Halit Kakıncı, *Sultan Galiyev ve Milli Komünizm*, a.g.e., 143-144.

⁶⁵ Galiyev'in bu yöndeki görüşleri için bakınız: Sultan Galiyev, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", a.g.m., 270.

⁶⁶ Erol Kaymak, a.g.e., 195.

4. Rusya'nın sınırları içinde yaşayan ulusal azınlıkların ve etnografik grupların özgür gelişmesi."⁶⁷

Ancak Bolşevik Devrimi'nin ilerleyen yıllarında, Lenin'in etkisinin azalmaya ve dizginlerin Stalin'in eline geçmeye başlamasıyla ulusal sorun konusundaki eğilim de değişmeye başlamıştır. 10 Mart 1921 tarihinde Rus Komünist Partisi'nin 10. Kongresinde sunulan "Ulusal Sorun Konusunda Partinin İvedi Görevleri" başlıklı raporda Stalin, ulusal kaderin serbestçe tayin edilmesi sloganının aslında emperyalistlerin rahatça kullandığı soyut bir slogan haline geldiğini, Bolşevik Partisi'nin iki yıldır bu sloganı kullanmadığını dile getirmektedir. Stalin, ne kendi sunduğu tezlerde, ne de parti programında artık serbestçe tayin etme sözünün bulunmadığını, yalnızca halkların devlet biçiminde örgütlenmek üzere ayrılma hakkından söz edildiğini belirtmektedir. Halkların devlet biçiminde örgütlenmek üzere ayrılma hakkı sloganı ise, sömürgelerde kurtuluş hareketlerinin alevlendiği

---

⁶⁷ V. İ. Lenin, *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*, a.g.e., 294-295. Bu noktada, V.İ. Lenin ile Rosa Luxemburg'un "ulusal sorun"a bakışları arasındaki farklılığa değinmek yararlı olacaktır. Bilindiği üzere, Doğu'da çok geniş bir coğrafyaya ve çok uluslu bir yapıya sahip olan Rus Çarlığı'nda yetişen Lenin, Marksist kuramı kendi ülkesinde uygulayabileceği bir devrim stratejisi geliştirmiştir. Lenin ezen, başat ya da hegemon ulusun içinden çıkan bir devrimci olarak, Bolşevik Devrimi'nde ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı konusunda esnek bir yaklaşıma sahip olmuştur. Bu bağlamda birlikten ayrılma kararına çok soğuk bakmamaktadır. Buna karşın Rus Çarlığı'nın hegemonyası altında bulunan bir toplumda, Polonya'da yetişen ve kuramsal olarak Batı Marksizmi içerisinde yer alan Rosa Luxemburg, ulusalcı eğilimlere ve kendi kaderini tayin hakkına karşıdır. Luxemburg'a göre "ünlü 'ulusların kendi yazgılarını belirleme hakkı' sığ, burjuva bir ifade tarzından ve yalanından başka bir şey değildir." Sosyalizmin, bir ulusun bir diğerini ezmesi dâhil, her türlü baskı biçimine karşı olması, sosyalist siyasetin temel unsurudur. Oysa Lenin ve arkadaşları ulusal sorunda benzer bir sığ sloganı tutku haline getirmişlerdir. Bu çıkarıcı bir politikanın ürünüdür. Çünkü "Rus İmparatorluğu içindeki çok sayıda yabancı halkı devrim davasına, sosyalist proletaryanın davasına bağlamamın, onlara devrim ve sosyalizm adına kendi yazgılarına karar vermede en aşırı ve en sınırsız özgürlüğü sunmaktan daha emin bir yöntem..." bulunmamaktaydı. Ancak bu siyasetin sonucu hiç de umulduğu gibi olmamıştır. Rosa Luxemburg, *Ulusal Sorun*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Belge Yayınları, 2010, 170-171. Belirtilen kaynağın giriş kısmını yazan Horace B. Davis, Lenin ve Luxemburg'un ulusal sorun konusunda ayrıldıkları noktaları şu şekilde belirtmektedir: 1- Lenin ulusların yazgılarını belirleme hakkını şiddetle vurgularken, Luxemburg böyle bir hakkın bulunmadığını söylemiş, terimleri dikkatle açılmayan bu sloganın sorunu çözmekten çok, savsaklamaya yola açabileceğini ileri sürmüştür. 2- Lenin modern ulusların kurulmasında burjuva sınıfının rolünü vurgularken, Luxemburg ulusların kuruluşunda burjuvazinin rolünün önemsiz kaldığı örneklerin bulunduğunu söylemiştir. 3- Lenin'in federalizme bakışı belirsizken, Luxemburg federasyona ve özerkliğe yer bırakmaktaydı. 4- Luxemburg ve taraftarları kendi yazgısını belirlemeyi, işçi sınıfının kendi yazgısını belirlemesi olarak yorumlarken, Lenin bu formülasyona karşı çıkıyor, ancak açıklamaları inandırıcı olamıyordu. 5- Luxemburg milliyetçiliğe parçalanmaya götürdüğü için karşı çıkarken, Lenin geniş ulusal birimlerin üstünlüğünü vurguluyor, ama beraberinde bütünüyle soğuk bakmadığı parçalanma eğiliminin kuvvetini de değerlendirebiliyordu. Horace B. Davis, "Giriş: Marksist Kuramda Ulusların Kendi Yazgılarını Belirleme Hakkı", (Rosa Luxemburg, *Ulusal Sorun*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Belge Yayınları, 2010, içerisinde) 9-10.

o dönemde, Bolşevikler için devrimci bir slogan haline gelmiştir ve İngiltere, Fransa, A.B.D. ve Japonya'nın sömürsü altındaki ülkeler için geçerli olan devrimci bir slogandır. Oysa Sovyet devletleri "özgürce onaylanmış bir katılma temeli üzerinde, federasyon olarak bir araya geldikleri için, ayrılma hakkı RSSFC'ni (Rusya Sovyet Sosyalist Federe Cumhuriyeti) oluşturan halkların kendi isteğiyle kullanılmamış olarak kalır."⁶⁸ Ulusal soruna yaklaşımda başat olan unsurun proletarya diktatörlüğü olduğunu vurgulayan Stalin, proletarya diktatörlüğünün siyasal temelinin öncelikle köylü ülkeler olan çevre bölgeler değil, merkezi sınai bölgeler olduğunu belirtmektedir. Stalin'e göre eğer proleter bölgeler zararına, köylü çevrelerin önemi abartılırsa (ki bu yaklaşımın, Galiyev'in görüşleriyle uyuşmadığı hemen fark edilebilir) proletarya diktatörlüğü sisteminde çatlak meydana gelecektir. Bu doğrultuda Stalin, halkların kendi kaderlerini tayin etmesinden başka, bir de işçi sınıfının kendi iktidarını pekiştirme hakkının bulunduğunu ve ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkının bu hakka bağımlı olduğunu anımsatmaktadır. Yani ulusal sorun, işçi sorunu ile sınırlanmıştır.⁶⁹ Bir başka deyişle Sovyet sisteminin sürdürülmesinde, çevre bölgelere oranla sanayisi ve proletaryası gelişmiş olan, merkezdeki Rus unsurunun başatlığı söz konusu olacaktır. Ayrıca Stalin emperyalizme karşı Sovyet cumhuriyetlerinin, tek bir devlet çatısı altında birleşmesinin, tarihi deneyimlerin gösterdiği bir zorunluluk olduğunu ileri sürmektedir. Stalin'e göre, "Sovyet cumhuriyetlerinin tek bir devlet içinde birleşmesi olmaksızın, tek bir askerî ve iktisadi güç olarak toplanmaksızın, dünya emperyalizminin birleşik güçleri karşısında, askerî cephelerde de, iktisadi cephelerde de direnemeyecekleri..." açıktır.⁷⁰ Çarlık coğrafyasındaki halklar bir yana, Stalin'in pragmatik ve reel politik gerekçelerle de olsa, Macaristan örneğini vererek öne sürdüğü tek devlet çatısı altındaki, askerî ve ekonomik Sovyet bütünleşmesi Bolşevik Partisi'nin merkezîyetçi, ulusal sorun konusunda esnek olmayan, uygulamanın da gösterdiği gibi otoriter yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Anlaşılabacağı üzere Rusya'nın Türk ve Müslüman halklarının üzerindeki Çarlık baskısı, özellikle Stalin döneminde bu defa yeni iktidarın, yani sosyalist yönetimin baskısına dönüşmüştür. Bu halklar, sosyalist iktidar döneminde de bağımsızlıklarına sahip olamamışlar, Slav üstünlüğü ve baskısı altında yaşamak zorunda kalmışlardır.

Galiyev'in gerçekleştirmeyi düşündüğü Turan Sosyalist Federe Devleti, bu tarihsel koşullar göz önünde tutulduğunda daha rahat anlaşılabilir. Galiyev'in ulusal sorun bağlamında, "kendi kaderini tayin hakkını, öncelikle

---

⁶⁸ J. Stalin, *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*, Çev. Muzaffer Erdost, Ankara, Sol Yayınları, 1994, 124-125.

⁶⁹ J. Stalin, a.g.e., 196-197.

⁷⁰ J. Stalin, a.g.e., 121.

Sovyetler Birliği içerisinde bütün'ün onurlu ve eşit bir parçası olmak şeklinde ele al(dığı)..." söylenebilir.⁷¹ Bu temelden hareketle Galiyev 1919-1923 yılları arasında, dünya sosyalist devrimi için Doğu stratejisini ve "Sömürgeler Enternasyonalı" düşüncesini geliştirirken, sosyalist sistem içerisinde Büyük Rusya'nın tekrar kurulduğunu gözlemlediğinden, buna karşı Turan Sosyalist Federe Devleti hedefini gerçekleştirebilir bir olgu olarak planlamış olmalıdır.⁷² Galiyev'in Turan Sosyalist Federe Devleti, Komüntern'e karşı "proleter milletler" in katılımıyla oluşacak olan "sömürgeler enternasyonalı" düşüncesinin itici gücü olacaktır. Söz konusu bu Türk/Turan birliğine dayanan devlet Galiyev açısından başlı başına bir nihai amaç değildi. İlk başta sömürgeler enternasyonalıyla başlayacak olan enternasyonalizme ulaşmada ve sömürgeciliğe karşı mücadelede stratejik bir araçtı.⁷³

Galiyev'e göre Rusya'daki Türk-Müslüman dünyası; "Tataristan, Başkrya ve Türki (ama Hristiyan) Çuvaş Cumhuriyeti gibi Orta Volga toprakları ...; Kuzey Kafkasya; Azerbaycan; ve Dağıstan'ın da eklenmesiyle birleşik bir Türkistan içerisinde birleştirilme(liydi)... Bu toplubiçimdeki ... nüfus yüzde yetmişbeş Türki ve yaklaşık yüzde seksen Müslüman kökenli olacaktır. (Rusya Sosyalist Federe Sovyet Cumhuriyeti) karşısında bağımsız ve egemen olacaktır. Cumhuriyetin önderliği tek-yapılı ve yüksek derecede merkezleşmiş bir partiye (önerilen adlar "Doğu İşçileri ve Köylüleri Sosyalist Partisi" ve "Doğulu Sosyalistler Partisi") emanet edilecekti".⁷⁴ Anlaşılacağı üzere, Avrasya'nın kuzey kuşağında kurulması planlanan bu "Turan Sosyalist Cumhuriyeti, iç işlerinde bağımsız, partisi özerk, Kızıldorusu kendisinin, büyük bir Türk cumhuriyeti olacak, SSCB'ye Ukrayna ya da Beyaz Rusya Sovyet cumhuriyetleri gibi 'büyük ortak' kimliğiyle katılacaktı."⁷⁵

---

⁷¹ Halit Kakinç, *Destansı Kuramcı Sultan Galiyev*, a.g.e., 417.

⁷² Alexandre A. Benningsen - S. Enders Wimbush, a.g.e., 88-89. Ancak Galiyev'in Turan Sosyalist Federe Devleti düşüncesini eleştiren Gültekin, bu düşüncenin altında çok farklı amaçlar yattığını ileri sürmektedir. Galiyev'in düşüncelerinden çeşitli parçalara atıfta bulunan Gültekin'e göre Galiyev'in bu bağımsız devlet düşüncesiyle amaçladığı, öncelikle Tatar burjuvazisinin olabildiğince büyük bir pazara sahip olmasını sağlamaktır. Ayrıca Galiyev'in Türk-Müslüman halklarını tek bir büyük devlet çatısı altında birleştirme çabasının amacı da, bütün halkların eşitliği temelinde büyük bir sosyalist ülke kurulması değil, ileride Rusları boyunduruk altına alma potansiyeline sahip, nüfus ve toprak bakımından bunu başarabilecek büyüklükte bir cumhuriyet kurmaktır. Bakınız: Mehmet Bedri Gültekin, a.g.e., 71-72.

⁷³ Hakan Reyhan, a.g.e., 84-85. Ve benzer görüşler için bakınız: Hasan Basri Gürses, a.g.m., 103.

⁷⁴ Alexandre A. Benningsen - S. Enders Wimbush, a.g.e., 89.

⁷⁵ Attilâ İlhan, a.g.e., 217. İlhan, zaten bu doğrultuda Vahidov ve Galiyev'in önceden Lenin ve Troçki ile yaptığı anlaşmanın bunu gerektirdiğini, ancak Stalin'in süreci tersine çevirdiğini söylemektedir. Attilâ İlhan, a.g.e., 217. Gerçekten de Sovyetler Birliği içerisindeki otonom cumhuriyetlere, bir başka deyişle ulusal soruna yaklaşımda Lenin ve Stalin farklı eğilimlerde olmuşlardır. Lenin bütün cumhuriyetlerin eşit statüde Sovyetler Birliğine katılmalarını

Turan Sosyalist Federe Devleti, dünya devrimine giden yolda devrimin doğuya yayılmasını sağlayacak bir araç olacağı gibi,⁷⁶ Sovyet iktidarına karşı, çevreden, örneğin Çin ve Hindistan tarafından gelebilecek uluslararası gericiğin (karşı devrimci güçlerin) gerçekleştirmesi olası saldırısına karşı güçlü ve sağlam bir tampon işlevi görebilecekti. Ayrıca Galiyev'in kurgusuna göre, söz konusu bağımsız devlet, Sovyet Devrimi'nin yenilgiye uğraması durumunda, saldıran karşı devrimci gericiğe karşı da geniş halk ayaklanmasını örgütlemenin, yani mücadelenin ön koşuludur.⁷⁷ En temelde ve edimsel olarak Galiyev'in zihnindeki bu devlet, yüzyıllarca Çarlık Rusyası'nın egemenliğini sürdürdüğü geniş coğrafyada yaşayan halkları, yeni sosyalist rejimin eski rejime benzer baskıcı egemenliğinden kurtarmayı ya da en azından bu egemenliği dengelemeyi sağlayacak bir aktör olarak düşünülmüş olmalıdır. Ancak Galiyev, bu projesini hiçbir zaman hayata geçirememiştir.

SONUÇ

Sultan Galiyev'in temel sorunsalını, proletaryaya sahip olmadığını söylediği Doğu (sömürge) toplumlarında, öncelikle ulusal bağımsızlığın ve sonrasında da sosyalist düzenin gerçekleştirilmesi oluşturmaktadır. Nihai olarak sosyalizmin kurulmasını amaçlamasına rağmen, Sultan Galiyev'in siyasal görüşlerini Ortodoks Marksist düşünce içerisinde değerlendirmek olası görünmemektedir.

Gerçekten de, Sultan Galiyev Ortodoks Marksizm'in dünya çapındaki burjuvazi/proletarya, bir başka deyişle, üretim araçlarına sahip olanlar/sahip olmayanlar şeklindeki tüm toplumların sınıflarını kapsayan kutuplaşmasını, uluslararası sömürülenler/sömürülenler kutuplaşmasına kaydırmıştır. Sultan Galiyev, Batı toplumları içerisindeki burjuva/proletarya çelişmesini benimsemekle birlikte; düşüncelerinin odak noktasında yer alan, sömürülen Doğu uluslarının bağımsızlıklarını kazanmaları söz konusu olduğunda, temel çelişki olarak sömürülen ve sömürülen uluslar ayrımını esas almaktadır. Dolayısıyla Sultan Galiyev açısından, dünya sosyalist devrimine giden yolda hareket noktası açıkça ortaya çıkmaktadır: Öncelikle sömürülen ulusların bağımsızlığı ve kapitalist

---

benimsemekteydi. Bu karşın Stalin'in devlet planında, tüm cumhuriyetlerin otonom cumhuriyet olarak Rusya Federasyonu'na katılması, yani otonomlaşma vardı. Bu kurgunun gerçekleşmesi durumunda, tüm cumhuriyetler bağımsızlıklarını kaybedeceklerdi. Yani Lenin'in eşitlikçi yaklaşımıyla, Stalin'in katı merkezizetçi tutumu uyuşmamaktaydı. Bu ayrımda Galiyev, ulusal sorun konusunda Leninci ilkelere yakındı. Hakan Reyhan, a.g.e., 40-41. Davis de konuyu bu doğrultuda yorumlamakta ve açıkça Sultan Galiyev ve Lenin'in 'insancıl ve esnek' ulusçuluk siyaseti çağrısında bulduklarını söylemektedir. Horace B. DAVIS, *Sosyalizm ve Ulusallık*, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1991, 130.

⁷⁶ Erel Tellal, a.g.m., 115.

⁷⁷ Sultan Galiyev, *Bütün Eserleri*, Yay. Haz. Özgür Erdem, İstanbul, İleri Yayınları, 2006, 767.

düzenin yıkılıp, sosyalist düzene geçilmesi. Sultan Galiyev'in özgünlüğü de işte buradan gelmektedir: Evrensellik iddiası taşıyan sosyalist ideolojinin gerçekleştirilmesini amaçladığı dünyaya ulaşmada, koşulları Batı toplumlarından farklı olan toplumlara uygun bir kuram ve strateji ortaya koymasından.

Sultan Galiyev'in görüşlerinde bir diğer önemli nokta da, sosyalist devrimin belli bir ülkede ya da dünyanın belli bir bölgesinde gerçekleşmesinin, uluslararası sömüren/sömürülen ilişkisine son vermeyeceğidir. Sultan Galiyev bu olguyu somut olarak Bolşevik Partisi politikalarında gözlemlemiştir. Kısaca Sultan Galiyev, Bolşevik Devrimi sonrasında Sovyetler Birliği'nde uygulanan biçimiyle sosyalizmin ulusal sorunu çözmede yetersiz kaldığını dile getirmiştir.

Bu düşünceleri dolayısıyla Sultan Galiyev'in, Rusya'da sosyalist devrimi yerleştirmek için içerisinde aktif rol aldığı Bolşevik Partisi'yle yolları ayrılmış, sonrasında eserleri yasaklanmış, kendisi etkisiz kılınmıştır. Ancak 20. yüzyılın beklenildiği gibi tüm dünyada bir sosyalist devrimler çağı değil de; ulusal kurtuluş hareketleri çağı olması, Sultan Galiyev'in düşüncelerinin tekrar gündeme getirilmeyi ve yeniden tartışılmayı hak ettiğini göstermektedir.

1991 de S.S.C.B.'nin çökmesiyle kapitalizm, dünyanın yeni hegemon gücü A.B.D. öncülüğünde, Yeni Dünya Düzeni söylemi ve buna eşlik eden küreselleşme süreciyle beraber zaferini ilan ederek rakipsiz kalmıştır. Ancak Yeni Dünya Düzeni ve küreselleşme sürecinin başlarda vaat ettiği daha iyi bir dünya iddiasının gerçekçi olmadığı kısa süre içerisinde anlaşılmış, sınıflar ve uluslar arasındaki eşitsizliğin hızla büyümeye devam ettiği, emperyalizmin ve uluslar arasındaki sömürünün yeni biçimlerde sürdürüldüğü görülmüştür. Dengeleyici bir kutup niteliği taşıyan sosyalist bloğun çöküşüyle, başat hale gelen tek kutuplu Yeni Dünya Düzeni'nde sınıflar arasındaki eşitsizliğe olduğu kadar, uluslar arasındaki sömürü ilişkilerine de alternatif olabilecek daha insani ve eşitlikçi çözümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüzde kapitalist üretim biçimine alternatif olabilecek bir üretim tarzının yükselişi henüz ufukta görünmemektedir. Ancak küresel ölçekteki ağır Batı hegemonyası ve emperyalizmine karşı, dengeleyici çeşitli uluslar arası işbirliği girişimleri filizlenmektedir. Ayrıca A.B.D.'nin arka bahçesi olarak nitelendirilen Latin Amerika'nın bazı ülkelerinde, hem sosyalist hem de ulusalcı eğilimli hareketlerin yükselişe geçtiği ve iktidara geldiği gözlenmektedir. Günümüzde sadece uluslararası alanda değil, ulusal konularda da çeşitli sorunlar yaşanmakta, üstelik bu sorunlar dünyanın büyük emperyalist güçlerince kışkırtılmaktadır. Batılı olmayan ancak çok uluslu ve emperyal eğilimli kimi ülkelerde, çeşitli halklar hak ve eşitlik isteklerini gündeme getirmektedirler. İşte tüm bu konularda üçüncü dünya devrimlerinin öncüsü sayılan Sultan Galiyev'in kuram ve uygulamalarının

birikimlerine dayanan yeni çözüm yollarının aranması ve üretilmesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- BENNINGSEN, A. Alexandre - S. Enders WIMBUSH, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, Çev. Bülent TANATAR, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1995.
- BENNINGSEN, Alexandre - LEMERCIER-QUELQUEJAY, Chantal, *Sultan Galiyev Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası*, Çev. Erden AKBULUT - T. Ahmet ŞENSILAY, İstanbul, Sosyalist Yayınlar, 1995.
- DAVIS, Horace B., *Sosyalizm ve Ulusallık*, Çev. Kudret EMİROĞLU, 1. B., İstanbul, Belge Yayınları, 1991.
- DAVIS, Horace B., "Giriş: Marksist Kuramda Ulusların Kendi Yazgılarını Belirleme Hakkı", (Rosa LUXEMBURG, *Ulusal Sorun*, Çev. Osman AKINHAY, İstanbul, Belge Yayınları, 2010, içerisinde), 7-43.
- GALİYEV, Sultan, "Toplumsal Devrim ve Doğu", *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, Çev. Bülent TANATAR, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1995, 156-163.
- GALİYEV, Mir Seyid Sultan, "Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz", *Toplumsal Tarih*, S. 50, (Şubat, 1998), 39-42.
- GALİYEV, Mir Seyid Sultan, "Asya ve Avrupa Türk Halklarının Sosyopolitik, Ekonomik ve Kültürel Gelişmelerinin Esaslarına İlişkin Bazı Görüşlerimiz II", *Toplumsal Tarih*, S. 51, (Mart, 1998), 50-55.
- GALİYEV, Sultan, "Yolumuz, Doğru Yoldur", *Ulusal*, S. 5/6, (Bahar, 1998), 221-222.
- GALİYEV, Sultan, "Şark Meselesine İlişkin Konuşma", Çev. Arif HACALOĞLU, *Ulusal Sola Teorik Katkı*, Der. Hakan REYHAN, Örsan ŞENALP, M. Gürsan ŞENALP, Yiğit AKIN, Ankara, (1999), 264-272.
- GALİYEV, Sultan, *Bütün Eserleri*, Yay. Haz. Özgür ERDEM, 1. B., İstanbul, İleri Yayınları, 2006.
- GÜLTEKİN, Mehmet Bedri, *Sultan Galiyev Eleştirisi*, 1. B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.
- GÜRSES, Hasan Basri, "Bilinmeyen Tarih: Sultan Galiyev", *Ulusal*, S. 4, (Güz, 1997), 95-107.
- İLHAN, Attilâ, *Sultan Galiyef Avrasya'da Dolaşan Hayalet*, 1. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2000.

- KAKINÇ, S. Halit, "Sultan Galiyev Efsanesi Diriliyor", *Toplumsal Tarih*, S. 50, (Şubat, 1998), 36-39.
- KAKINÇ, Halit, *Sultangaliyev ve Milli Komünizm*, 3. B., İstanbul, Bulut Yayınları, 2003.
- KAKINÇ, Halit, *Destansı Kuramcı Sultangaliyev*, İstanbul, Bulut Yayınları, 2004.
- KAYMAK, Erol, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı*, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1993.
- LENİN, V. İ., *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*, Çev. Yurdakul FİNCANCI, 2. B., Ankara, Sol Yayınları, 1993.
- LENİN, V. İ., *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Çev. Muzaffer ERDOST, 9. B., Ankara, Sol Yayınları, 1998.
- LUXEMBURG, Rosa, *Ulusal Sorun*, Çev. Osman AKINHAY, 1. B., İstanbul, Belge Yayınları, 2010.
- REYHAN, Hakan, *Doğunun Büyük Devrimcileri Mollanur Vahidov ve Sultan Galiyev*, Ankara, Alter Yayıncılık, 2006.
- STALİN, J., *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*, Çev. Muzaffer ERDOST, 5. B., Ankara, Sol Yayınları, 1994.
- TELLAL, Erel, "Mirsaid Sultan Galiyev", *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, S. 56, (Ocak-Mart, 2001), 105-133.
- YAMAUCHI, Masayuki, *Sultan Galiyev İslam Dünyası ve Rusya*, Çev. Hironao MATSUTANI, 1. B., İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1998.
- ZİLELİ, Gün, "Galiyev Üzerinde El Sıkışmak", *Birikim*, S. 111-112, (Temmuz-Ağustos, 1998), 140-161.

YUSUF ZİYA YOZGADÎ VE TEMAŞÂ-YI CELÂL-İ HÜDÂ ADLI ESERİ

Yunus Özger*

Özet

Yusuf Ziya Bey, XIX. Yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başlarında yaşamış olan Yozgatlı bir devlet adamıdır. Yozgat'ın köklü hanedanı Çapanoğulları ile akrabadır. Yozgadî, olarak da bilinen Yusuf Ziya Bey, hayatı boyunca bürokrasinin birçok kaleminde görev almış, memurluk, müdürlük, mahkeme başkanlığı ve savcı muavinliği gibi çeşitli meslekler icra etmiştir. Yazarlık yönü devlet adamlığı vasfından daha baskın olan Yusuf Ziya Bey'in, çeşitli alanlarda kaleme aldığı on beşten fazla eseri bulunmaktadır.

Bu çalışmada, onun Kastamonu savcı yardımcılığı görevi sırasında kaleme aldığı "Temâşâ-yı Celâl-i Hüdâ" adlı eseri incelenmiştir. Yozgat ve Kırşehir'de gezip gördüğü yerlerin ayrıntılı olarak anlatıldığı eserde işlenen konular, başlıklar halinde ortaya konulmuş ve özetlenerek okuyucuyla paylaşılmıştır. Eserde Yozgat ve Kırşehir'deki tarihi yerler ile Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran, Emirce Sultan gibi tarihi şahsiyetler ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Ziya Yozgadî, Yozgat, Kırşehir

Abstract

Yusuf Ziya was a statesman from Yozgat who lived in the late 19th and the early 20th centuries. He was a relative of rooted dynasty of Çapanoğlu. Yusuf Ziya Bey was also known as Yozgadî and he worked for many bureaucratic institutions as civil servant, director, court president and deputy prosecutor. Yusuf Ziya Bey's authorship side was much more dominant than his statesmanship. He wrote more than fifteen works in various fields.

In this study, Yusuf Ziya Bey's work called "Temâşâ-yı Celâl-i Hüdâ" written in Kastamonu when he was deputy prosecutor was studied. In his work Yusuf Ziya Bey described the places he traveled and saw in Yozgat and Kırşehir. In the work, historical places in Yozgat and Kırşehir and historical personalities like Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran and Emirce Sultan were introduced.

Key Words: Yusuf Ziya Yozgadî, Yozgat, Kırşehir

Giriş

Bozok platosu üzerinde yer alan Yozgat yöresi, eskiçağlardan itibaren önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Hitit, Frig, Pers, Roma ve Bizans egemenlikleri sonrası bölge, Müslüman Türklerin Anadolu'ya gelişiyle birlikte Danişmentlilerin hâkimiyetine girmiştir. Selçuklu, İlhanlı

---

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniv.Fen-Edeb. Fak. Tarih Bl. Yozgat. yunusozger@yahoo.com.

ve Kadı Burhaneddin devletleri yönetimlerinden sonra ise Osmanlı idaresine geçmiş, ancak 1402 Ankara savaşı sonrası tekrar Dulkadirîlilerin yönetimine girmiştir.¹

Bölgenin kesin olarak Osmanlı hakimiyetine dâhil oluşu, Sultan Selim ve Süleyman dönemlerinde gerçekleşmiştir.² Yozgat yöresinin imarında Çapanoğullarının büyük rolü vardır. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru buraya gelerek günümüzdeki Yozgat şehrini kurmuş ve kısa süre sonra nüfuz kazanıp bir âyanlık yönetimi meydana getirmiş olan Çapanoğulları, bölgenin göçebe karakterinin değişmesine sebep olmuşlardır.³ Tanzimat'a kadar yönetimi ellerinde tutan bu hanedan, başta şehirdeki büyük cami olmak üzere yörede birçok eser vücuda getirmiş, bunların devamı için de vakıflar tesis etmişlerdir.⁴

Yozgat, tarihi yönden olduğu kadar yetiştirdiği devlet adamı yönüyle de dikkat çekmektedir. Özellikle II. Abdülhamit zamanında, idari, mali, eğitim ve adliye başta olmak üzere farklı alanlarda istihdam edilmiş iki yüzden çok Yozgatlı devlet adamı tespit edilmiştir.⁵ Bunlardan biri de, araştırma konusu olan ve Yusuf Ziya Yozgadî olarak bilinen Yozgatlı Yusuf Ziya Bey'dir.

YUSUF ZİYA YOZGADÎ'NİN HAYATI

Sicill-i Ahvâl İdaresi tarafından tutulan resmi tercüme-i ahvâl kayıtlarına göre Yusuf Ziya Bey, H.1270'te (1853-1854) Yozgat'ta dünyaya gelmiştir. Babası, muhtelif dönemlerde Denizli, Kırşehir ve Tekirdağ mutasarrıflığı görevlerini icra etmiş olan Hasan Hayri Paşa'dır. Eğitimine sıbyan mektebinde başlayıp, rüştiyeye devam eden Yusuf Ziya Bey, özel öğretmenden Arapça ve Farsça da okumuştur. Sicil kaydından konuşabilecek derecede Arapça bildiği, Farsça konuşup yazabildiği, sülüs ve nesih hatlarından mezun olduğu anlaşılmaktadır.

Eğitimi sonrası memuriyet hayatına erken adım atmış ve daha on yedi yaşında iken mülazemet suretiyle Yozgat yazı işleri kalemine girmiştir. Ancak babasının tayini nedeniyle, Yozgat'tan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bir süre Kırşehir'de görev yaptıktan sonra, tekrar Yozgat'a dönmüş ve temyiz meclisi kalemine devam etmiştir. 1872'de iki yüz kuruş maaşla

¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bozok", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, II, İstanbul 1992, s.321.

² Yunus Koç, "Dulkadirî'den Osmanlı'ya Bozok", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, Ankara 2000, s.486; Refet Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s.62-63, 92-93; Celâlzâde Mustafa, *Selîm-nâme*, (çev. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), İstanbul 1997, s.600.

³ Ocak, "Bozok", s.322.

⁴ Çapanoğullarının Yozgat ve kazaları ile birlikte diğer şehirlerde tesis ettiği eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Hakkı Acun, *Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri*, Ankara 2005, s.11 vd.

⁵ Yunus Özger, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgatlı Devlet Adamları*, İstanbul 2010, s.259.

temyiz meclisi hukuk başkâtip yardımcılığına getirilen Yusuf Ziya Bey, 10 Haziran 1874'te Yozgat liva idare meclisi kâtipliğine nakledilmiştir. Daha sonra, 27 Haziran 1883'te Yozgat bidayet mahkemesi ceza dairesi başkanlığına tayin olmuştur. Ancak, onun yerli halktan ve ileri gelen bir aileden olması, Yozgat'ta memuriyetini sürdürmesine engel teşkil ettiği gerekçesiyle 25 Ağustos 1886'da azledilmiştir.

Yusuf Ziya Bey, 1887'de Kırşehir sancağı bidayet mahkemesi ceza dairesine atanmış, ardından 1888'de Niğde bidayet mahkemesi müdde-i umûm muavinliğine (savcı yardımcılığı), daha sonra da Kırşehir ve Lüleburgaz müdde-i umum muavinliklerine tayin olmuştur. Yaptığı hizmetlerden dolayı ikinci rütbe ile ödüllendirilen Yusuf Ziya Bey, 27 Şubat 1892'de Kengri (Çankırı) sancağı bidayet mahkemesi ceza dairesi başkanlığına atanmıştır.

Yusuf Ziya Bey, Yozgat sancağı tahrirat müdürü iken iki defa ikişer ay süre ile Yozgat mutasarrıflığını vekâleten yürütmüştür. 1896'da Kastamonu vilayeti merkez bidayet mahkemesi müdde-i umûm muavinliğine tayin olmuş ve bir süre de burada görev yapmıştır. Araştırma konusu olan "Temaşâ-yı Celâl-i Hüdü" adlı eserini de burada kaleme almıştır.

Bu hizmetlerden başka sırasıyla Musul, Adana, Edirne ve Trablusgarp'ta görev yapan Yusuf Ziya Bey, sicil kaydındaki bilgilere göre son olarak 24 Eylül 1910'da Üsküdar bidayet mahkemesi azalığına tayin olmuştur.

Yusuf Ziya Bey, askerî tesisler başta olmak üzere yaptığı hayırlı işler ve uygulamalar nedeniyle dördüncü rütbeden mecidiye nişanı, Osmanlı nişanı ve Hamidiye-Hicaz demiryolu madalyaları ile ödüllendirilmiştir.⁶

Yazarlık yönü oldukça kuvvetli olan Yusuf Ziya Bey'in tespit edilen eserleri şu şekildedir:⁷

- 1- Müntehebât-ı Şehnâme-i Firdevsi
- 2- Medâr-ı Mukâleme
- 3- Mirât-ı Muhammediye ve Menâkıb-ı Ahmediye
- 4- Zemzeme-i Zafer
- 5- Tabsıra Yahûd Adana Temaşası
- 6- Evsâf-ı Seniyye-i Hamidiyeden Bir Şem'e
- 7- Temaşâ-yı Âlem
- 8- Kastamonu, Küre İnebolu Temaşası

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Sicill-i Ahvâl İdaresi Defterleri (DH. SAİD). d, nr.003/1032; DH. SAİD.d, nr.150/159, s.159-160.

⁷ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, F.Hakan Özkan, *Yozgat Meşhurları*, Ankara 1994, s.87; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, F.Hakan Özkan, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler", *Bozok Sancağı*, s.74; DH. SAİD. d, nr.003/1032; DH. SAİD.d, nr.150/159, s.159-160

- 9- Birinci Mecmûa-yı Eşârım Yahûd Nevbaharım
- 10- Temaşâ-yı Celâl-ı Hüdâ
- 11- Vâveylâ-yı Peder
- 12- Manzûm Mektuplar
- 13- Mensûr Mektuplar
- 14- Mir'ât-ı Tecelliyât
- 15- İkinci Mecmûa-yı Eşârım Yahûd Sonbaharım
- 16- Barikâ-i Teessür

TEMÂŞÂ-YI CELÂL-İ HÜDÂ ADLI ESERİ VE ESERDE İŞLENEN KONULAR

Temâşâ-yı Celâl-i Hüdâ, Yusuf Ziya Bey'in on altı eserinden biri olarak, Kastamonu merkez müdde-i umûm muavini (savcı yardımcısı) olduğu dönemde kaleme alınmıştır.⁸

Yazar, insanoğlunun güzel vasıflarından bahsederek eserine giriş yapmış ve insanı, kâinatın yaratıcısının ilahî sıfatının bir yansıması olarak tanımlamıştır. “*Biz Âdemoğullarını üstün yarattık*”⁹ ayetine istinaden insanoğlunun bütün yaratılmışların en şerefli ve en iyisi olduğu yorumunu getirmiştir. Ona göre insan, “*hiçbir mahlûkun kabule cesaret edemediği ilahî yükümlülüğü üzerine almış, Allah tarafından gelen kaza ve belalara tahammül ettiği için türlü türlü nimetlerle ödüllendirilmiştir. Dünya ve ahrette ne kadar nimet ve sıkıntı var ise, hepsi insan içindir*”.¹⁰

Bu gibi bir takım değerlendirmelerden sonra Yusuf Ziya Bey, eserin yazılış gerekçesini açıklamıştır. Kendi deyimiyle, dünyalar güzeli olarak doğan, ancak iki buçuk yaşında hayata veda eden biricik yavrusu, ciğerparası Mehmed Asım'ının hatırasını yaşatmak için bu eseri kaleme aldığını ifade etmiştir. Yazar, bu hususu “*...bu abd-i hâksâra ihsân buyurulub ikibuçuk yaşlarında iken fitrat hârikası iktizâsınca hurân (huriler) ve gilmân meyânına idhâl edilen sevgili ciğerpârem, Mehmed Asım'ımın ahvâl-i târîhiye ve şemâil-i cemîlesini hâvi bir eser kaleme alınarak inzâr-ı temâşâ u teşhîre ...*” sözleriyle açıklamıştır. Devamında Yusuf Ziya Bey, eserini sevgili yavrusunun adının baki kalması maksadıyla, Hukuk mektebinde öğrenci olan ve aynı zamanda Adliye Nezareti'nde Sicill-i Ahvâl Kalem kâtipliği görevini yürüten yeğeni Mahmud Rifat Bey'in uyarısıyla yazdığını söylemiştir. Ardından, “*bu risâle-i hüzn-i isâleyi Kastamonu'da köşe-i inzivâda imrâr edilen leyâle-i tenhâda bir müddet-i kalîle zarfında*

⁸ Kitabın kapağında müellif olarak, “*Tekfurdağı (Tekirdağ) mutasarrıfı saâdetlü Hasan Hayri Paşa'nın mahdûmu Kastamonu merkez müdde-i umûm muavini Yusuf Ziya*” bilgisi yer almaktadır.

⁹ Kuran-ı Kerim, İsra Süresi, 17/70.

¹⁰ “*... Cenâb-ı vâhibü'l- atâyanın dünyada, ahrette ne kadar ni'metleri var ise insan için olduğu gibi, bi'l-akıs ne kadar nikmetleri, ukûbetleri, kederleri var ise anlar da hep insan içindür...*” s.2.

bervech-i matlûb tahrîr..." diyerek, asıl gayenin ölüm hüznünü gidermek olduğu ve eseri Kastamonu'da çok kısa bir zaman içerisinde, yalnız geçirdiği gece vakitlerinde bitirdiğini belirtmiştir. (s.4).

Eserin konusunu "... *hâl-i hayatında o nâzenîn ile beraber Yozgad'dan o havâlide ba'zı mahallere vuku'bulan azimet ve avdet esnasında nazar-ı temâşâdan imrâr olunub her biri celâl-i Hüdü-yı lâ-yezâle dâl olan ahvâl-i hikmet-i iştîmâl dahi müteferriatıyla beraber ders ve terdîf ile cevher olarak aşağıda hülâseten ve tahdîsen beyân olundu...*" cümleleriyle ifade eden Yusuf Ziya Bey, oğlunun kısacık yaşamı süresince Yozgat'tan civar bölgelere birlikte yaptığı seyahatler esnasında gördüklerini kitabında anlattığını ifade etmiştir. (s.4).

23 Nisan 1896'da tamamlanan eser, Maarif Nezareti'nin 15 Ekim 1896 tarih ve 465 numaralı izni ile Kastamonu vilayet matbaasında basılmıştır. 130 sayfadan müteşekkil kitabın basım tarihi R.1314 (1898-1899) olarak gösterilmiştir.¹¹

Yusuf Ziya Bey, yukarıda izah edildiği üzere, eserini dünyalar güzeli olarak nitelendirdiği ve iki buçuk yaşında kaybettiği oğlu Mehmed Asım ile birlikte geçirdiği süre etrafında şekillendirmiştir. Bununla beraber, birincisi Yozgat çevresine yaptığı gezi ve ikincisinde babası Hasan Hayri Paşa ile birlikte gerçekleştirdiği Kırşehir gezisinde gördüğü yerler hakkında da detaylı bilgiler vermiştir. Gezilerin gerçekleştiği dönemde uğradığı köy, kasaba ve şehirlerin sosyal ve ekonomik yapıları, coğrafi özellikleri gibi durumları güzel bir şekilde betimlemiştir.

Konunun daha iyi anlaşılması açısından işlenen konular, Mehmed Asım'ın hayat hikâyesi, geziler ve tanıtıcı bilgiler kısmı olmak üzere üç ana başlık ve onlara bağlı alt başlıklarda değerlendirilecektir.

MEHMED ASIM'IN HAYAT HİKÂYESİ

Esere göre, Mehmed Asım 25 Kasım 1884 Salı sabahı Yozgat'ta dünyaya gelmiştir. Doğum olayını ilahi bir nimet olarak gören Yusuf Ziya Bey, bundan ötürü Allah'a dualar etmiş ve sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okuduktan sonra, "*ben kıyamet gününde Mehmed isminde bulunanlara şefa'at ederim*" hadisine binaen, teberrüken çocuğa "Mehmed" adını ve "Asım" mahlasını vermiştir. Doğumunun yedinci günü saçının ağırlığına hatta fazlasıyla altını, sadaka olarak dağıttırması, ayrıca akika olarak iki koyun kurban ettirip, kemikleri kırılmaksızın pişirtirerek fakirlere dağıttırmasıdır. (s.6).

Oğlunu aşırı derecede sevdiği anlaşılan Yusuf Ziya Bey, eserde anlatılan hemen her konuda ona da yer vermiştir. Gilman simalı bebek olarak

¹¹ Bu çalışmada kullanılan nüshası, Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin ÖZEGE salonunda 13774 numara ile kayıtlıdır.

tanıttığı Mehmed Asım'ın doğumundan ölümüne kadar hayatının her safhasını, altı aylık, on sekiz aylık, yirmi iki aylık gibi birkaç dönemde ele almış ve bahsedeceği hususları şairane bir üslupla ifade etmiştir.

Yazara göre Mehmed Asım, saçları, sırma gibi gayet sevimli sarı, yüzü yuvarlak, rengi kırmızıya yakın beyaz ve parlaktır. Burnu simasıyla uygun derecededir. Güzel yüzüne ziyadesiyle güzellik katan şahin bakışlı gözleri ile sık uzun kirpikleri kara, ağzı orta halli ufak, dudakları ince ve kırmızı, yanakları tatlı pembe ve dolgun, alını genişçe ve saf bir ayna gibi parlak ve düzgündür. Başu gayet sevimli surette büyükçe, herkesi hayran bırakacak derecede yuvarlak, boynu uygun şekilde uzun, çenesi gamzeli, ayaklarının altı çukur, ayakları ile ellerinin içi açık, parmakları uzun ve ölçülü, tırnakları düzgün, elleri henüz hallaç elinden çıkmış pamuktan yapılmış denilecek biçimde gayet yumuşak etli, bilekleri ve bazuları kuvvetli olup yaşına göre uzun boylu ve güçlü bünyelidir.(s.10-11).

Yusuf Ziya Bey, bu tasvirleri şairane bir dille yaptığını itiraf ederken, asla abartı yapmadığını, bunların hayal mahsulü olmadığını, aksine pek çok yönünün kalemin kudretsizliğinden tasvir edilemediğini söylemektedir. Bundan başka, sadece Yozgat gibi fevkalâde latif havası ve suyu ile mütenasip endam insanları çok olan bir mevkide değil, aynı zamanda diğer yerlerde bile emsali pek görülemeyen biri olduğu ve bu hususun seksen yüz yaşındaki ihtiyarlar tarafından da tasdik edildiği ifade edilmiştir. (s.12).

Emsallerine göre vücutça daha yapılı ve aşırı güzel olduğu söylenen çocuğa, nazar isabet etmesinden korkulduğundan, daha kırk günlük iken sağlık ve sıhhatinin devam etmesi dileğiyle yaklaşık iki yüz kişiye yemek verilip, onların duaları alınmıştır.

Doğumunun altıncı ayına gelindiğinde, gerek aile efradından gerek diğer dostlarından pek çoğu, çocuğun fevkalâde bir zekâya sahip olduğunu müşahede etmişlerdir. Ancak bu durum, babasında çok farklı bir his meydana getirmiştir. Kur'an'daki "*Muhakkak ki mallarınız ve evlatlarınız sizin için imtihandır*"¹² ayetini hatırladığını söyleyen Yusuf Ziya Bey, kendi nazarının dahi isabet edebileceği korkusuyla, o gönül süsleyen yüzüne dikkatle bakmağa bile kıyamaz hale gelmiş, çoğu zaman yüzüne bakmaktan kendini uzak tutmaya çalışmıştır. Bu durum, çocuğun dadısı ve diğer aile yakınları tarafından babasının onu çok fazla sevmediğine yorumlmuştur. Durumun farkında olduğunu söyleyen Yusuf Ziya Bey, bu davranışını kızlara nazaran erkek evladını daha fazla sevmemek, dolayısıyla kızlarının ona karşı rekabet halinde olup üzülmemeleri için yaptığını dile getirmiştir. Hatta Yusuf Ziya Bey, bu duruma çok hayıflanmış ve

-Ah, acaba ben onlar kadar bir muhabbet hissine sahip değil miyim?

-Acaba o gül nihale onlar kadar muhabbet etmez miyim?

---

¹² Kur'an-ı Kerim 8/28 (Enfal süresi, 28. ayet).

Cümleleriyle hüznünü açığa vurmuş, sonra cevabını yine kendi vermiştir.

-Hayır, hayır, ben baba sevgisini onlardan daha fazla takdir edenlerden, her babadan daha fazla evladını sevenlerdenim. Hatta bir an yüzünü seyretmeyi dünya lezzetlerinin tümüne tercih ederim. Ancak muhabbeti, yaratana ve onun peygamberine tahsis etmek, kulluğun gereği olduğundan, bu durum o çiğerpemeye şiddetli muhabbetime engel olmaktadır. İfadesiyle izah etmiştir.

Sekiz-on aylık olduğunda yavaş yavaş sedir kenarlarında ayak üzerinde durmağa, git gide baba diyerek konuşmaya başlayan Mehmed Asım'ın güzelliği de her geçen gün artmıştır. Bundan dolayı aile, bazı kişilerin önerisiyle nazar isabetinden korumak için onun yabancılara gösterilmemesi, çok gerekli olmadıkça evden dışarıya çıkarılmaması, çıkarıldığı sırada yüzüne bir örtü örtülmesi kararını vermiştir. (s.8-9).

Daha sonra bu tedbirlere yenisi eklenmiş ve nazar duası okuyup muska yapması için Yozgatlı şeyh El-Hac Ahmed Efendi'nin yanına götürülmüştür. Yaklaşık yüz yirmi beş yaşında vefat ettiği söylenen Halvetiye tarikatı şeyhi Ahmed Efendi, Mehmed Asım'ı gördüğünde; daha önce böyle melek simalı birine rastlamadığını söylemiş ve "Allah'ın arslanı" hitabıyla severek, ona dua edip bir muska hazırlamıştır. Yine aynı tedbirler doğrultusunda 13 Mayıs 1886'da Osman Paşa köyünde bulunan Emirce Sultan türbesi ziyaretine de gitmişlerdir. (s.12).

Ziyaret halkasına daha sonra Kırşehir gezisi ve Hacı Bektaş-ı Velî türbesi de eklenmiştir. Eylül 1886'da yaklaşık yirmi iki aylık olan Mehmed Asım, o sırada Denizli mutasarrıfı olan dedesi Hasan Hayri Paşa'nın Kırşehir'e atanması nedeniyle Yozgat'a uğradığı sırada onunla tanıştırılmıştır. Hasan Hayri Paşa, "şimdiye kadar hanedanımızda böyle güzel bir çocuk dünyaya gelmedi" diyerek, güzelliğini teyit etmiş ve nazar duası okumuştur. İşte bu tayin dolayısıyla Yusuf Ziya Bey, Kırşehir'e gitmek zorunda olan babasına eşlik etmek ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin mezarını ziyaret etmek düşüncesiyle, yanına Mehmed Asım'ı da alarak birlikte yola çıkmışlardır.

Mehmed Asım, mürebbiyesi ve aile efradı ile birlikte yazarın ifadesiyle, bulut altında kalmış ay misali, peçesi yüzünde olarak, ömrünün ilk seyahatine çıkmıştır. Adeta bir konvoy şeklinde yapılan yolculuk esnasında her mola verildiğinde babası, Mehmed Asım'ın yanına uğramış ve onunla ilgilenmiştir. Hatta bir defasında aralarında biraz hayal mahsulü figürler taşıdığı izlenimini veren bir konuşma geçmiştir:

Babası- Gözüm nuru nasılsın?

Çocuk- Elhamdülillah iyiyim.

Babası- Nereye bakıyorsun?

Çocuk- Yozgat'a...

Babası- Yozgat, senin neyindir?

Çocuk- Mürebbiyesinden önceden öğrenmiş olduğu üzere, Yozgat benim vatanımdır.

Babası- Sen nerede doğdun?

Çocuk- Yozgat'ta Yozgat'ta.

Babası- Demek, Yozgat'ta doğduğun için Yozgat'ı pek seversin.

Çocuk- Evet, evet Yozgat'ı pek severim. Ruhum gibi severim. Dünyada vatanımı sevmeyen hiçbir kimse bulunur mu?

Yusuf Ziya Bey, çocuğun bu yaşta böyle enteresan cevaplar veriyor olmasını, mürebbiyesinin daha önce ona öğretmiş olduklarıyla izah etmiş ve çok zeki olduğundan bunu doğal karşılamıştır. Hatta bu durumu, "vatan sevgisi imandandır" hadisinin çocukça tefsir edilişi olarak değerlendirmiştir. (s.30-31).

Güzergâh boyunca istirahat için durulan her noktada Yusuf Ziya Bey, oğlunun yanına giderek, onunla sohbet etmiş, tabiatın güzelliklerini, kuşların ötüşünü, balıkların suda yüzüşünü ve buna benzer hususları ona anlatmıştır. Bazen doğadaki çiçeklerle çocuk arasında alaka kurmaya çalışmış, bazen de kuşlarla oğlunu mukayese etmiştir. Benzer bir hadise Karanidere adı verilen bağlık alanda yaşanmış ve Yusuf Ziya Bey, buradaki kuşlara hitaben, "... hiç birinizde siyah göz ve sarı saç ile münevver beyazlık ve uygun vücut görülmez. İşte benim nâzeninim bu vasıflarla donatılmıştır..." diyerek, oğlunun onlardan daha güzel olduğunu dile getirmiştir. (s.43-44, 62).

Yusuf Ziya Bey, eserin son kısımlarında oğlu hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermiş ve özellikle hastalık süreci ile ölüm hadisesini hazin bir dille tasvir etmiştir. Yaşitlarına göre aklen, cismen ve ruhen daha gösterişli olduğunu söylediği oğlunun, okumak, yazmak için ağlaya ağlaya kalem kâğıt istediğini ve şahadet ile tevhit kelimelerini de ezbere bildiğini belirtmiştir.

Çocuğun her türlü muhafazasına çok dikkat edilmiş olmasına rağmen, babasına göre ya nazar isabeti ya da vücudunun fazlaca kuvvetli olmasından dolayı, daha altı aylık iken bazı yerlerinde çıbanlar çıkmaya başlamıştır. Şifa olur düşüncesiyle kaplıcaya götürülmüş, hekim ve ebe kadın ilaçları kullanılmış ancak şifa bulunamamıştır. (s.97).

Yusuf Ziya Bey'e göre, çocuk iki yaşına gelene kadar asla hasta olmamış, kızamık ve suçiçeği gibi çocuk hastalıklarını ise ayakta atlatmıştır. Çıkan çıban dolayısıyla hekim tarafından aşı yapılmıştır.

İki buçuk yaşına geldiğinde, altı yaşındaki çocuklar gibi gürbüz görünen Mehmed Asım'ın bu durumu, babasının ifadesiyle "*yarânın tahsin ve gıptalarını, ağıyârın hasedlerini celb etmiştir.*"

Çocuğun kısacık hayatı, bir Salı sabahı halindeki ani değişiklikle geri dönülmez bir mecraya girmiştir. Kendisini kaybederek, nöbet haline giren

Mehmed Asım'ın adeta nefesi kesilmiş, bir ölü gibi ağzından köpükler gelmiş ve rengi sararıp solmuştur. Ancak bu korkulan tablo, on beş dakika sonra çocuğun kendine gelmesi ile hüznü sevince dönüştürmüştür. (s.99).

Bunun üzerine dualar eden babası, bir doktor getirterek onu muayene ettirmiştir. Doktor, çiçek hastalığı teşhisi koymuş, kullanacağı ilaçları gösteren bir reçete hazırlamıştır. O sıralar süt emen ve bu yüzden bazen sütünesinin kucağında bazen de beşiğinde uyuyan Mehmed Asım'ın iki haftada tekrar sağlığına kavuşacağı düşünülmüştür. Ancak aradan bir hafta geçtiğinde, vücudunun her tarafına çiçek yayılmış, yüzü gözü tanınmaz hale gelmiştir. Asım'daki bu hali, Yavuz Sultan Selim'in durumuna benzeten Yusuf Ziya Bey, şu mısraları hatırlamıştır:

Merdûm-ı dideme bilmem ne fûsun etti felek,

Giryemi etti füzûn eşkimi hûn etti felek

Çocuğun ölebileceğini hiç aklına getirmeyen babası, dört gözle verilen bir haftalık sürenin geçmesini beklemiştir. Nitekim iki gün sonra çiçeklerin solmaya başlaması, onlar için bir umut ışığı olmuştur. Ancak çiçeklerin solması, hastalığının ağırlaşmasına engel olamamıştır. Bütün bunlardan sonra, artık gece gündüz yanından hiç ayrılmayan babasının tüm ümitleri kaybolmuş ve Allah'a dua etmekten başka yapacak bir şeyi kalmadığını düşünmeye başlamıştır. Uzun kış gecelerinde hasta yanında beklemenin çok zor olduğunu söyleyen ve zamanın hiç geçmediğinden şikâyet eden Yusuf Ziya Bey, bu defa

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilür?

Mübtelâ-yı gâma sor kim giceler kaç saat

mısralarını hatırlamıştır. Birkaç gün sonra daha da tanınmaz hale gelen Mehmed Asım, babasının ifadesine göre, durumundan asla şikâyetçi olmamıştır. Ancak ev halkı birbirinden gizlice dışarı çıkarak kana kana ağlamışlardır. Asla yanından ayrılmayan babası, bir seher vakti, sabah namazını yan odada kılmak için dışarı çıkmış, döndüğünde hastanın renginin değiştiğini, yüzünün kapatıldığını görmüş ve evin büyük kadını işaretle Mehmed Asım'ın hayata veda ettiğini söylemiştir. (s.102).

Böylece toplam iki yıl, üç ay, dokuz gün ömrü olan Mehmed Asım 9 Şubat 1887'de vefat etmiş ve usulüne göre yıkanıp tabuta konularak, evlerinin karşısındaki camide cenaze namazı kılınıp, cami bahçesine defnedilmiştir.(s.110-113-117).

Çocuğun mezar taşı kitabesi şu şekilde yazılmıştır: (s.125).

Tıfl-ı merhûmun kitâbe-i senk-i mezârı

Yine bir nihâl-i ser- nigûn etti felek hayfâ

Dedi bu vak'a-ı dil-suze insan u melek hayfâ

O nur-ı didemin hüznü o rütbe-i cân-güdâzdır kim

*Muhâldir ağlamakla teselliyât bulmak ne şek hayfâ
Girüb fevtinde kırklar söyledi muacem-i Ziyâ tarih
Mehmed yumninin kaddin dû tâ etti felek*

Mehmed Asım'ın ölümünden sonra, Yusuf Ziya Bey'in 27 Mayıs 1895'te bir oğlu daha dünyaya gelmiştir. Adını, Allah'ın azamet ve kudretinin göstergesi olması ve büyük babası Yusuf Ziya Efendi ile büyük cediti Mehmed Celâleddin Efendilerin dünyada birbiriyle olan muhabbetlerinin bir hatırası olması ve de hanedanlarının bir isim silsilesi teşkil etmesi düşüncesiyle Yusuf Celâleddin koymuştur.

Yusuf Ziya Bey, bu kitabın adının *Temaşâ-yı Celâl-i Hüda* olmasının da bununla bağlantılı olabileceğini ifade etmiştir.

GEZİ NOTLARI

Yusuf Ziya Bey, eserinde iki geziden söz etmektedir. Bunlardan biri, Yozgat merkeze bağlı Osman Paşa köyü gezisi diğeri Kırşehir gezisidir. Yazar, her iki gezide de gördüğü yerler hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Görülen yerler, yazarın ağzından ifade edilerek aşağıya çıkarılmıştır.

Osman Paşa Köyü Gezisi

Osman Paşa köyü, Yozgat'a altı saat uzaklıkta, Yozgat'ın güneyinde Kayseri yolu üzerinde yer alır. Havası ve suyu çok latif, bağlı, bahçeli olup, halkı Müslümanlardan müteşekkil, yüz seksen haneli bir köydür. Bu köyde Veysel Karanî'nin kız kardeşi sülalesinden gelen Emirce Sultan Veli'nin kabri bulunmaktadır.

Burası yöre insanı tarafından bir ziyaretgâh olarak kabul edilmekte olup, Yusuf Ziya Bey de o maksatla gitmiştir. 1 Mayıs 1886 tarihinde gerçekleştirilen gezide temas edilen hususlar şöyledir:

Azizli- Başıyayla- Topçu- Araplı ve Salmanfakihli köyleri

Yazar, bu köyleri, yolu üzerinde bağlı-bahçeli, tarlalı, sulu, mektepli, camili, bazısı ormanlı, halkı sırf Müslümanlardan müteşekkil, otuz-kırk ve elli-altmış haneli köyler olarak tanıtmaktadır.¹³ Yine yol üzerinde gayrimüslimlerin yaşadığı beş-on haneli köylerden de geçildiğinden söz etmekte, ancak bu köylerin isimlerini vermemektedir. Yusuf Ziya Bey,

¹³ Azizli köyü, günümüzde Yozgat merkeze bağlı olup, yaklaşık 10 km uzaklıkta yer alır. 2009 sayımına göre nüfusu 45 kişidir. Başıyayla köyü, Yozgat'a 16 km uzaklıkta olup günümüzde Başınayayla olarak bilinene köyün 2009 nüfusu 328 kişidir. Topçu köyü, Yozgat merkeze 17 km uzaklıkta bir köy olup, 2009 nüfusu 228 kişidir. Salmanfakihli köyünün 2009 nüfusu ise 160

kişidir. http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonrasi.RDF&p_il1=66&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env. 27.06.2010.

yolculuğu esnasında uzaktan bu köylerin meralarında sürülerle koyun, tiftik keçisi, karasığır hayvanları, kısrak ve mandaların yayıldıklarını gördüğünü beyan etmektedir. (s.16).

Divanlı köyü

Divanlı köyü, Yozgat'a bir saat mesafede, Soğukluk Dağı'nın ön tarafında yer alır. Bağlı, bahçeli, mamur, suyu ve havası latiftir. Divanlı köyü, tarih olarak Yozgat'tan daha eski, halkı Müslüman ve yüz yirmi hanelidir.¹⁴

Bu köy sınırları dâhilinde Erikli yazı ve Karaçayır adlı iki arazinin varlığından bahseden Yusuf Ziya Bey, buraların atadan dededen tapulu olarak kendilerine ait olduğunu söyler. Ardından buralardan geçerek söz konusu Divanlı köyüne ulaşmıştır.

Köyün camisi, köyün her tarafından görülebilen hâkim bir noktada, dört bir etrafı duvarlarla çevrili, yüksek minaresi sarı taştan yapılmıştır. İçi oldukça geniş, tavanı yüksek, sağlam, süslü ve ahşap yapıli cami, h.1088'de (1677-1678) Sultan IV. Mehmed zamanında Bozoklu meşhur Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. (s.16-17).

Topçu köyü

Divanlı köyünden sonra hareketle yol üzerindeki Topçu köyünden geçilmiştir.¹⁵Yusuf Ziya Bey, burada sarı sarı tavuk, kaz, ördek ve civcivlerin civıltılarını duyduğunu ve çok hoşuna gittiğini belirtmiştir.(s.17).

Gökçekışla Köyü

Köy, Yozgat'a dört, Osman Paşa Tekyesi köyüne iki saat uzaklıktadır.¹⁶ Yaklaşık kırk haneli köyün kenarında meyveli ve meyvesiz bolca ağaçlar bulunur. Köyde öğlen saatlerinde çobanlar, koyun sürülerini salıvermemeye çalışırlar. Kırmızı elbiseli, başları yazma örtülü, bünyeleri kuvvetli görünen köy kadın ve kızlarından bazıları, allı, kırmızılı, mavili boncuklarla, bilezik ve çingirler takarlar. Kollarını sıvayarak, sade bir eda ile koyun ve keçilerin sütlerini ellerindeki bakraçlara sağlarlar.

---

¹⁴ Divanlı köyü, günümüzde yine Yozgat merkeze bağlı olup, ile 10 km uzaklıktadır. 2009 nüfusu 696 kişidir.

¹⁵ Topçu köyü, Yozgat'a 17 km uzaklıkta olup, 2009 nüfusu 228 kişidir. http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonrasi.RDF&p_il1=66&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env.27.06.2010.

¹⁶ Gökçekışla köyü, günümüzde Yozgat ili Osmanpaşa kasabasına bağlıdır. Yozgat'a 22km uzaklıkta yer alır. 2009 nüfusu 75 kişidir. http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonrasi.RDF&p_il1=66&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env.27.06.2010.

Yusuf Ziya Bey ve yanındakiler Gökçekışla köyü yakınındaki bir yerde bir süre dinlenmiş, bir şeyler yiyip içmiş ve öğlen namazlarını burada kıldıktan sonra yola devam etmişlerdir. (s.17).

Çalılı Köyü

Çalılı köyü, yaklaşık yetmiş-seksen haneli, bağlı-bahçeli bir yerdir.¹⁷ Bu köyde çobanların kavallarla koyunları yönlendirmesi, Yusuf Ziya Bey'in dikkatini çekmiştir. Yazara göre çobanların kavalları, *neyden* daha eski bir tarihe sahiptir. Her ne kadar koyunların su içme saati olmasa da Yusuf Ziya Bey, sürü çobanıyla bir süre sohbet edip, ondan kavalını çalarak koyunları suvarmasını rica etmiştir. Nüktedan biri olduğunu söylediği çobanın, verilen bahşisi reddettiği ve kılıfından kavalını çıkarıp çalmaya başladığını güzel bir dille anlatmaktadır. Savaşta boru çalarak askeri yönlendiren kumandanlarla, çobanlar arasında bir benzerlik kuran Yusuf Ziya Bey, çobanın aheste aheste ve hazin hazin bir şeyler üflediğini ve bu sesi, iki yüz üç yüz metre ileriden duyan koyun sürüsünün çay kenarına indiğini güzel bir şekilde tasvir etmektedir. (s.18-19).

İncirli Köyü

İncirli köyü, bağlı-bahçeli bir köy olup, yaklaşık yetmiş-seksen hanelidir.¹⁸ Bu köy civarındaki çayın öbür yakasına geçilerek, Osman Paşa Tekyesi köyü kenarına varılmıştır. Buradan bakıldığında, ziyaret amaçları olan Emirce Sultan türbesinin kubbesi ile yanı başındaki cami ve mütevellî Nuri ile Hacı Emin Efendilerin zaviyeleri görünmeye başlamıştır. Daha sonra yola devam ederek Osman Paşa Tekyesi köyüne ulaşmışlardır.(s.20).

Osman Paşa Tekyesi Köyü

Emirci Sultan'ın ruhuna Fatihalar okuyarak, türbenin önüne gidilip, arabalardan inilerek türbeye girmişlerdir. Burada Emirce Sultan vesile kılınarak çeşitli dualar yapılmış ve Mehmed Asım da olduğu halde şeyhin sülalesinden mütevellî Nuri Efendi'nin dairesine misafir olmuşlardır.

Yusuf Ziya Bey, hane sahiplerinin kendilerine çok izzeti ikramda bulduklarını, hizmetçi tarafından dibekte gayet ince dövülerek pişirilen üzeri köpüklü kahvelerden tekrar tekrar içildiğinden söz etmiştir. Akşam

---

¹⁷ Çalılı köyü, Yozgat ili Osmanpaşa kasabasına bağlı olup, 2009 nüfusu 145 kişidir. http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonrasi.RDF&p_il1=66&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env. 27.06.2010.

¹⁸ Günümüzde Büyükincirli ve Küçükincirli adıyla iki ayrı köy mevcuttur. Büyükincirli köyü, Osmanpaşa beldesine bağlı olup, 2009 nüfusu 138 kişidir. http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonrasi.RDF&p_il1=66&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env. 27.06.2010.

namazı sonrasında, öteden beri misafirperverliği ile tanınan Nuri Efendi, taze kuzu dolması, kıymalı ekmek kadayıfı ve benzeri tatlı, tuzlu çok güzel yemekler hazırlatarak misafirlere ikram etmiştir. Yemek sonrası Yusuf Ziya Bey, Nuri ve Hacı Emin Efendilerden Osman Paşa ve Emirci Sultan hakkında detaylı bilgiler almıştır. Sorulan sorulara şu şekilde cevap verilmiştir:

Bundan (1886 yılından) tam sekiz yüz yıl kadar önce Selçuklu Sultanlarından melik Danişment Gazi zamanında Şeyh Emirci Sultan, Horasan tarafından gelerek bu köye yerleşmiş, irşat ve ibadetle meşgul olmuştur.

Selçukoğulları vezirlerinden olan Osman Paşa, bu sıra Sivas vilayetinde görevlendirilmiştir. Emirci Sultan'ın kerametlerini ve iyi ahlakını duyunca, *aziz müşârunileyhin himmet-i kudsiye vadiâ-yı hayriyesine mazhar olmak* düşüncesiyle bu köye uğramıştır. Şeyhin kerametlerini ve güzel ahlakını bizzat gören Osman Paşa, onun yanında kalmayı, onunla sohbet etmeyi, diğer her şeye tercih ederim diyerek, tuğ ve sancağını terk edip görevinden affını istemiş ve oraya yerleşmeyi talep etmiştir. İsteği kabul edilince, gerek bu tekke, gerek yakınlarda bulunan bazı köyler, dergâhın idaresine bırakılmıştır. Ayende ve revendenin (giden-gelen) yiyip içmesi için bir vakıf tesis edilmiştir. Emirci Sultan evlatlarının idaresinde olan otuza yakın zaviyeyle, hem ziyaret için etraftan gelenlere hem de Kayseri-Yozgat arasında gezip dolaşanlara yeme içme barınma imkânı sağlamıştır.¹⁹

Yusuf Ziya Bey, bu detaylı sohbet sonrası geceyi orada geçirmiş ve sabah namazını köy camisinde kıлып, türbeyi tekrar ziyaret etmiştir. Osman Paşa'nın mezarı da ziyaret edildikten sonra bir kurban kesilerek, fakirlere dağıtılmıştır. Mehmed Asım'ı da türbeye götüren Yusuf Ziya Bey, türbeyle alakalı bir şiir kaleme almış, daha sonra Yozgat'a dönmüştür. Yozgatlı Hacı Mehmed Efendizâde Hayrullah Efendi tarafından sülüs hatla bir levhaya yazdırılan ve türbenin duvarına astırılan dizeler şu şekildedir: (s.21-23).

Bu dergâh-ı dilârâ bârgâh-ı Mîrce Sultan'dır.

Bu sultân bir velî-i bâde-nûş-ı aşk-ı Yezdândır.

Ki hâher-zâdesi olmak ile ol şâh-ı Karnînin,
Eğer necm-i süheyle iftihâr eylerse şayândır.

Kemâl-i hubb u ihlâs vâdiyle girse bir kimse,
Duâsı müstecâb u kalb-i mahzûnde şâdândır.

¹⁹ Osmanpaşa, günümüzde Yozgat merkeze bağlı belediye bir yerleşim alanı olup, 2009 nüfusu 1142 kişidir. http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonrasi.RDF&p_il1=66&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env. 27.06.2010.

Edüb terk ile câhın, hidmetini eylemiş tercîh,
Yatan nezdinde pîrin bendesi Pâşâ-yı Osman'dır.

Ziyâ bu fırsatı fevt eyleme gel iste maksûdun,
Bu pîr-i dest-gîrin himmeti her derde dermândır.

KIRŞEHİR GEZİSİ

Eserde yer verilen ikinci gezi, Kırşehir seyahatidir. Yusuf Ziya Bey, Kırşehir mutasarrıflığına atanması hasebiyle oraya gitmek üzere hazırlanmış olan babası Hasan Hayri Paşa'ya eşlik etmek, her yıl 10 Muharrem'de Kırşehir'de tertip edilen aşure çorbası etkinliklerine katılmak ve Hacı Bektaş-ı Veli türbesini ziyaret etmek maksadıyla 24 Eylül 1886 Cuma günü Yozgat'tan hareket etmiştir.

Mevsimin sonbahar olması, onda derin bir düşünce meydana getirmiş ve “ *mevsim, cihanda oldukça ömür sürmüş, mahsulünün yetiştiğini görmüş bahtiyar birinin derecesine gelmiş gibi yavaş yavaş saçı sakalı ağarmaya başlamış orta yaşlı insanlar gibidir*”, diyerek sonbahar ile orta yaşlı insanlar arasında benzerlik kurmuştur. (s.24).

Yusuf Ziya Bey, Anadolu insanının çok misafirperver olduğuna vurgu yaparak, babasını karşılamak için Kırşehir ve Mecidiye'den çok sayıda kişinin Yozgat'a geldiklerini ve onlarla birlikte hareket edildiğini söylemiştir.

Güzergâhtaki Köy ve Mevkiler

Yolculuğu boyunca uğranılan birçok yerleşim alanı hakkında detaylı bilgiler vermiştir, bunlar sırasıyla şu şekildedir:

Başbüyük köyü, Şihne kayası ve Merdiven kayası mevkileri

Kırşehir seyahati güzergâhında bahsedilen ilk köyler, Yozgat'a bağlı Başbüyük, Saray ve Sarıhacılı köyleridir. Yusuf Ziya Bey ve yol arkadaşları Başbüyük ve Saray köyleri yakınından geçerek, Sarıhacılı köyüne ulaşmıştır. Yazara göre Sarıhacılı köyü, bağlı ve bahçeli, otuz-kırk hanelidir. Başbüyük ve Saray köyleri, Sarıhacılı köyüne üç-dört saat uzaklıktadır.²⁰

---

²⁰ Başbüyük köyü, günümüzde Yozgat merkez ilçeye bağlı olup, 11 km uzaklıktadır. 2009 yılı nüfusu 264'tür. http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonrasi.RDF&p_il1=66&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env. 27.06.2010.

Köylerden başka Yusuf Ziya Bey, arasından bir çayın aktığı, bağlı bostanlı, ekili geniş ve düz bir yer olarak tanıttığı Mali Saray ovasından bahsetmiştir. Sarıhacılı yokuşu üzerinden dürbünle ovayı seyreden yazara göre, ovadaki ekinlerin bazıları sararmış, bazıları biçilmiştir. Burada çalışan çiftçilerin bir kısmı çift sürmekte, bir kısmı da tohum ekmektedirler. (s.41).

Yol kenarındaki bir çeşme başında bir süre istirahat edilip, bir şeyler yenilip içildikten sonra tekrar yola devam etmişlerdir. Biraz önce yokuşun üzerinden seyrettiği bütün mahalleri sırayla geçerek, çayların üzerindeki köprülerden aşarak, tarlaların, bağ ve bahçelerin arasından Başibüyük köyüne on beş dakika uzaklıktaki Şihne kayası yanına varmışlardır.

Şihne kayası, çay ve yol arasında düz bir alanda, yaklaşık on metre yükseklikte uzaktan bir kaleyi andırmaktadır. Kırmızı renkli, büyükçe ve tekparça olan bu kaya, oraları bilmeyen ve gece vakti geçmek zorunda olanlar için adeta bir gulyabani gibi durmaktadır.

Yine bu köy yakınlarında “merdiven kayası” adı verilen ve gerçekten birçok basamakla çıkılabilen, kırmızıya çalar mavi renkli büyük bir kaya vardır. Buradan geçildikten sonra, içi bir oda genişliğinde bir mağara bulunur. Kayaların tepelerinde çeşitli kuş türleri vardır.

Başibüyük köyünün mezarlığı, köy girişinde, su kenarında, hem köye hem yola bakan yüksek bir mevkiye yer alır. Köy, mezarlığa üç kurşun menzili uzaklıkta, dağ eteğinde bir ovacık üzerinde kurulmuş olup, bağlı-bahçeli ve yirmi otuz haneli bir yerdir.

Yusuf Ziya Bey, köylülerin bu kadar yüksek bir yere mezarlık yapmış olmalarının birkaç sebebi olduğunu söyler. Ve bunları, yolculara daima ölümü hatırlatmak, geçmişlerinin ruhuna fatiha okunmasını sağlamak, akrabalarının cesetlerini ferah bir mevkiye bulundurmak ve mezarlığın daima gözleri önünde olmasını sağlayarak ibret almak gibi amaçlar olarak sıralar. (s.46).

Köyün ilerisinde “ebe pınarı” olarak adlandırılan ve suyunun son derece lezzetli olduğu ifade edilen bir çeşme kenarında bir süre dinlenilmiş ve burada öğlen yemeği yenildikten sonra tekrar hareket edilmiştir.

Saray Köyü

Yusuf Ziya Bey, daha sonra Saray köyünden söz etmiştir.²¹ Ona göre Saray köyü, üç yüzü aşkın haneli bir köy olup, Yozgat'taki Çapanoğlu camininin evkafı arasında bulunur. Köyde, Çapanoğlu camiini yaptıran Mustafa Bey tarafından inşa ettirilmiş camiden başka bir mektep ve birkaç

---

²¹ Yozgat'a 20 km uzaklıkta yer alan Saray, günümüzde Yerköy ilçesine bağlı bir kasaba olup, 2009 nüfusu 1621'dir.http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonra.si.RDF&p_il1=66&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env.27.06.2010.

dükkân bulunur. Köyün doğu ve batı tarafları bağlarla, güney ve kuzey kısmı tarla ve bostanlarla çevrili, oldukça verimli ve mamurdur. Çok sayıda davarın yetiştirildiği köyün havası ve suyu çok latiftir. Köyde Osman Beyzade Sadullah ve kardeşi Mustafa Bey ile Seyfullah kâhya gibi misafirperver çok hanedan vardır.

Yusuf Ziya Bey, köye davet edildiklerini ancak hava ve sefasından istifade etmek için yemek molası yeri olarak bir çeşme başını tercih ettiklerini dile getirmiştir. (s.49).

Seki Mevkii ve Karanidere

Saray köyü yakınlarından devam ederek, Gülabi ve Kethuda köyleri civarından geçen yolculuk heyeti, etrafı güzel, otlu, sulu ve ekili mahallerden geçerek Karanidereye aşağı inmişlerdir. Ardından bağlar arasından ve Delice nehrinden karşıya geçerek, düz, geniş ve zemini nehirden yirmi metre kadar yüksekte yer alan Seki adlı dağ eteğinde, susuz fakat yeşil çimenli büyük bir mevkiye çıkmışlardır. (s.54).

Yusuf Ziya Bey, içinde kendi bağlarının da bulunduğu ve seyahat esnasında uğrayarak çeşitli meyveleri tattığı ve kendi ifadesiyle “geçmiş zaman olur ki, hayâli cihana değer” sözü gereği, bağda geçirdiği gençlik günlerini yâd ettiği Karanidere’den övgüyle söz etmiştir. (s.25).

Karanidere, Yozgat'ın Şefaati ilçesi ile Yerköy ilçesine doğru, boylu boyunca uzanan ve içerisinden Delice ırmağının geçtiği, önceleri kenar bahçelikleri özellikle ayvalıklılarıyla meşhur bir vadidir. Halk arasında karanlık dere olarak da bilinmektedir.

Yazara göre Karanidere adlı mevki, çok eskiden beri gayet verimli, mahsuldar ve birkaç yüz bağın bulunduğu, havası mutedil derecede sıcak ve müstesna bir yerdir.

Karanidere’de Yusuf Ziya Beylere ait olan bağ, dergâh-ı âlî kapıcıbaşılığı, divan kethüdalığı ve maden emaneti görevlerinde bulunmuş, ancak kırk beş yaşında vefat etmiş olan büyük babası Yusuf Ziya Efendi tarafından satın alınmıştır. Yusuf Ziya Efendi bu bağı 1820’li yıllarda, Yozgat eşrafından Alacalızade diye bilinen eniştesi Hacı Mahmud Ağa’nın himmet ve nezaretiyle satın almıştır. (s.55).

Bu bilgilerden sonra yazar, Karanidere’de yetiştirilen meyve türlerinden söz etmiştir. Ona göre bağda, ayva, üzüm, elma, armut, kiraz, vişne, üvez, dut, erik ve kaysı gibi çok çeşitli meyve türleri yetişebilmektedir. Toplanan üzümler cenderede sıkıştırılmakta, çıkarılan su, leğenlere ve tabaklara konulmaktadır. Daha sonra sıra hane adı verilen yere götürülerek, büyük kazanların içine dökülüp, ocakta kaynatılarak, pekmez, reçel, pekmez sucuğu, pestil ve hardaliye yapılmaktadır. (s.55-57).

Kördeve Köyü

Delice nehrinden, bağlar ve bahçeler, harmanlar ve tarlalardan geçilerek akşamüzeri Kördeve köyüne gelmişlerdir.²² Bu köy, otuz-kırk haneli, bağlı-bahçeli, güzel tarlaları ve meraları olan bir yerdir. Akşam köyün ileri gelenlerinden Mehmed kethudazâde Osman Ağa'nın misafiri olmuşlardır. Yusuf Ziya Bey ile bu kişinin ortak bir üzüm bağı bulunmaktadır.

Yazara göre, Osman Ağa çok misafirperver biri olup, o akşam birkaç kuzu, saf koyun sütünden mamul, üzeri taze ve berrak beyaz gömeç balı ile süslü tepsilerle kaymaklar, kâse kâse koyun yoğurtları, muhallebiler ve benzeri yiyecekler ikram etmiştir. Yemekten sonra kahveler içilmiş, meyveler yenilmiş ve sabah olur olmaz kalkılarak köy camisinde namaz kılınmıştır. Caminin imamı, Yozgatlı Hafız Osman Efendi olup, sesi oldukça güzel, kıraat ilmini bilen bir kişidir.

Sabah kahvaltısında, kızartılmış keklik eti, bal, kaymak ve benzeri şeyler yenildikten üzerine de birer kahve içildikten sonra, hane sahibi Osman Ağa ile vedalaşarak yola devam edilmiştir. (s.32,51,66-73).

Bağdatlı Hüseyin Ağa'nın Köyü

Kördeve köyünde bir gece kalındıktan sonra yola devam edilmiş ve Bağdatlıoğlu Hüseyin Ağa'nın köyüne doğru hareket edilmiştir. Hüseyin Ağa, Terkenli Aşireti reislerinde olup, davar ve deve ticaretiyle geçinmekte ve Bağdatlıoğlu diye anılmaktadır. Kendi haline bir kişi olan Hüseyin Ağa, oldukça servet sahibidir. Başına topladığı aşiretiyle beraber, bağlı- bahçesi olmayan otuz-kırk haneli, mescitli, çeşmeli, otlu ve sulu bir köyde yaşamaktadır. Hüseyin Ağa, Yusuf Ziya Bey'in babası Hasan Hayri Paşa'yı karşılamak için bir-iki saatlik mesafeye kadar gelmiş ve köye onunla birlikte girmişlerdir. Hüseyin Ağa'nın selamlık odası, oldukça muntazam ve mefruşatı temizdir.

Orada kahve içilip, öğlen namazları kılındıktan sonra, kuzu etinden sac kavurma ve yoğurt yenilerek, birer kahve daha içilip, kısa sohbet sonrası, akşam misafir olacakları Hatunoğlu köyüne doğru yola devam etmişlerdir. (s.77).

---

²² Kördeve köyü, günümüzde Yozgat'ın Yerköy ilçesine bağlı olup, Yozgat'a 56 km, Yerköy'e 16 km uzaklıktadır. 2009 yılı nüfusu 200 kişidir.

Bkz. http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonrasi.RD&p_il1=66&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env. 27.06.2010.

Hatunoğlu Köyü

Hüseyin Ağa'nın köyü ile Hatunoğlu köyü arası yaklaşık iki buçuk saattir. İki köy arasında aşiretlerin otlattığı koyun, tiftik ve develere rastlanılmış, çevre köylerden gelen ileri gelenlerle sohbetler edildikten sonra akşama doğru Hatunoğlu köyüne ulaşılmıştır.²³ Bağı bahçesi olmayan bu köy, yirmi-otuz haneli, mescitli, çeşmeli olup, çöl ortasında ferah ve havadar bir yerdir. Bu özelliği dolayısıyla yaz günlerinde Kürtlerden bazıları bu köy yakınlarında kalırlar. Köyde Hatunoğlu Ali Efendi'nin selamlık odasına misafir olan yolcular, burada kahve içip, ardından ikinci namazını birlikte kılmışlardır. Kırşehir ve Mecidiye'den karşılamak için gelenlerle sohbetler yapılmış ve akşam namazından sonra yemek yenilip gece orada yatılmıştır. Sabah namazı, köy camisinde kılındıktan sonra yine Kırşehir'den karşılama için gelenlerle sohbet edilip, Çoğun köyüne doğru yola çıkmıştır. (s.78-79).

Çoğun Köyü

Yusuf Ziya Bey ve yol arkadaşları, Hatunoğlu köyünden hareketi sonrası, yine birçok köyden, su başından geçerek öğlen vakti Çoğun köyüne gelmişlerdir. Çoğun Köyü, Kırşehir'e üç sat uzaklıkta, düz, ferah bir mevkide, bağlı-bahçeli ve otuz-kırk haneli bir köydür.²⁴ Öğlen namazları burada kılınıp, biraz istirahat edilmiş, oraya gelen kişilerle konuşulmuş ve ardından yolculuğa devam edilmiştir.

Kırşehir'e iki saat uzaklıkta yer alan değirmenler mevkiinden geçilmiş ve çay boyunca Kırşehir'e bir buçuk saat mesafeden itibaren başlayan bağlar görülmeye başlamıştır. Ve bir süre sonra gezinin son durağı Kırşehir'e varılmıştır. (s.79-80).

Kırşehir

Yusuf Ziya Bey, babası Hasan Hayri Paşa'nın daha önce mutasarrıf vekilliği görevinden dolayı Kırşehir'i tanıyıp bildiğini ifade eder ve ardından babasının yeni görevine başlama sürecini anlatır.

Hasan Hayri Paşa, kendisini karşılamaya gelenlere selam vererek, şehir merkezine girmiş ve oradan hükümet dairesine geçmiştir. Bu sırada Yusuf

---

²³ Hatunoğlu köyü, günümüzde Kırşehir ili Boztepe ilçesine bağlı bir yerleşim alanı olup, 2009 nüfusu 205'tir.
http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_vapi_09sonrasi.RDF&_il1=40&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env. 27.06.2010.

²⁴ Çoğun köyü, günümüzde Kırşehir merkeze bağlı olup, 2009 yılı nüfusu 270'dir.
http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_vapi_09sonrasi.RDF&_il1=40&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env. 27.06.2010.

Ziya Bey, kardeşleri Aziz ve Osman Beyler ve harem arabaları ile birlikte ikametleri için hazırlanmış olan eve geçmişlerdir. Bu ev, içi beyaz sıvalı, alt ve üst katları olan (tahtani, fevkani), haremlik ve selamlığı bulunan on-on iki odalı, bahçeli ve suyu mevcut büyük bir yerdir. Geceyi orada geçirmişler ise de ondan daha iyi bir yer bulabilmek için ertesi sabah, kardeşi Aziz Bey ile Kırşehirli birini yanlarına alarak gezip dolaşmaya başlamışlardır. Ancak istenilen bir evi bulamamışlardır.

Yusuf Ziya Bey, daha sonra Kırşehir'i tanıtmaya başlamıştır. Ona göre Kırşehir'in etrafındaki dağlar, orman ve ottan yoksun, sarı topraktan ibarettir. Buna rağmen zemini düz, ferah, havası ve suyu latif ve ortasından çay geçer. Şehrin içinde ve bağlarında Ahi Evran-ı Veli ile Aşık Paşa-yı Veli'nin türbeleri vardır. Ayrıca askeri depo ve daireler ile Caca Bey Camii ve Şeyh Süleyman Efendi'nin evi bulunur. Gerek şeyhin evi, gerek diğer evler kiremitli ve sıvalıdır.

Kırşehir, iki taraflı bin beş yüz, belki iki bin kadar bağ ve bahçe arasında bulunan yaklaşık bin-bin beş yüz senelik eski bir yerleşim alanıdır.

Kırşehir'de çam ormanı olmadığından, keresteye olan ihtiyaç yirmi-otuz saatlik uzaklıktaki Yozgat sancağındaki ormanlardan karşılanır. Kırşehir, bu ihtiyacına cevap vermek amacıyla söğüt ve kavak ormanı oluşturmaya başlamıştır.

Kırşehir, büyük çoğunluğu Müslümanlardan müteşekkil iki bin hane ve on-on iki bin nüfuslu bir şehirdir. Dört yüz- beş yüz civarında dükkânı, bazı hanları, yedi camisi ve çok sayıda mescidi vardır. Bazı sokaklarda binalara oranla daha muntazam birçok çeşme vardır. Yolları geniş ve düz, çarşısı görüntü itibarıyla binalarla aynı durumdadır. Hükümet dairesinin karşısında, Selçuklular zamanında topraktan yapılmış, hatta bir dönemler üzerinde bazı evler ve bir de mescidin bulunduğu, ancak yapılan tadilatlar sonrası terk edilmiş olan kalesi vardır.

Padişah II. Abdülhamit'in izniyle yapılması planlanan idadi-i mülkiye mektebinin, kalenin eski önemine kavuşturulması düşüncesiyle, kale içine inşası kararlaştırılmıştır. İhtiyaç duyulan suyun da karşı dağdan getirilmesi, hükümet tarafından uygun görülmüş ve mektep binası da oraya inşa edilmiştir. Hatta iki tarafına şose yapılmıştır. Kaleden çarşı ve bazı sokaklar görülebildiği için Yusuf Ziya Bey, Kırşehir gezisine buradan başlamıştır. (s.80-81).

Kırşehir Kalesi ve Ahi Evran-ı Veli Türbesi

Yusuf Ziya Bey, Kırşehir kalesinin manzarasının çok latif ve cazibeli olduğunu ifade etmekte ve mülkiye idadi mektebinin kale zemininden bir buçuk arşın kadar yukarıda olduğunu söylemektedir. Kale hakkında daha fazla bilgi vermeyen yazar, kale gezisi sonrası hükümet dairesi yanında yer

alan Ahi Evran-ı Veli türbesi, camisi ve tekkesini ziyaret etmiştir. Ona göre, söz konusu bu eserler oldukça bakımlı durumdadır.

Hicri 8.yüzyılda vefat ettiğini söylediği Ahi Evran'ın türbesini ziyareti sonrası, ona hitaben şu şiiri kaleme almıştır: (s.83).

Pîr-i kimyâ-yı nazar ol hazreti Evrânın kim
Zâirân elbet olur himmet-i pâkiyle tuhûr

Kalbden nakş-ı sivâyı giderüb mahv etsün
Aşk-ı pâki ile birdenbire Mevlâ-yı Ğafûr

Mukaddime olmağ'çün söyledi hâmem bunu kim
Armağan vermişti zât-ı Süleyman'a da mûr

Himmeti var ola üstümde Ziyâ ol pîrin
Tâ ki bâkî ola âlemde kelâm-ı pür-nûr

Aşık Paşa-yı Veli ve Şeyh Süleyman Veli türbeleri

Ahi Evran türbesi sonrasında bu defa Aşık Paşa ve Şeyh Süleyman Veli türbeleri ziyaret edilmiştir.

Aşık Paşa, Selçuklu ümerasından olup, hicri 6. yüzyılda vefat etmiştir. Türbesi, şehrin kenarında, beyaz taştan yapılmış, içi ve dışı mamur bir haldedir.

Şeyh Süleyman-ı Veli de Kırşehir'de yetişmiş, irfan sahibi veli bir zattır. Hicri 11.asırda vefat etmiştir. Türbesi, her ne kadar Ahi Evran ve Aşık Paşa türbeleri kadar mükemmel değil ise de onun silsilesinden postnişin Şeyh Süleyman Efendi'nin selamlık dairesi açık ve kendisi de şerefli bir zattır. Türbelerin noksanlarını tamamlamaya çalışmakta olduğu görülmüştür.

Yusuf Ziya Bey, bu türbeler için de birer şiir kaleme almıştır. (s.83).

Aşık Paşa ki ezelden sevmişdi çeledi
Aşk-ı mevlâ ile terk eyledi câh u rütbî

Bırakub nâmını divânını âlemde zehî
Gitmiş irfânla dinle bu sözü ey Çelebi

Safvet-i gevherine de dü güvâh kâfidir
Baba mahlası pederi oğlu da Ulvân Çelebi

Ey Ziyâ eyle duâ hürmetine bu zâtın
Cürmünü afv ede Hak hem de şefi' ola nebi

Şeyh Süleyman türbesi için yazılan mısralar:
Şeyh Süleyman-ı velî merkadı, bu merkad-ı hûb
Bî- gümân hâdim olur bunda perîlerle girüb

Kalplere virmededir himmeti şâdî her dem
Dil-i zâirde revâ mı kala âlâm u kürûb

Nağme-sâz olmadadır mürğ u seher sahnında
Hem dahi mürğ-i hevâ uçmada bâlı gerüb

Ger basiret başarıyla nazar eylese bir kes
Sözümü yâver eder, şüphe ne bu hâli görüb

Ey Ziya eyle dua çünkü icâbetgâhdır
Cem-i ihlâsla edâ eyle dergâha girüb

Caca Bey Cami-i Şerifi

Yusuf Ziya Bey, Aşık Paşa ve Şeyh Süleyman türbelerinden sonra şehrin en önemli eserlerinden biri olan Caca Bey camisini gezmeye başlamıştır. Cami, oldukça yüksek, diğer yerlerdekilere nazaran minaresi kalın ve kırmızı muntazam tuğladan yapılmıştır. Araları mavi boyalı tuğlalarla süslenmiştir. Kapısı, fetih süresinin işlendiği ve ince kalemlerle nakışlandırılmış olduğu bir sanat eseridir. Cami, Yusuf Ziya Bey'in ziyaret ettiği esnada, Kırşehir'in zenginlerinden Recepzâde Ahmed Efendi tarafından tamir edilmiştir.

Caca Bey, çok büyük hayır sahibi biri olup, Hicri 6. yüzyılda Kırşehir'de vefat etmiştir. Mezarının, hayatta iken caminin yukarısında yaptırmış olduğu türbesinde olduğu söylenmektedir. Yusuf Ziya Bey, Caca Bey için de şu mısraları yazmıştır:

Dimez peyk-i ecel ne Caca Beğ'dir
Dahi pîr u civân, ne hâce beğ'dir.

Sehhâr tabiat yapmış ancak
Yapan bu ma'bedi ne Caca Beğ'dir

Ziyâ, takdîse ahrâ bir velîdir
Denile şânına ne hâce beğ'dir.

Yusuf Ziya Bey, bu şiiri yazıp Caca Beğ camiinden ayrılırken, atık üç hamam yeri ve bir kârgir eski bedesten gördükten sonra hükümet dairesine geri dönmüştür. (s.84).

Kara Kurt Kaplıcaları

Yusuf Ziya Bey, Kırşehir'de bulunduğu sırada, o dönem Konya'nın Koçhisar kazası kaymakamlığı görevini icra etmiş olan akrabaları ve enişterisi Hasan Halis Bey, oğulları Burhan ve Şakir Beyler ile birlikte Kırşehir'e gelmişlerdir. Yusuf Ziya Bey, iki gün sonra akrabaları ile beraber Kırşehir'e üç saat uzaklıkta yer alan Kara Kurt kaplıcalarına gitmişlerdir.²⁵

Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi

Yusuf Ziya Bey, 6 Ekim 1886 tarihinde kardeşleri Aziz ve Osman Beyler ile Pehlivan Mehmed Efendi ile birlikte Kırşehir'den bir arabaya binerek hareket etmişler ve bir saat sonra Gölbaşı denilen yere ulaşmışlardır. Görevli zaptiyeyle Hacı Bektaş ve Ahi Evran hakkında sohbet edip, kurbağalarla ilgili anlatılan gelen bir hikâyeyi tekrar etmişlerdir. Rivayete göre, bir gün Hacı Bektaş-ı Veli ile Ahi Evran bu göl kenarında sohbet ederlerken, gölde hiç susmadan vak vak eden kurbağaların sesi, sohbetlerini bölmüş ve bunun üzerine Hacı Bektaş-ı Veli'nin söylediği birkaç söz üzerine kurbağalar sesini kesmiş ve bir daha hiç ötmemişlerdir. Görevli zaptiye, bu hikâyeyi anlattıktan sonra kendisinin de uzun zamandır burada bulunduğunu, gölde pek çok kurbağa olmasına rağmen öttüklerini hiç görmediğini ifade ederek, hikâyeyi teyit etmiştir.

Gölbaşı'ndan sonra yola devam edilerek, Kırşehir ile Hacı Bektaş kasabasına dörder saat uzaklıkta yer alan Mucur kasabasına girilmiş ve oranın hanedanından Ömer Ağa'ya misafir olunmuştur. Burada öğlen namazları kılınmış ve birer kahve içilmiştir. (s.86).

---

²⁵ Kaplıca, Kırşehir'in 16 km. Batısında Karalar köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Bkz. <http://www.kaplica.biz/kirsehir.htm>.27.06.2010.

Mucur Kasabası

Mucur kasabası, altı- yedi yüz haneli, çarşılı, pazarlı, bağlı, çimenlik, suyu ve havası latif ve müdüriyet merkezi bir kasabacık olup, odası açık yirmi otuz hanedanı ve söz bilir adamları vardır.

Burada namazlar kılınıp, kahveler içilmiştir. Akşam orada misafir kalmaları teklif edilmiş ise de, özür beyan ederek yola devam edilmiştir. (s.86).

Hacı Bektaş Kasabası

Hacı Bektaş kasabası, her ne kadar Mucur kasabası kadar mamur ve mahsuldar değilse de yüksek bir mevkide yer alan, suyu ve havası daha latif, üç yüz- beş yüz haneli bir mahaldir. Yarım saat mesafeden, Hacı Bektaş-ı Veli türbesinin kubbe-i hadrâsı (yeşil kubbe) ile diğer daireleri ve Osmanlı Padişahı Sultan Mahmut tarafından dergâhın avlusunda yaptırılmış olan cami-i şerifin kubbe ve minaresi görülebilmektedir.

Yarım saatlik yol da gidilerek zaviyeye ulaşılmıştır. Orada bulunan Kırşehir evkaf müdürü ve diğer görevlilerle o gece zaviyede kalınmış, sabah namazı cami-i şerifte kılınmıştır. Ardından ziyaret için dergâha varılmıştır. Yusuf Ziya Bey, Hacı Bektaş hakkında şu bilgiyi vermiştir:

Hacı Bektaş, sadat-ı kazımiyeden İbrahim Sanî'nin oğlu olarak Horasan'da yer alan Nişabur'da dünyaya gelmiştir. Asıl Adı Muhammed olup, kırk sene itikaf²⁶ ve riyazatla²⁷ ömrünü geçirdiği ve "Bektâşiye"²⁸ lafzının ölüm tarihi olarak düşürüldüğü bilinmektedir.²⁹

Dergâh ve türbe, bina ve mefruşat yönüyle oldukça tezyin edilmiştir. Sandukası, gümüş parmaklıklı olup, örtüsü onunla uyumludur. Gümüş kaplamalı kapının görünüşü, içinde ve dışında yer alan kırk budak ve sair gümüş safî gümüş ve yaldızlı nadide şamdanların ve çeşit çeşit cazibeli avizelerin görüntüsü gerçekten çok güzeldir. Hele ruhaniyet nuru, kalpleri tenvir ve ihya eylemektedir.

---

²⁶ Bir yere çekilip yalnız ibadetle meşguliyet. Hususan Ramazanın son on gününde, mescidlerde ve buna benzer yerlerde kalıp, ibadet, ilm-i iman ve Kur'an, evrad ve ezkâr gibi ibadetlerle meşgul olmak. Böyle bir kimseye "Mu'tekif" denir.

²⁷ Nefsi terbiye maksadıyla az gıda ile geçinmek, nefsini hevesattan men' ile faydalı fikir ve işle meşgul olma.

²⁸ Ebced hesabına göre "بکتاشیه" Bektâşiye" kelimesi Hicri 738 tarihine miladi 1337'ye denk gelmektedir ki, bazı kaynaklarda ölüm tarihi 1337 olarak verilir.

²⁹... *Sadât-ı Kâzımiyeden İbrahimü's-sâninin mahdûm-ı mükerremi olub Horasan'da vâki' Nişâbur'da alem-i vücuda gelerek kırk sene i'tikâf ve riyâzatla imrâr-ı evkât eylediği ve Bektâşiye lafzı târîh-i rihleti olduğu ma'lûm ve Muhammed ismiyle müsemma ve mevsûm olan bu veli...*

Ardından zaviyenin postnişini El-Hac Şeyh Yahya Efendi, kilerci, mihmandar ve diğer babaların odalarına gidilip, onlarla sohbet edilmiştir. Daha sonra kasaba kenarında yer alan ve Dedebağı olarak bilinen ve en birinci güzel bağ olarak bilinen iki bağ ziyaret edildikten sonra, akşamüzeri ikamet yerlerine geri dönmüşlerdir.

Kırşehir ziyaretinin onuncu Cuma günü, Cuma namazı sonrası kasabaya yarım saat mesafede yer alan Çelebi Cemaleddin Efendi'nin bağına gidilmiştir. Yusuf Ziya Bey, ziyaret ettiği üç bağda bulunan çeşitli ağaç türlerinden ve Dedebağında yer alan arı kovanlarından çok etkilenmiştir.

Bağ ziyaretleri sonrasında akşam dergâhta pişirilen aşure çorbası duasının başına yetişmek üzere dergâha gitmişlerdir.

Yusuf Ziya Bey, dergâhta aşurenin nasıl yapıldığı konusunda da oldukça detaylı bilgiler vermiştir. Buna göre, gayet büyük ve geniş çorba kazanı ocak üzerine konmuş, içine gerekli malzeme atılarak pişirmeye başlanmıştır.

Ertesi günü seher vakti gidilerek, sabah namazı kılındıktan sonra, mersiyehanlar tarafından mersiyeler okunup, dualar edilmiş ve akabinde ziyaretçilere ve fakirlere aşureler dağıtılmıştır.

Yusuf Ziya Bey, aşure törenlerini görünce aşağıdaki mısraları kaleme almıştır:

Sezâ her türlü ta'zime mübârek yevm-i âşûrâ
Bu gün itmâm olundu halk-ı âlem hem bütün dünya

Bu günde tevbesi makbûl-i mevlâ oldu insânın
Halîlu'l-lah da gelmişdi bu günde âlem-i hakka

Bu gün de nâr-ı Nemrûd'dan halâs olmuşdu İbrâhîm
Necâtyâb oldular el-Hak bu günde Nuh ile Mûsâ

Mülâkât ettiler Yusûfla İsrâil de bu günde
Semekden Yûnus'a bunda selâmet oldu hem peydâ

Şifâyâb oldu Eyyüb de bu günde derd-i hâilden
Semâya çıktılar bunda zehî İdrîs ile İsâ

Bu günde halk olundu hem de Cebrâil ve Mikâil
Şehâdet rütbesin buldu bu günde merdüm-i Zehrâ

Bu gündür menşe'-i mâtem bu gündür mebde'-i es'âd
Bu günde zâhir olsa ger kıyâmetde dinür ahrâ

Buyurmuş kim cenâb-ı fahr-i âlem bu günün savmı
Ma'âsiyesine bir sâln kefâret oldu pek ra'nâ

Bu gün hayvanlar emzirmez denildi yavrusun el-Hak
Şikâr etmek de olmaz hem bu gün hayvanları aslâ

Sulh eylerse bir kimse dedi bu günde peygamber
Olur pâ-daş cennetde ana İsâ ile Yahyâ

Tasadduk etse bir kimse eger bu günde bir zerre
Bulur mîzânda ecrîn ol buyurdu hem ahed-i âsâ

Azimet etse bir kimse bu günde meclis-i ilme
Âna mevlâ-yı bî enbâz eder cennetde bir i'tâ

Bu gün on kimseye bir kimse ger virse selâm el-Hak
O etmiş ad olundu cümle İslâm'a selâmı ihdâ

Ederse bir kimesne bir yetimin başını mes
Adâdınca tüyün cennetde ref'at buldu ol beşerî

Esâs-ı dîn-i İslâmın nezâfetdir zehî takvâ
İki kere bu günde gasl olunmak oldu pek a'lâ

Ziyâ bil kadrini bu yevm-i mes'ûdun ki fırsattır
Necât istersen eyle gel Resûlün sünnetin icrâ

Yusuf Ziya Bey, aşure çorbasını içtikten sonra oradan ayrılmadan evvel
Hacı Bektaş-ı Velî'ye atfen bir şiir kaleme almıştır:

Nesl-i pâk-ı Mustafa'dan geldi Bektâş-ı Velî
Kutb-ı devrânın kemâli gün gibidir müncelî

Cesed-i pâki eserine gitmişti ol rûşen-zamîr
Ehl-i sünnet mezhebidir şerh-i hâl-i mücmeli

Vaktini tâ'atle imrâr eylemişti dâima
Olayım dersin müridi râh-ı şer'e gitmeli

Düşme ifrâd ile tefrîd câhına di sen bunu
Hazreti Bekr ü Ömer'dir melce'im Osman Ali

Vir salâtı Mustafâ'ya âl-ı ashâbı dahi
Tarziyât ile demâdem yâd u handân etmeli

Bârgâhına edeb şartıyla gir atşân isen
İşte budur şübhesiz âb-ı hayâtın menheli

Bu şiiri de kaleme aldıktan sonra Yusuf Ziya Bey ve kardeşleri, geldikleri yoldan Kırşehir'e dönmüşler ve burada on beş gün daha kalmışlardır.(s.90).

Kırşehir'den Yozgat'a Dönüş

Yusuf Ziya Bey ve yol arkadaşları, yaklaşık bir ay kadar kaldığı Kırşehir'den 30 Ekim 1886'da ayrılmış ve geliş yolundan farklı bir yolla Yozgat'a doğru hareket etmişlerdir. Dönüş yolunda uğradıkları ya da kendinden söz ettikleri yerler şunlardır:

Taburoğlu Köyü

Taburoğlu köyü,³⁰ Yusuf Ziya Bey'in ifadesine göre; Kırşehir'den yaklaşık altı saat uzaklıkta, ovaya nazır, oldukça geniş bir alanda

---

³⁰ Taburoğlu köyü, günümüzde Kırşehir ili Göllü bucağına bağlı bir yerleşim alanıdır. 2009 yılı nüfusu 181 kişidir.
http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonrasi.RDF&p_il1=40&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENVID=adnksdb2Env.27.06.2010.

kurulmuştur. Köyün adı, bura hanedanı ve aşiret reislerinden Taburoğlu Hüseyin Ağa'dan gelmektedir.

Yusuf Ziya Bey, köyde Hüseyin Ağa'ya misafir olmuştur. Hüseyin Ağa'nın selamlık odası karşısında, emsallerinden çok büyük, aşiretlere örnek olabilecek derece mükemmel bir bahçesi ve bostanı vardır. Hüseyin Ağa, bağ-bahçe işlerinden başka davar yetiştirmekte ve ziraatla meşgul olmaktadır.

Taburoğlu köyü yakınlarında üç ayak adıyla bilinen eski, tarihi bir bina harabesi yer alır. Köye yaklaşık üç saat uzaklıkta ise bir iki alay süvarinin muhafaza edilebileceği kadar geniş bir mağara bulunur. Ancak, oraya gitmeye zamanları olmadığından sadece üç ayak harabesi gezilmiş ve bura hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Üç ayak harabesi

Üç ayak harabesi, Taburoğlu köyüne on beş dakika uzaklıkta olup, tuğla kiremitten yapılmış, inşa tarihi bilinmemektedir. Bir mabet ya da bir köşk binasına benzeyen oldukça yüksek ve büyüktür. Rüzgârlar nedeniyle yıkılmış olan kubbesinin ayakları, mermerlerle süslenmiştir. Üzeri kapatılabildiğinde içinde iskân edilmeye müsait, yarı mamur bir binadır. Tek tarafı harap olduğu için, halk arasında üç ayak olarak adlandırılır. Hiçbir yerinde inşa tarihine delalet edecek bir işaret ve bir alamet yoktur. Ancak civarında çeşme bulunduğu delalet edecek bir kaynak vardır.

Ziyaret sonrası tekrar Taburoğlu köyüne dönülmüştür. Yusuf Ziya Bey, yol boyunca etrafı seyretmiş ve yakın çevre için bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu bölge, üç dört saat mesafedeki mahallerin görülebildiği, havası ve suyu latif bir yerdir. Aşağılarında birçok tarla ve birkaç çeşme bulunur. Anlatılanlardan yola çıkarak burasının, vaktiyle meşhur ve mamur güzel bir kasaba ve ya bir şehir olduğu düşünülmektedir. (s.90-91).

Tülek Köyü, Maliye Çölü, Karaşar Çiftliği, Büyük Elmahacı ve Küçük Elmahacı Köyleri ve Yozgat'a varış

Geceyi Taburoğlu köyünde geçiren Yusuf Ziya Bey, sabah yola devam etmiş, maliye çölü denilen oavadan ve elli altmış haneli Tülek köyünden ve meşhur Çiçekdağı meşe ormanından geçerek, kendi tasarruflarında bulunan Karaşar adlı çiftliğe ulaşmışlardır. Daha sonra yola devam ederek Yozgat sancağına bağlı ve Taburoğlu köyüne yedi saat uzaklıkta yer alan Büyük Elmahacı köyüne varmışlardır.

Büyük Elmahacı köyü, seksen haneli, bağlı, bahçeli ve halkı gayet mütebedeyyin ve ehli ziraattır. Burada, köy hanedanından olan ve Yusuf Ziya Beyler ile akrabalığı bulunan Emin Ağa'ya misafir olmuşlar, geceyi orada geçirmişlerdir. Daha sonra köyün kenarında yer alan kendi değirmenlerine

uğrayan Yusuf Ziya Bey, oradan Ankara şosesini takip ederek Yozgat'a doğru ilerlemiş ve kırk-elli haneli Küçük Elmahacılı köyüne varmışlardır.

Yine oradan Saray, Başlı büyüklü ve Sarıhacılı yollarını takiben Yozgat'a varmış ve evlerine ulaşmışlardır. O akşam, akrabaları ve komşuları gelip ziyaret etmişler, bir aylık hasret giderilmeye çalışılmıştır.

Yusuf Ziya Bey, incelediğimiz bu eseri, memleketinden uzakta Kastamonu'da yazdığından, söz konusu bir aylık seyahat ve akabinde Yozgat'taki evine de yaşadıklarını çok büyük bir hatıra olarak düşünmüş ve "... ah o günler, ah akraba ve sadaka içinde imrar edilen o mübarek ve mes'ûd günler..." diyerek özlemini ifade etmiştir. (s.92).

TANITICI BİLGİLER

Yozgat ve Çamlık

Yusuf Ziya Bey, eserin birçok yerinde memuriyeti gereği ayrı kalmış olmanın verdiği özlemlerle memleketi Yozgat'tan övgüyle söz eder ve eserin birçok yerinde bu hususa yer verir. Nitekim Kırşehir seyahatinden Yozgat'a döndüğünde bütün eş dost ve komşularının kendisine ziyarete gelişi sonrası yaptığı değerlendirmelerde de bunu görmek mümkündür. "... Dünyada geçirdiğim zamanların en mesudu, en muazzezi en muhteremi idi ki, hatırası bile mümidd-i hayat addolunsa şâyandır. İşte felek bu günleri, bu muhabbetleri çok gördü de tam dokuz seneden beridir ki diyâr-ı gurbette kederlerle imrâr-ı evkat-ı zindegân etmekteyim..." diyerek bu duygularını izhar etmiştir. Devamında "... bununla beraber bu dokuz sene içinde üç defa da bir sene kadar müddet o vatan-ı azizin içinde o mader-i mihrîbânın ağuşunda ..." diyerek, dokuz senenin ancak bir yılını Yozgat'ta geçirdiğini hüznüyle şekilde dile getirmiştir. Yusuf Ziya Bey, bir buçuk yılını ise İstanbul'da ve Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) babası ve kardeşlerinin yanlarında geçirmiştir.

Ona göre Yozgat, Nohutlu ve Soğukluk adı verilen yüksek dağlarla çevrili bir yerleşim alanıdır. Suyu ve havasının fevkalade latif oluşu münasebetiyle tazeliğini sürekli korur. O dağlarda binlerce çam ve meşe ve sair meyvesiz ağaç türleri bulunmaktadır. Soğukluk dağındaki yeşil yeşil çam ağaçları dallarının hışıltısı insana ferahlık verir.

Yozgat'ın doğu ve batı taraflarında mesire yerleri bulunmaktadır. Bu mesire yerlerinin ortasından küçük çaylar akmakta, çeşmeler bulunmakta ve bu berrak sularla sulanan çok sayıda bağ ve bahçeler yer almaktadır. Bunların bazılarının içinde özellikle Soğukluk dağının ortasında köşkler vardır. Yine burada serçe grubundan sayılan ve havada hızlı uçuşa özelliği ile bilinen uzun kanatlı, uzun kuyruklu, sırf siyah veya kendileri siyah, göğüsleri beyaz, yüzleri ve boyunları kırmızı ve beyaz yaşmaklı kara gözlü kırlangıçlar ile ebabiller uçuşmaktadırlar. Saksaganlar ve sığircıklar da bulunmaktadır. (s.31).

Delice Nehri

Yazara göre Delice nehri, uğradığı nice köy ve mezra ile bağ ve bostana hayat veren bir nehirdir. İnsanın yiğidine “deli” denildiği gibi, süratli akışı nedeniyle bu nehre de “delice” adı verilmiştir. Bu tatlı ve berrak nehir, iki taraflı yeşil çimenlerin, ağaçların arasından hızlı hızlı akıp gitmektedir. (s.61).

Çapanoğlu Cami-i Şerifi

Yusuf Ziya Bey, oğlu Mehmed Asım'ı Osman Paşa Tekyesi köyüne götürürken, yol boyunca çeşitli düşüncelere daldığını ifade etmiş ve yine bu esnada Çapanoğlu camisi hakkında bilgi vermiştir. Onun ifadesine göre cami, Abdülcabbarzâde Mustafa ve Süleyman Beyler tarafından birbirine bitişik olarak yaptırılmış olup, şehrin her tarafından görülebilecek bir mevkidedir. Üzerleri kurşunlu biri tek parça büyük kubbe ile diğeri ondan küçük sekiz-on kubbe ile örtülüdür. Sevimli, sivri minareleri vardır. Minber ve mihrabı rengârenk değerli taşlarla süslenmiştir. İç duvarlarının dört bir etrafı, yüz elli yıldır Yozgat'ta gelmiş geçmiş meşhur hattatların usta ellerinin yadigârı olan yazılı levhalarla doludur. Mihrabın sağ ve sol taraflarında hamiyetin ve belki İslamiyet'in huzur abidesi olarak konulmuş olan büyük büyük yaldızlı şamdanlar ile kubbelerin ortası ve köşelerine konulmuş heybetli avizeler yer almaktadır. Birinci ve büyük kubbenin yukarısına yüzlerce kandil dizilmiştir. (s.33).

Yozgat Adı, Yozgat Halkı ve Yozgat Evleri

Yusuf Ziya Bey, eserinde Yozgat şehrinin adı hakkında da atadan dededen anlatıla geldiğini söylediği bir bilgiyi vermektedir. Buna göre “Yozgat” adı, “Yoz” ve “kat” kelimesinden oluşmuştur. “... *davarı salıver, yani yayılsın manasına demek olduğu âbâ u ecdattan rivayet edilen yozu kat tabirinin galâtı olmak üzere...*” cümlesiyle, Yozgat adının menşei ile ilgili eskiden beri anlatıla gelen bilgiyi tekrarlamış ve bunun doğruluğunu ispatlarcasına Yozgat ve yakın çevresinin hayvancılığa elverişli bir bölge olduğundan söz etmiştir. Yazara göre Yozgat, *Yozgad isminin delaletinden anlaşılacağı üzere, gerek Yozgat, gerek civarının dağları her çeşit hayvanı özellikle de davar beslemeye ve yaz günlerinde insanların hava değişimi yapmalarına imkân sağlayacak son derece elverişli bir yerdir. Havası güzel, otlu, sulu, bitkileri tesirli, gayet güzel en birinci bir mevkidedir.* Yusuf Ziya Bey, bu konuda söylediklerinin doğruluğunu, Osmanlı askeri doktorlarından kolağası Bafıralı Yanko'nun Yozgat ile ilgili yazdığı

risalesinden örnekler vererek teyit etmiştir.³¹ Ayrıca, burada insanların uzun ömürlü olduğundan söz etmiş ve yaklaşık yüz- yüz yirmi yaşlarında insanlara rastlandığı ve Halvetiye şeyhlerinden Yozgatlı şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin de yüz yirmi beş yaşında vefat ettiğini ayrıca vurgulamıştır. Yozgat'ta sıtma gibi insanı perişan eden bir hastalığa yakalanan hiç kimseye rastlamadığını da ifade ederek, halkın gayet sağlıklı olduğunu söylemiştir. (s.35-36).

Ardından Yozgat halkı ve halkın yaşadığı evler hakkında detaylı bilgi vermiştir. Ona göre Yozgat'ta yaşayanlar, sonbahar mevsimi olmasına rağmen, yaz günlerinin bitmesini istemiyor olmaları ya da havayı müsait görmüş olmaları nedeniyle olsa gerek, yazlık beyaz elbiselerini çıkarmaya lüzum görmemişlerdir. İnsanlar giydikleri bu elbiseler nedeniyle parıl parıl parlayarak, sonbaharın sabah güneşini seyretmek için çoğu beyaz, bazıları sarı ve mavi renkli güzel elbiseler giyerek kimi sokaklara dökülmüş, kimi de evlerinin bahçelerindeki ağaçların altında gezinmeye başlamışlardır.

İnsanların yaşadıkları yerler, beyaz sıvalı ahşap evlerdir. Bazıları da sarı, beyaz ve mavi taşlardan müteşekkil som kargir evlerde yaşamaktadırlar. Evlerin üzerleri, dilberlerin kırmızılı, pembeli yanaklarını andırırçasına güzel kırmızı topraktan yapılmış kiremitlerle örtülüdür. Evler ikişer, üçer katlıdır.

Yozgat'ta çoğunluğu taş ve bazıları da ahşap minareli, kubbeli ve kubbesiz on beşe yakın cami ve mescit vardır. Birçok mektep, birkaç tekke ile güzel güzel hanlar, kahvehaneler ve kiraathaneler vardır. Baştanbaşa mermerle kaplı on-on iki tane büyük hamamı bulunur.

Oldukça ferah, iç açıcı çarşı ve pazarı, cami ve mescit avluları ile bazı hanedan ve ileri gelenlerin evleri ile sokaklarda akıp giden yüzlerce çeşmeleri yer alır.

Yozgat'ta çoğunluğu Müslüman olmak üzere dört bine yakın hane yaşamaktadır. İki bini aşkın muntazam, kargir ve ahşaptan yapılmış mağaza ve dükkân bulunur. (s.35).

Yusuf Ziya Bey, şehrin ihtiyarlarından eskiden Yozgat'ın etrafının tamamen çam, meşe ve benzeri ağaçlardan ibaret ormanlık bir alan olduğunu ve aşiretlerin yaz mevsiminde hayvanlarını otlatmaya mahsus bir mera özelliği gösterdiğini duyduğunu söylemiştir. Daha sonra da Yozgat'ın tarihi gelişimini kendi üslubuyla ortaya koymuştur. Ona göre Yozgat, önceden bu özellikli küçük bir köy iken, bundan iki yüz yıl evvel (Yusuf Ziya Bey, eserini 1886'da yazmıştır) Abdülcabbarzâde hanedanının en büyüğü olan Ömer Ağa burayı iskân etmiştir. Daha sonra onun çocukları burayı imar etmiş ve uzun yıllar o ailenin derebeyliğinin merkezi olmuştur. Tanzimat döneminde eyalet merkezi yapılarak, Kayseri ve Ankara gibi eski

³¹ Bafralı Yanko'nun eseri için bkz. Yozgat Seyahatnamesi, Matbaa-ı Ebuzziya, İstanbul 1306. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin ÖZEGE salonu, nr.15661.

şehirlere ve Kırşehir ve Çorum gibi büyük kasabalara tahakküm etmiştir. Abdülcabbarzâde Mustafa ve Süleyman Beyler ile Süleyman Bey'in oğullarından olup son olarak Halep'in ıslahı için fevkalade memur olarak görevlendirilen ve maiyetinde on beş bin süvarisi bulunan Mehmed Celaleddin Paşa ve Abbas Paşalar, Abdulfettah Bey, eski Reisü'l-küttab Mazhar Efendi, eski Mülkiye Nazırı Akif Paşa, Şurâ-yı Devlet reisi Ali, Erzurum valisi Hasan Hayri Paşa, Cevâhir Ali Efendi ve sair pek çok devlet adamı bu ailedendir. Bu aile bireylerinden bazıları, II. Abdülhamit zamanında da mülkiye, askeriye, adliye ve maliye alanında görev almışlardır. Kıtık ve kargaşa dönemlerinde etraftan taşıp dökülen mahsulleriyle, Ankara, Kayseri, Kırşehir ve civarlarını bile idare ve iâşe etmişlerdir.

Bütün bu özelliklere sahip olan Yozgat, bundan otuz sene evvelinde (tahminen 1856) Yozgat valisi Ethem Paşa'nın arz ve resmi yazısıyla merkezîyetini Ankara'ya tahvil ettirmiş, kendisi liva (sancak) olarak kalmıştır. (s.39).

Cevâhir Ali Efendi

Yozgat'ta halen ibadete açık olan Cevahir Ali Efendi Camisi bulunmaktadır. Yusuf Ziya Bey, eserinin bir yerinde adı geçen kişiden de söz etmektedir. Ona göre Cevâhir Ali Efendi, sülalelerinin büyüklerinden biri olup, hayrat eserlerinin çokluğu nedeniyle yüceltmek maksadıyla "cevâhir" mahlası ile anılır. Ona bu mahlas, Osmanlı padişahı Sultan II. Mahmut tarafından verilmiştir. Cevâhir Ali Efendi'nin mezarı Üsküdar'dadır.

Çorum'un Sungurlu ilesi ile Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesinde yirmi altı çeşmesi, birçok büyük köprüsü ile sadece Yozgat içinde yirmi iki çeşmesi ve Müslüman çocuklarının okumaları için yaptırılmış iki iptidai mektebi bulunur. Bundan başka biri beyaz taştan, diğeri kırmızı tuğla kiremitten yapılmış minareli, içi ve dışı mükemmel surette boyalı, süslü ve avlusu mükemmel şadırvanlı iki camisi vardır. (s.36).

Boğazkale Köyü (Hattuşa)

Yusuf Ziya Bey, sadece Yozgat merkezden değil onun yakınlarında yer alan ve günümüzde her biri tarihi yer olarak gezilip görülen birçok alandan da bahsetmiştir. Bunlardan biri de, önceleri Yozgat'a bağlı iken bugün Çorum iline bağlı olan Hattuşa'dır.

Yusuf Ziya Bey, 1886 yılında gerçekleştirdiği Kırşehir gezisi münasebetiyle Boğazkale'den söz etmiştir. Ona göre, Yozgat'ın kuzeyinde yaklaşık altı saat uzaklıkta bulunan Boğazkale köyü kenarında görülmeye değer surette mağaralar bulunur. Bazı kayaların üzerinde kabartma suretiyle, muhtemelen eski İran hükümdarı büyük Dârâ ile askerinin geçit

resmi ve eski çağlarda cerr-i eskâl fenninin³² fevkalade geliştiğini gösteren eserlerden olmak üzere, yüksek bir mevkide bulunan büyük bir yapı vardır. Büyüklüğünce akıllara hayret verecek derecede ve zeminden bir metre yükseklikte yer alan tekparça temel taşları ve bunun gibi eski eser kalıntıları yer alır. (s.37).

Büyüknefes Köyü

Yozgat'ın batı tarafında, yaklaşık beş saat uzaklıkta yer alan Büyüknefes köyü, havası ve suyunun letafeti ile meşhurdur. Bu köy yakınlarında üst tarafı bağ ve bahçeyle, alt tarafı çimenlik bir ova ile çevrili, her tarafa hâkim bir noktada yer alan dağda bir kale ya da mabet harabesi kalıntıları vardır. Köy içinde işlemeli mermer direk parçaları ve benzeri eserler bulunur. (s.38).

Çeşka ve Keykavus Kaleleri

Yozgat'ın kuzey doğusunda yer alan ve meşhur yaylalardan sayılan Çeşka ve Keykavus'ta büyük ve oldukça uzun mağaralar bulunmaktadır. Gayet tehlikeli olmasına rağmen içine girenler tarafından burada, Mısır'daki labirentleri (yeraltı sarayı) andıran bir takım odalar bulunduğu söylenir.

Yusuf Ziya Bey, bahsedilen bu üç yerleşim alanında özellikle de Büyüknefes ve Boğazköy'de önceden pek çok eski eser ve sikke çıkmış olduğunu ve kendi döneminde de çıkmaya devam ettiğini belirtmiştir.

Yusuf Ziya Bey, yaşlı insanların bazılarında Yozgat cami-i kebirinin minber ve mihrap taşları ile mermer sütunları ile Cevahir Ali Efendi camisinin avlusunda yer alan şadırvanlarda kullanılan mermerlerin, yukarıda sözü edilen bölgelerden getirildiğini söylediklerini dile getirmiştir. (s.38).

SONUÇ

Osmanlı bürokrasisinin muhtelif alanlarında görev yapmış olan Yusuf Ziya Yozgadî, devlet adamlığı yanı sıra şair ve yazarlık yönü de oldukça kuvvetli olan bir kişidir. Bu çalışmada incelenmeye çalışılan "Temaşâ-yı Celâl-i Hüdâ" adlı eseri, onun on beşin üzerinde kaleme aldığı eserlerinden biridir.

Söz konusu eser, bir roman, ya da tarihi roman ve ya edebiyata ya da tarihe dair bir eser özelliği göstermemektedir. İşlenen konular açısından eseri, bir hatırat, gezi notu ya da bir seyahatname olarak değerlendirmek daha doğru olur düşüncesi ağır basmaktadır. Dönemine göre oldukça sade bir dil kullanılarak yazılan eser, her ne kadar oğlu Mehmed Asım'ın hayat hikâyesi çevresinde şekillenmişse de Yozgat ve Kırşehir'in tarih ve

---

³² Cerr-i eskâl: Cisimlerin çekilmesi.

kültürünü ortaya çıkarabilecek pek çok hususa ışık tutacak bir özellik de taşımaktadır. Yozgat adı, Yozgat evleri, halkın giyim kuşamı, demografik yapısı, Yozgat'a bağlı Divanlı, Topçu, Osman Paşa köyleri; Kırşehir'in tarihi eserleri, Mucur kasabası eserde bolca anlatılan yerlerden bazılarıdır.

Bu yönüyle Yusuf Ziya Bey'in söz konusu eseri, XIX. yüzyıl şehir tarihi çalışmaları açısından da oldukça büyük önem arz etmektedir. Bu tür çalışmalarda, şehirlerin demografik yapısı, imar ve iskân durumları, tarihi eserleri, vakıfları gibi konular, genellikle arşiv belgesi, vakfiye, salnameler gibi resmi nitelikli belgelerle yazılmakta ve bir ayağı boş bırakılmaktadır. Bu boşluk ise genelde Batılı seyyahların eserleriyle doldurulmaya çalışılmaktadır. Böylece resmi belgeler ve Batılı seyyahlara ek olarak, yerli bir seyyahın eserinin kullanılacak olması, bu tür eserleri daha da güçlü kılacaktır.

"Temaşâ-yı Celâl-i Hüdü" dil ve üslup açısından incelenmeye değer bir eserdir. Arapça ve Farsçayı da bilen Yusuf Ziya Bey, başta oğlu Mehmed Asım olmak üzere, Emirce Sultan, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran ve Çapanoğulları hanedanı hakkında şiirler kaleme almıştır. Arapça ve Farsça kelimelerin de yoğun olarak kullanıldığı şiirlerinin bazısında tarih düşürme teknikleri de kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Sicill-i Ahvâl İdaresi Defterleri (DH. SAİD). d, nr.003/1032; DH. SAİD.d, nr.150/159.
- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim; Özkan, F.Hakan; *Yozgat Meşhurları*, Kariyer Matbaacılık Yayınları, Ankara 1994.
- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim; F.Hakan Özkan, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler", "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı, Türk Ocağı Yozgat Şubesi Yayınları*, Ankara 2000, s.23-78.
- Acun, Hakkı; *Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2005.
- Bafralı Yanko, *Yozgat Seyahatnamesi*, Matbaa-ı Ebuzziya, İstanbul 1306.
- Celâlzâde Mustafa, *Selim-nâme*, (çev. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- Koç, Yunus; "Dulkadirli'den Osmanlı'ya Bozok", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, Türk Ocağı Yozgat Şubesi Yayınları, Ankara 2000, s.483-497.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Bozok", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, II, İstanbul 1992, s.321-322.

Yunus Özger

Özger, Yunus; *Sicll-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgath Devlet Adamları*, IQ Yayınları, İstanbul 2010.

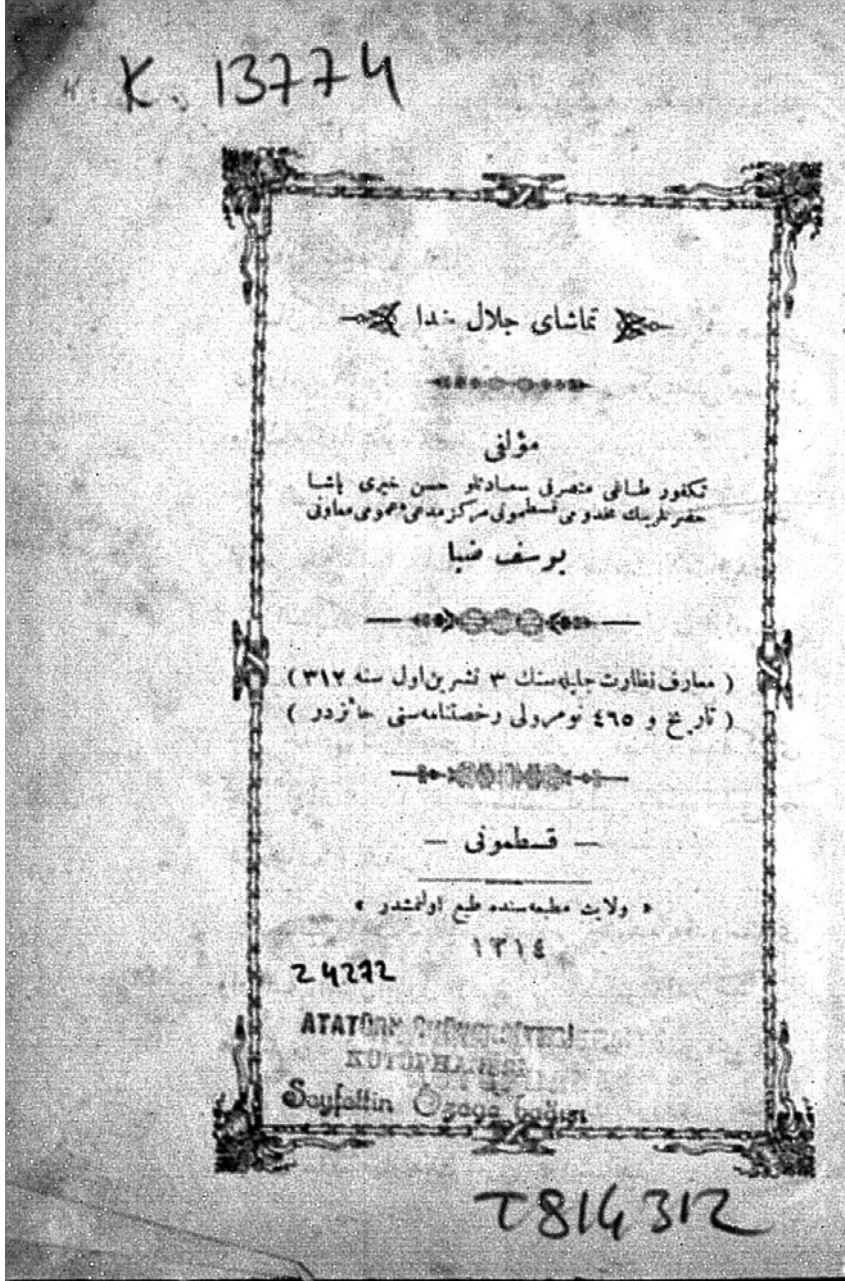
Yinanç, Refet; *Dulkadir Beyliği*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1989.

Yusuf Ziya Yozgadî, *Temaşâ-yı Celâl-i Hüdâ*, Vilayet Matbaası, Kastamonu 1314.

http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=idari_yapi_09sonrasi.RDF&p_il1=66&p_yil=2009&p_dil=1&desformat=html&ENV_ID=adnksdb2Env. 27.06.2010.

Ekler:

Ek:1-Temaşa-yı Celâl-i Hüdâ'nın Kapağı

Ek:2- Eserin İlk Sayfası

SIKINTI KAVRAMI VE *BİR KÜÇÜK BURJUVANIN GENÇLİK YILLARI* ROMANI

Oğuz Öcal

Özet

Modern insanın “varlığını tehdit eden” sorunlardan birisi de sıkıntıdır. Anlamsal boşluk durumunu işaret eden ve siyasal, toplumsal ve ekonomik modernite ile doğrudan ilişkili olan sıkıntının bireysel ve toplumsal olmak üzere iki esas sebebi vardır. Sıkıntı, askıda veya arada olma durumunu işaret eder. Kendisiyle kurulan ilişkiye göre bir “imkân” veya “tinsel erozyon” olma hususiyetine sahip olan sıkıntı, esas olarak dört gruba ayrılır.

Bu yazıda, öncelikle ana çizgileriyle sıkıntı kavramı üzerinde durulmuş; daha sonra bir aydının ve onunla ilişki içinde olan kadınların yaşamakta olduğu bunalımı/sıkıntıyı konu alan/anlatan *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* başlıklı roman ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sıkıntı kavramı, varoluşsal/anlamsal boşluk, *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları*, Demir Özlü.

Abstract

One of the problems threatening the existence of the modern man is boredom. Boredom indicates the condition of emptiness related to meaning and has a direct relation with political, social and economic modernity and there are two main reasons for it as individual and social. Boredom indicates the situation of pending and seesawing between two options. According to the relationship established with it, boredom has a “property of opportunity” or “spiritual erosion” and it can be divided into four groups.

In this text, firstly it was mentioned about concept of boredom with its main features, then the novel named *Young Days of a Little Bourgeois* depicting the boredom of an intellectual and of the women who live with him was examined.

Key words: Concept of boredom, existential emptiness/emptiness related to meaning, *Young Days of a Little Bourgeois*, Demir Özlü.

GİRİŞ: SIKINTI/BUNALIM KAVRAMI

Modern bireyin varlığını tehdit eden sorunlardan birisi de sıkıntıdır. “*Varoluşsal boşluk*”, “*anlamsızlık anksiyetesi -sebebi belirsiz kaygı, korku-*”, “*boğuntu*” ve “*bunalım*” gibi kavramlarda da karşılanan sıkıntı, bireyin yapıp etmelerinde, yaşamında bireysel veya toplumsal, ontolojik (iç, kişisel) veya

---

Dr., KÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ogzocal@hotmail.com

ontik (dış, toplumsal) bağlamda anlam bulamaması durumudur. Diğer bir ifadeyle sıkıntı, kendisine amaçlar koyan, belirlediği amaçlara uygun olarak yapıp eden, ayrıca kendisini onlara adayabilen insanın anlamdan, amaçtan ve kendisini adamaktan yoksun yaşaması durumudur. Dolayısıyla sıkıntı ile anlamsal (varoluşsal) boşluk, özdeştir. Daha iyi bir ifadeyle sıkıntı, eşittir anlamsızlık; anlamsızlık, eşittir sıkıntıdır.

Psikoloji, sosyo-psikoloji ve felsefe gibi farklı disiplinlerden gelen bilgilerle neliği daha iyi anlaşılabilen sıkıntı, doğrudan veya dolaylı olarak siyasal, toplumsal ve ekonomik modernite ile ilgili bir kavramdır. *Sıkıntının Felsefesi* başlıklı kitabında Lars Svendsen, sıkıntının modern bireyin ortaya çıkışıyla bir sorun olarak kavranmaya ve üzerinde düşünölmeye başladığını belirtir. Ayrıca, sıkıntının veya anlamsal boşluğun izinin erken modern döneme, romantizmle birlikte yükselen bireyciliğinin başlangıcına kadar sürölebileceğini, dolayısıyla sıkıntının siyasal, toplumsal ve ekonomik modernite ile ihmal edilemez bir ilişkisinin olduğunu söyler:

“O halde şunu kabul etmek zorundayım ki, sıkıntının bazı biçimleri dünyanın başlangıcından beri vardır. Örneğin, “durum sıkıntısı” olarak adlandıracağım, belirli bir durumda kesin bir nedenden kaynaklanan sıkıntı [gibi]. Ama, istisnalar bulunabilse de, varoluşsal sıkıntının moderniteye özgü bir fenomen olduğu hususundaki fikrimi muhafaza ediyorum. (...) sıkıntının romantizme geçiş dönemine değin bu kadar konu edilmediğinin altını çizmek isterim. Romantizmle birlikte sıkıntı, bir şekilde layık olduğu değeri kazandı ve halka mal oldu”¹.

Modern çağla birlikte bir sorun(sal) olarak kavranan sıkıntının/bunalımın birbiriyle iç içe geçmiş ontik ve ontolojik olmak üzere iki sebebi vardır: Bunlardan birincisi, varolan dünyayı dönöştüren olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla modernitedir. İkincisi ise olumlu ve olumsuz özgürlüğüyle bireydir.

Sıkıntının ontik sebebi, siyasal, toplumsal ve ekonomik modernitedir. Bilindiği gibi modernite, Ortaçağ’a ait unsurların aklın ve bilimin ışığında dönöştüröldüğü, eski kurumların yerine yenilerinin konulduğu bir evrensel ilerleme projesidir. Avrupa’da ortaya çıkan ve kısa bir süre içinde kendisini farklı coğrafyalarda kabul ettiren bu evrensel dönöşüm ve ilerleme projesinin belli başlı sonuçları ise pazar ekonomisinin veya kapitalizmin egemen ekonomi modeli olması, bireycilik, kentleşme, sanayileşme, silahlanma, milliyetçilik, yabancılaşma, küreselleşme vs. olarak sıralanabilir². Aynı anda hem olumlu hem olumsuz bir içeriğe sahip olan, kullanılma niyetine göre bu iki içerikten birisine dönöşebilen modernitenin

¹ Lars FR. H. Svendsen, *Sıkıntının Felsefesi*, (çev. Murat Erşen), Bağlam Yayınları, İstanbul 2008, s.28-29.

² Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul. 1998, s.13.

sonuçları, doğrudan veya dolaylı olarak anlamsal boşluğun veya sıkıntının sebebidir. Bir örnekle açıklayacak olursak; modernitenin sonuçlarından birisi olan bireycilikle birlikte büyüyen kent yaşamı ve para ekonomisi, bireyin hazır anlam kaynağı olan geleneksel değerlerini ve cemaate ait ikamelerini yerinden sökmüş, bunların yerine rekabeti, cemiyete has değerleri veya çıkar birlikteliklerini yerleştirirken bireyi kalabalık ve her şeyin değiştiği, hiçbir şeyin katılaşmadığı bir zaman ve mekânda varlığıyla yalnız bırakmıştır³. Dolayısıyla kendisini sınırları, yapılırları belli olan cemaat içinde rahat hisseden birey, toplumsal bağları belirsiz veya niçin bir arada yaşadığını bilmediği kitle veya cemiyet içinde ikameleri olmadan yalnız kalmıştır. Söz konusu yalnızlık veya bırakılmışlık ise çoğu zaman piyasa ekonomisinin ve modanın doldurmaya çalıştığı bir anlamsal boşluğa, boşluk ise sıkıntıya sebep olmuştur. *Huzursuzluğun Kitabı*'nda Fernando Pessoa, sıkıntının sebebi olarak, Tanrı'yı sahneden indiren ve onun yerine bireyi öne çıkaran, dolayısıyla kutsallarını yitiren bir çağı işaret eder; seküler olanın, yitirilen metafiziğin ve mitolojinin yerini dolduramadığını söyler:

"Sıkıntı... Belki de aslında, inançtan mahrum bıraktığımız derin ruhumuzun tatminsizliği bu, tanrısal oyuncağını elinden aldığımız biz hüznü çocukların çektiği, derin, büyük üzüntü (...)

Sıkıntı... Tanrıları olan birini sıkıntı asla ele geçiremez. Sıkıntı, mitolojinin olmayışıdır. İnanç yoksa kuşku bile imkânsızdır, o halde şüphecilik bile şüphe duyma gücünden yoksun kalır. Evet, sıkıntı budur işte: ruhun kendine yalan söyleme yeteneğini yitirmesi (...)"⁴.

Sıkıntının ontolojik sebebi ise modernite ile geleneksel bağlarından kurtulan, bireyin vahşî piyasa koşullarının hüküm sürdüğü bir uzam ve zamanda olumlu ve olumsuz özgürlüğü ile yalnız kalmasıdır. Özgürlük, bireyin varlığı karşısında yalnız ve sorumlu olması demektir. Kendi içinde olumlu ve olumsuz özgürlük olmak üzere ikiye ayrılır. Olumlu özgürlük, bireyin hem kendisinden hem de ötekenden sorumlu olması demektir. Olumsuz özgürlük ise bireyin sadece kendisinden sorumlu olması, ötekilerle ilgili hiçbir sorumluluk duymamasıdır. Esas olarak bu iki özgürlük şekli de, modernitenin bireye sunduğu iki olanağı içerir: Birey, modern zamanlarda ya kendisini olumlu özgürlüğüyle gerçekleştirecektir ya da olumsuz özgürlüğü içinde sadece kendisiyle meşgul olacaktır. Her iki durum da doğrudan veya dolaylı olarak parçalanmayı, sonraki aşamada ise boşluğu işaret eder; anlam problemine veya sıkıntıya neden olur. Ayrıca

³ "Cemaat" ve "cemiyet" kavramları, Ferdinand Tönnies'in modern öncesi ve sonrası toplumları karşılaştırmak için kullandığı kavram çiftidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Fritz Pappenheim, *Modern İnsanın Yabancılaşması -Marx ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum-*, (çev. Salih Ak), Phoenix Yayınları, Ankara 2002, s.52-94.

⁴ Fernando Pessoa, *Huzursuzluğun Kitabı*, (çev. Saadet Özen), Can Yayınları, İstanbul 2007, s.262.

özgürlük, ister olumlu ister olumsuz bağlamda olsun, geleneksel bağların ve tinsel ortaklıkların olmadığı bir dünya düzeninde, doğrudan anlamsızlık veya sıkıntı kaynağıdır.

Modernitenin doğrudan veya dolaylı bir sonucu olan sıkıntının üzerinde durulması gereken bir başka hususiyeti ise arada, sınırdaki veya askıda olma durumunu işaret ediyor oluşudur. Sıkıntı esnasında birey; ayaklarını basabileceği, dayanabileceği veya tutunabileceği bir anlam parçasından/zeminden yoksundur. Dolayısıyla ne tam bir anlama sahiptir ne hiçliğin içinde yitiktir; ne tam huzurlu ne huzursuzdur; ne tam kararlı ne kararsızdır. Bir diğer ifadeyle arada, kıyıda, sınırdaki veya parçalanmış durumdadır.

Sıkıntının bir diğer hususiyeti ise hem bir "imkân" hem de "tinsel erozyon" olmasıdır. Eğer birey içinde bulunduğu durumun nelikini fark eder, bölünmüşlüğüyle yüzleşirse, sıkıntı onun için bir imkân dönüşür; içinden geçilmiş bir durum olarak farkındalık sağlar ve amaçlarla bezenmiş anlamlı bir varolma fırsatı sunar ona. Bu bağlamda sıkıntı ile kurulabilecek diyalektik/eleştirel her ilişki, uyarıcıdır; "ayıklık" sağlar. Heidegger, "boğuntu"nun (sıkıntı) "yokluğu açığa vurduğunu" ve varoluşun önünü açtığını söyler⁵. Heidegger gibi Afşar Timuçin de sıkıntı veya bunalımın insanı, içinde bulunduğu duruma dair bilinçlendirdiğini ve anlamlı bir sürece hazırladığını belirtir: "(...) bunalım, bizi geleceğe doğru yönelten, bizi durumumuz üzerine bilinçlendirerek yarına hazırlayan bir imkândır. Bu imkândan yararlanmazsak dinginlik de şenlik de esenlik de hayal olmaktan öteye geçemez"⁶.

Diğer durumda, yani birey, içinde bulunduğu durumun farkında olmadığı veya kendisiyle, şeylerle hesaplaşmadığında ise sıkıntı, "tinsel bir erozyon"a dönüşür; parça parça yok eder bireyi. Cioran, hesaplaşılmamış sıkıntıyı, "etkisi algılanabilir olmayan ve sizi ağır ağır, diğerleri tarafından fark edilmeyen ve kendinizin de neredeyse fark edemediğiniz bir yıkıntıya dönüştüren [götüren] saf erozyon olarak" olarak tarif eder⁷. Dolayısıyla bu durumda sıkıntı, sıçratan değil engelleyen, hatta geriletken bir unsurdur.

Bireyin toplumsal, kültürel ve ekonomik durumuna, yaratıcı veya sıradan bir insan olup olmamasına göre içeriği, duyulma derecesi veya şiddeti değişen psikolojik, sosyo-psikolojik ve felsefi bir problemdir sıkıntı. Edebiyat tarihimizde -roman ve hikâyeye bağlamında- sıkıntı üzerine düşünülmüş nadir kişilerden birisi olan Demir Özlü, "bunaltı" olarak adlandırdığı sıkıntıyı; "bireysel", "toplumsal" ve "doğaötesi" (metafizik) olmak üzere üçe ayırır. Her üç sıkıntının da toplumsal koşullardan ve toplumun içinde bulunduğu durumdan kaynaklandığını söyler. Özellikle

⁵Martin Heidegger, "Boğuntu", (çev. A. Turan Ofazoğlu), *a Dergisi*, Yıl: 2, S. 16, Mayıs 1959, s.1.

⁶ Afşar Timuçin, "Bunalımın Zaferi", *Yeni Ufuklar*, C.20, S.231, 1972, s.21.

⁷ Alıntılanan Lars FR. H. Svendsen, a.g.e., s.136.

bireysel “*bunaltı*”nın toplumsal ve doğaötesi bunalımı içkin olduğuna dikkati çeker:

“Bireysel bunaltı, toplumsal durumdan geliyor, bu durumun bozukluğundan geliyor; ama “bireysel bunaltı” kavramının kapsadığı bir anlam daha var; o da “doğaötesi bunaltı”dır, kavranılması güç olan, ama gene de varlığı tehdit eden bu çeşit bunaltıya “boğuntu” demek daha doğru. Bireysel bunaltı kavramı, bir yanıyla “doğüstü” bunaltıyı da kavrar; çünkü “doğaötesi bunaltı” bireysel bir olgudur, bunu birey kendi içinde duyar. Nerden geliyor bu “doğaötesi bunaltı” (boğuntu)? Biz bunu dünyada varılmaktan ötürü duyuyoruz. Varılmak, bir başına, kişinin hiçliğe doğru çekilmesi gibi duyulan boğuntuyu kendinde taşıyor (...)⁸.

Özlu gibi kavram üzerine düşünmüş ve ona göre daha somut sonuçlara ulaşmış olan Svendsen ise sıkıntıyı; “*durumsal*”, “*doğunluk*”, “*varoluşsal*” ve “*yaratıcı*” sıkıntı olarak dörde ayırır. Söz konusu dörtlü tasniften ilki olan durumsal sıkıntı, bir otobüsün gelmesini beklemek gibi eylemler esnasında duyulan sıkıntı şeklidir. Doğunluk sıkıntısı, tekrarın ve tekdüze yaşamın neden olduğu sıkıntıdır. Varoluşsal sıkıntı; doğrudan anlamla, varlık ve hiçlik durumlarıyla ilgilidir. Yaratıcı sıkıntı ise yeni bir söz söylemek veya eser ortaya çıkarmak için duyulan sıkıntıdır⁹.

Netice olarak sıkıntı, anlamsızlık veya anlamsal boşluk durumunu işaret eden çağdaş bir sorundur. Siyasal, toplumsal ve ekonomik modernite ile doğrudan ilişkili olan sıkıntı, arada veya askıda olma durumunu işaret eder. Kendisiyle kurulan ilişkiye göre bir imkân veya tinsel erozyon olma hususiyetine sahip olan sıkıntı, kendi içinde esas olarak dört gruba ayrılır. Üzerinde ısrarla ve geniş olarak durulmayı hak eden bir fenomen olan sıkıntıya dair bu tespitler, sadece çağdaş soruna dair ana çizgileriyle yapılan birkaç çıkarımdan başka bir şey değildir. Elbette insan-sıkıntı ilişkisine dair yapılacak araştırmalarla fenomenin neliği ve farklı boyutları daha iyi ortaya çıkacaktır. Bu tarz araştırmalar ise kuşkusuz, özellikle 1950 sonrası edebiyatımızda, roman, hikâye ve şiirimizde ifade bulan insanî durumların daha iyi anlaşılmasına, dolayısıyla edebiyat bilimine çok önemli katkılar sağlayacaktır.

Sıkıntıya dair bu hatırlatmaların iki nedeni vardır: Bunlardan birincisi, kavrama dair geliştirilmeye açık bir çerçeve oluşturmaktır. İkincisi ise ilk bölümdeki teorik bilgilere temellenerek *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* başlıklı romanda ifade bulan içeriği analiz etmektir.

⁸ Demir Özlu, “Bunaltı Düşünüsü Üzerine 1”, *a Dergisi*, Yıl:2, Sayı:21, Ekim 1959, s.2.

⁹ Lars FR. H. Svendsen, a.g.e., s.51.

BİR KÜÇÜK BURJUVANIN GENÇLİK YILLARI ROMANI

Demir Özlü'nün 1979'da yayımlanan *Bir Küçük Burjuva'nın Gençlik Yılları* başlıklı romanı, bir aydının ve onunla ilişki içinde olan kadınların yaşamakta olduğu sıkıntıyı konu alan/anlatan bir romandır¹⁰. Yirmi dört bölümden oluşan romanda sıkıntı/bunalım, asıl kişi Selim ve onunla ilişki içinde olan Bayan M., Anna, Ada ve Ayşe isimli kadınların içinde bulunduğu durum olarak işaret edilmiş; bu kişilerin birbirleriyle kurduğu ilişkilerle somutlanmıştır. Sıkılan/bunalan kişilerin kimliğine ve içinde bulunduğu durumun neliğine değinmeden önce ana çizgileriyle vak'anın özetlenmesi gerekmektedir:

"Bir edebiyat eleştirmeni olan Selim, yaz tatilini geçirmek üzere 1964 yazında Büyükada'ya gelmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu anti-demokratik ortamdan memnun olmayan, ancak yapılabilecek de bir şey bulamayan Selim, Büyükada'da eski bir politikacının kızı olan arkadaşı Bayan M. ile karşılaşır. Anlam boşluğu içinde olan Bayan M. ile Selim, birlikte birkaç arkadaş toplantısına katılırlar; daha sonra ise buldukları ilk fırsatta birlikte olmak isterler; ne var ki bu isteklerini gerçekleştiremezler. Bir süre sonra Selim, İstanbul'a döner; Bayan M. ile ilişkisini orada sürdürür. Bu arada yaşamakta olduğu sıkıntıya/bunalıma bir çözüm arayan Bayan M., hem okumak hem de çalışmak için Avrupa'ya gider. İstanbul'da yalnız kalan Selim'le iletişimini ise mektuplar vasıtasıyla sürdürür.

Mensubu olduğu Türkiye İşçi Partisi'nden ihraç edilmiş olan Selim, bir yanda devrimci dostlarıyla buluşur, onlarla ülkenin şartlarını ve içinde bulunduğu durumu konuşur; diğer yanda ise Bayan M.'nin yokluğunu doldurmak ister, kendisine yeni bir sevgili arar. Nihayet Selim, bir arkadaş grubunda tanıştığı Anna ile aşk yaşamaya başlar. Bayan M. gibi anlamsal boşluk içinde olan Anna, yaşamadığı cinselliğini, bunalımının/sıkıntısının sebebi olarak görür; sorununu aşmak için Selim'den yardım ister. Genç kadına yardım etmek isteyen Selim ile Anna ilişkisi, başarısız birkaç cinsel denemeden sonra düzene girer. Ancak Selim, ortak bir şeyleri olmadığı için Anna'dan ayrılır. Olağan yaşamını sürdürür; Türkçeye yapılan Kafka tercümeleriyle ilgili bir yazı kaleme alır; ama yazısı beğenilmez. İşleriyle meşgul olan Selim, bir süre sonra, tanışmakta olduğu ancak çok uzun zamandır görüşmediği arkadaşlarından birisi olan Ada ile karşılaşır. Kızlığını sorun olarak gören ve özgürleşmek isteyen Ada ile Selim, evlenmek isterler. Ancak Ada'nın babası, bu evliliğe, kızının bir entelektüelle evlenebilecek donanıma sahip olmadığını gerekçe göstererek karşı çıkar. Bu sebebi, hiç mantıklı bulmayan Selim ise Ada'ya, kaçma teklifinde bulunur. Ada, engel olan babasını aşamaz; ayrıca babası tarafından Ankara'ya

---

¹⁰ Demir Özlü, *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, 158 s. Bu makalede romana yapılan atıflar, metnin künyesini verdiğimiz baskısından yapılmıştır.

gönderilir. İstanbul'da yeniden yalnız kalan aşk kırğını Selim, bırakılmanın neden olduğu sıkıntı ile olağan yaşamını sürdürür. Terk edildiği gün, Ada'nın arkadaşlarından birisi olan devrimci genç kız Ayşe ile tanışan Selim, bir süre sonra onunla birlikte yaşamaya başlar. Bu arada Ada, İstanbul'a döner, Selim'le yarım kalan ilişkilerini sürdürür. Bu, bir ihanettir; Selim, Ayşe'yi Ada'yla aldatır.

Okuyup yazarak yaşamını sürdüren Selim, bir yazısında sosyalizm propagandası yaptığı için sorgulanır; tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılır. Yargılanması esnasında aynı zamanda askere alınma emri ile karşılaşan Selim, olup bitenler karşısında şaşkındır. Sosyalist olduğu gerekçesiyle elinden yedek subaylık imkânı alınır; er olarak doğuya sürgün olarak gönderilir. Zor şartlar altında askerlik hizmetini yapan Selim, bir gün gazetede, eski ve yeni sevgilisi ile devrimci bir dostunun çekilmiş fotoğrafını görür; sinir buhranı geçirir; kısa bir tedaviden sonra hava değişimine gönderilir. İstanbul'da hiçbir şeyi bıraktığı gibi bulamayan Selim'e Ayşe, Ada'yla yaşadığı cinsel ilişkiyi bildiğini söyler. İhaneti açığa çıkan Selim, böylece Ayşe'yi de Ada'yı da kaybetmiş olur. Sıkıntılı bir durumda olan Selim, Avrupa seyahatinden dönmüş olan Bayan M.'den Ayşe'nin de kendisini aldattığını öğrenir. İhaneti ihanetle karşılık görmüş olan Selim, bırakılmış bir şekilde öylece kalır".

Kısaca bu şekilde özetleyebileceğimiz romanında Özlü, bireylerin yaşamakta olduğu sıkıntıyı, asıl kişi Selim'in ve onunla ilişki içinde olan kadınların içinde bulunduğu durum olarak işaret etmiştir. Selim, romanın asıl kişisidir. Diğerleri ise Bayan M., Anna, Ada ve Ayşe isimli kişilerden oluşur. Asıl kişiyle ilişkilerine göre öne çıkan veya unutulmuş olan bu kişiler ile Selim, aşk ve arkadaşlık alakasıyla bir araya gelir. Birbirlerine yüzeysel bir şekilde bağlı olan bu kişilerin ortak hususiyeti ise anlamsal boşluk veya sıkıntı içinde olmalarıdır.

Romanın asıl kişisi Selim, otuz yaşına yeni girmiş genç bir sosyalist aydındır. Edebiyat eleştirmenliği yapan, ancak esas olarak geçimini, eleştirmenlikle birlikte yürüttüğü tercümanlıkla sağlayan Selim, sıkıntılı bir durumdadır. Onun yaşamakta olduğu sıkıntı, varoluşsal-anlamsal bir sıkıntıdır. Bunun ontiko-ontolojik üç sebebi vardır. Söz konusu sebeplerden birincisi, kurulu hâliyle düzendir. İkincisi mensubu olduğu partiden ihraç edilmiş olması ve üçüncüsü ise toplumsal olarak arada veya parçalanmış bir durumda bulunmasıdır.

Selim'in sıkıntısının birbiriyle iç içe geçmiş durumda olan sebeplerinden birincisi, 1960 ihtilalinden sonra ülkede aydınlara uygulanan sıkı denetimdir. "*Bunalan Genç Adamlar*" başlıklı yazısında Özlü, kendi kuşağının bunalımının çağla, toplum ve kurulu düzenle derin ilgisi olduğunu söyler¹¹. Bir yazısında sosyalizm propagandası yaptığı için

¹¹ Demir Özlü, "Çağın Yazarı", *a Dergisi*, Yıl:2, Sayı: 13, Şubat 1959, s.7.

yargılanan ve insanî bir hakkı elinden alınan roman kişisi Selim de anti-demokratik ortamda, kendisini özgürce gerçekleştiremediği, beklemek zorunda olduğu için sıkılır. Diğer bir ifadeyle Türk modernleşmesinin somut sonuçlarından birisi olan askerî darbe ve ülkedeki baskı ortamı, dolayısıyla içinde bulunulan toplum ve kurulu düzen, olduğu hâliyle Selim'in sıkıntı duymasına sebep olur. "(...) *Yalnızdı, içinde derin bir acı duymuyordu. Hava güzeldi, serin bir rüzgâr esiyordu. "Ancak büyük savaşımın ortasında rahat edebilirim" diye düşünüyordu. "Ama şimdi hiçbir savaşım yok. Toplumun yaşamı, insanın yaşamıyla aynı hızda değil. Biz durup bekleyeceğiz. Bunalıtı da buradan geliyor"* (s.92).

Bir sosyalist olan ve "varolan mücadelenin" bireysel değil, bir ideoloji etrafında birlikte hareket edilerek başarılı olabileceğini düşünen Selim, bunun için 1962'de kurulan Türkiye İşçi Partisine üye olur. Siyasî partiye üye olmak, Selim'in yalnızlığını bir süreliğine de olsa giderir; yaşamına anlam katar. Ne var ki bu durum, çok uzun sürmez. Selim, bir kongrede yaptığı eleştiriden dolayı partiden ihraç edilir¹². Birlikte hareket etmek istediği kişiler tarafından insanî bir tavrından dolayı ötelenmiş olan Selim, verilen mücadeleden şüphe etmez; ancak yalnız ve terk edilmiş bir durumda olması, boşluğa düşmesine sebep olur. Dolayısıyla Selim'in anlamsal boşluk veya sıkıntı içinde olmasının sebeplerinden ikincisi, partiden ihraç edilmiş olmasından dolayı kendisini sosyalist mücadeleye tamamen veremiyor olmasıdır. Dolayısıyla kendisini bütünüyle adayabileceği bir amaca sahip olmamasıdır. Durumunu şöyle anlatır:

"(...) "Toplumsal savaşımın, sınıfsal bir savaşım olarak, en etkin yöntemlerle yürütülmesini ben de istiyorum" diye düşünüyordu Selim. Bir parti yapabilir bunu. Bir parti, ideolojide insanları kaynaştırabilir. Ama şimdi kendi savaşımın kıyısında kalmış gibi duyuyorsam, benim suçum değil bu. En demokratik anlamda bir eleştiri sonucu partiden uzaklaştırıldım. Parti, yolunda gidiyorsa - ben yanılmışsam- yaşamım boyunca, biraz da kendi kendimi yiyerek kıyıda kalacağım. Ama ya parti yolunda değilse, çocukluk hastalıklarına bulanmışsa, örgüsü gevşek bir partiyse, kuramın üzerine sıkıca oturmuyorsa..." (s.35).

¹² Demir Özlü'nün gerek *Bir Uzun Sonbahar* gerekse *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* başlıklı romanlarında yinelenen partiden ihraç motifi, biyografik bir ayrıntıdır. Demir Özlü ile birlikte Türkiye İşçi Partisi'ne üye olan Fethi Naci, partinin ilk büyük kongresinde (2 Şubat 1964) kendisiyle birlikte ismini söylemediği dokuz üyenin iç muhalefeti sürdürdüğü gerekçesiyle ihraç edildiğini söyler. Bakınız: Fethi Naci, "Türkiye İşçi Partisi Anıları", *Dönüp Baktığımda*, Adam Yayınları, İstanbul 1999, s.89-95. Fethi Naci gibi Murat Belge de Demir Özlü'nün bir grup aydınla birlikte muhalefette ısrar ettiği için Türkiye İşçi Partisi'nden ihraç edildiğini belirtir. Bakınız: Tüba Çandar, *Murat Belge -Bir Hayat-*, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s.113-114. Bu iki kaynağa dayanarak Demir Özlü'nün adı geçen iki romanında asıl kişilerin sıkıntı/bunalım duymalarının nedenlerinden birisi de mensubu oldukları partiden ihraç edilmiş olmalarıdır. Dolayısıyla Özlü, her iki romanında da biyografik bir ayrıntıyı kurmaca dünyada kullanılmıştır, demek mümkündür.

Selim'in duyduğu sıkıntının diğer sebebi ise bir entelektüel olarak kendisini "burjuva" sınıfının da "proleterya"nın da dışında duyması; diğer bir ifadeyle kendisini hiçbir çevreye ait hissetmemesidir. O, romancının ifadesiyle, bir "küçük burjuva"dır. Yani ne burjuvadır ne proleterya; arada kalmış, ancak hiçbir sınıfa mensup olamamış bir bireydir. Demir Özlü, "Yeraltından Notlar, Özerk İnsan ve Büyüleyici Üsluplar" başlıklı denemesinde, *Aylak Adam* romanındaki asıl kişinin gelenekle modern arasında kalmış genç bir aydın olduğunu belirtir; söz konusu romanın "yırtılmış" bir bireyin trajedisini anlattığını söyler¹³. Onun *Aylak Adam* için yaptığı bu yorumu, biraz değiştirerek, roman kişisi Selim için de söylemek mümkündür: Selim, sosyalist olduğunu söyler; ancak ne burjuva sınıfına karşı açık tavrı alır ne de halkçı bir tavrın sahibi olur. O, hem ahlâkî bakımdan onaylamadığı üst sınıfa mensup kadınlarla birlikte olur hem de devrimci mücadeleyi destekler; bu bakımdan iki kutup arasında "yırtılmış" (parçalanmış) durumdadır. Parçalanmış olduğunun farkında olan Selim, içinde bulunduğu durumu kabul eder; sorumluluğu üzerine alır. Dolayısıyla onun yaşamakta olduğu sıkıntı, içinde bulunduğu toplum ve kapitalist düzenle mesafeli ilişkisinden veya onlar karşısındaki bilinçli uyumsuz tavrından kaynaklanır. Selim'in söz konusu tavrı, olumlu özgürlüğünün veya bilinçli seçiminin de bir ifadesidir.

"(...) Selim açık pencerenin rüzgârı önünde yatıyor, orada, yarı yuksu içinde yanında sonsuz bir boşluğun açıldığını duyuyordu. Yanında açılan derin boşluktan serin ve iç açıcı bir hava geliyor, Selim oraya yuvarlanacağını biliyordu. Ama askıdaydı varlığı. (...) İçinden söküp atmadığı bir yalnızlık duygusu, bütün varlığına yayılan bir sevgi gereksinmesi, ama bütünsel bir erince varabileceği konusunda belli belirsiz başkaldıran bir umut vardı" (s.58).

Verili olanın bir baskı düzeni olduğunu bilen, ayrıca birey olarak arada veya parçalanmış durumda olduğunun farkında olan Selim, kendisini sıkı/bunaltan unsurlar karşısında iki esas tavra sahiptir. O, "İnsan bilincini tümüyle rahat bırakmayan" bir ortamda (s.17) yaşadığını düşünür; bunun için varolan düzene, her şeyin sorumlusu olarak gördüğü topluma karşı sonuna kadar direnmeye karar verir. Anlamsal boşluğu karşısında iç telkinde bulunur; kendisini verili düzene/dünyaya karşı konumlandırır: "Toplumun kendisine verdikleriyle yetinmek istemiyordu Selim, bu duruma başkaldırıyordu. Kendimi güçlü duydukça bu önümüze sürülen ahlâka boyun eğmeyeceğim" dedi" (s.86). Yahut kendisini, "taşıl bir yalnızlığa" iten sıkıntısını, okuyup yazarak, içerek veya karşısında çıkan hemen her kadınla cinsel ilişkiye girerek aşmaya çalışır. Diğer bir ifadeyle Selim, içinde olduğu ancak ne dışına çıkabildiği ne de onayladığı toplumsal bir düzen içinde duyduğu sıkıntıyı, ahlâkî ihlallerle gidermeye çalışır. Bir örnek vermek

¹³ Demir Özlü, *Borges'in Kaplanları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s.148.

gerekirse; hâkim anlatıcı, Selim'in Bayan M. ile yaşadığı bir ilişkiden bahsederken onun cinselliği, intikam aracına dönüştürdüğünü söyler; dolayısıyla Selim'in sıkıntısından bir anlamda cinselliğe sığınarak kaçtığını belirtir: "(...) Selim, büyük burjuva tabakasından bir kadınla yatmakta tutkularını doyuran bir yan buluyor ama bu düşünsel tutkusu, sevişmeyi bir haz alma şenliği yapmaktan çok, kendi varlığını kanıtlama yolunda bir çekişme durumuna getiriyordu" (s.26).

Selim gibi onunla sırayla ilişkiye giren kadınlar da varoluşsal-anlamsal bunalım veya sıkıntı yaşayan kişiler olarak öne çıkarlar. Bu kişilerden Bayan M., Anna ve Ada, toplumun üst kesimine mensup maddî problemi olmayan kadınlardır. Ayşe ise devrimci bir kişidir.

Selim'le ilişkili olan kişilerden ilki olan Bayan M., yazarın ifadesiyle bir "burjuva"dır. "Babası eski devlet büyüklerimizden" (s.18) ifadesiyle tanıtılan ve hiçbir maddî sorunu olmayan Bayan M., varoluşsal boşluk içindedir. İstanbul'dan, "geleneksel ve bir örnek şeylere uyma" (s.22) zorunluluğundan sıkılır. Kendisini, "bağsız" bir kişi olarak gören ve içinde yaşadığı cemiyete ait hissetmeyen; ayrıca yaşamını anlamlı kılacak bireysel-toplumsal hiçbir amaca sahip olmayan Bayan M., içinde bulunduğu durumun farkındadır. Kendisini yaşamakta olduğu sıkıntıdan kurtarabilecek bir anlam arayışına girer. Bunun için bir Avrupa seyahatine çıkar. Farklı şehirlerde edindiği uğraşlarla yaşamına anlam vermeye çalışır; ancak ne yaparsa yapsın kendisini bireysel veya toplumsal bağlamda ikna edip itekleyecek bir anlama ulaşamaz; dolayısıyla sıkıntısından kurtulamaz. Anlam arayışını, insan olmanın en ayırt edici özelliği olarak işaret eden Victor Frankl, kişinin yaşamda anlam bulmasının, gömülüp kaldığı kendisinden uzaklaşmasına veya kendisini başka bir şeye, mesela bir davaya, sevicecek bir insana adamasına, dolayısıyla şeylere dair sorumluluk almasına bağlı olduğunu söyler¹⁴. Olumsuz anlamda özgür olan, diğer bir ifadeyle bütünsel yani bireysel-toplumsal herhangi bir sorumluluk üstlenmeyen Bayan M.'nin sıkıntısını, yaşamakta olduğu bu tarz özgürlüğü hazırlar.

"Biliyor musun?" dedi Bayan M. "Hiçbir şey yapmadan yaşayıp durmak ne karar zor. Korkunç sıkıntı içindeyim. Kendimi gereksiz biri sanıyorum. Çalışmaya iyice karar verdim. Çalışmak için de bir şeyler öğrenmeliyim. Küçük bir diploma falan.

"Çalışmaya gereksinmen yok ama" dedi Selim.

Öyle ama bu boşluk duygusunu bilemezsin" (s.18).

Bayan M.'den sonra Selim'le ilişki içinde olan kişilerden bir diğeri ise Anna'dır. Tıpkı Bayan M. gibi Anna da anlamsal boşluk içindedir. Yaşamak için bir neden bulamayan Anna, bir evlilik yapmış; ancak evliliğinde beklediğini bulamamış bir kadındır. O, duyduğu sıkıntıyı, yaşa(ya)madığı

---

¹⁴ Victor Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, (çev. Selçuk Budak), Öteki Yayınları, İstanbul 2006, s.30-31.

cinselliğine bağlar. Bu sorununu aşmak içinse Selim'den yardım ister. Selim ise bir terapist gibi yaklaşır ona. Selim'e göre Anna'nın sorunu, içinde yaşadığı kapitalist düzenin veya maddeye aşırı düşkünlüğün tinde yarattığı felçten kaynaklanmaktadır. Anna, Selim'le yaşadığı ilişki ile isteğine ulaşmış olmasına rağmen, anlamsal boşluğunu cinsel tatminin ortadan kaldıracağını düşündüğü için sıkıntısından kurtulamaz. Adam Phillips, sıkıntının yapacak bir şey bulamamaktan kaynaklandığını söyler¹⁵. Yapacak bir şeyi olmayan, daha iyi bir ifadeyle, yaşamını içerik bakımından zenginleştiremeyen veya sadece görünüşle meşgul olan Anna da Bayan M. gibi olumsuz anlamda özgürlüğün sıkıntısını yaşar; şöyle konuşur:

"(...) Yalnızca bir görünüş mü hayat? Yalnızca bir görünüş için mi yaşamalı ne dersin? (...)

"Bilmiyorum, aldırma söylediklerime. Acaba böyle mi, diye kendi kendime soruyorum. Hayat o kadar boş ki! Neyle doldurulabilir? Bir görünüşle, bir görünüşle yalnızca" (s.38).

Anna'dan sonra Selim'le yakınlaşan kişilerden birisi olan Ada da anlamsal boşluk içindedir. Çevresinin, özellikle babasının baskısını kırmak, cinsel bağlamda özgürlüğünü yaşamak isteyen Ada, bu isteğini gerçekleştirir. Ancak o da cinsel özgürlüğün, anlamsal boşluğunu doldurmaya; çağın, çevrenin ve geleneklerin birey üzerindeki baskısını aşmaya yetmediğini anlar. Anna gibi o da anlamlı bir amaçtan yoksun olduğu için uzvî isteklerinin kısa zamanlı uyuşturuculuğuna kanar. İnanılacak hiçbir şey bulamayan, hiçbir şeye bağlanamayan Ada, Selim'e gönderdiği bir mektupta, her şeyi hiçleyen bir tavırla konuşur:

"(...) Burada, Gülgün adında bir arkadaşla beraberim. Aynı acıları yaşıyor gibiyiz. İnanılacak bir şeyler bulamamak, hiçbir şeye tam bağlanamamak, geçici aşklarda mutluluğu aramak, daha doğrusu düşlemek, dünyanın hiçbir yerini yurdu olarak tam olarak benimseyememek ve nedeni belirsiz bir tedirginlikle bunaltı. İşte hepsi bu. Rest nihilo... Hiçlikten hiçlik doğar" (s.130).

Bir sosyalist olan Ayşe de diğerleri gibi esas olarak arada bir durumdadır; o da sıkıntı duyar. Benimsediği dünya görüşüne kararlı bir şekilde bağlı olmayan Ayşe, Selim'in kendisini Ada'yla aldattığını öğrendikten sonra, misillemeye bulunur. Selim'i, devrimci dostlarından birisiyle aldatır. Onun bu eylemi, aslında kararlı ve katı bir anlam zemini olan ahlâktan yoksun, dolayısıyla anlamsal boşluk içinde olduğunu işaret eder. Anlatıcı, portresi ayrıntılı bir şekilde çizilmemiş olan Ayşe'nin içinde bulunduğu durumu, Bayan M. ile Selim'in konuşmalarının satır aralarında, şu şekilde ifade eder:

---

¹⁵ Adam Phillips, *Öpüşme, Gıdıklanma ve Sıkılma Üzerine -Hayatın Didiklenmemiş Yanlarına Dair Psikanalitik Denemeler-*, (çev. Fatma Taşkent), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004, s.91.

"(...) Sen sürgündeyken o kızı bir kulüpte gördüm. Dans ettiği çocukla çok yakındı. Deli gibi bir şeydi o."

Acıyı çok derinden duydu Selim. Bayan M.'nin donuk, cam rengi gözlerine baktı.

Bütün burjuva kadınlar yapar bunu. Özgür olmasını istemiştin, ama ben o koşullar altındayken değil" diye mırıldandı" (s.158).

Hülasa edersek; asıl kişi Selim ve onunla ilişkide olan kişiler, anlamsal boşluk içindedirler; bu durumları ise varoluşsal/anlamsal sıkıntı duymalarına neden olur. Söz konusu kişilerden Selim, içinde bulunduğu durumun nelliğini bilir; yaşamakta olduğu sıkıntıyı bir imkân olarak görür. Kendisini hiçleyen/olumsuzlayan bir dünyada, acı da olsa yaşamını sürdürür. Onun bu eylemi, içinde bulunduğu şartları zorlamayan insanın basit bir karşı koyuşunu ifade eder. Diğer kişiler ise esas olarak sıkıntının neden olduğu tinsel erozyon içinde parça parça heyecanlarını, enerjilerini yitirirler. Söz konusu kişiler, sıkıntı karşısında basit arayışların dışında çoğu zaman ahlâkî bir ihlal olan bağlanmadan gerçekleşen sorumsuz cinsel ilişkiye sığınır. Diğer bir ifadeyle, sıkıntı karşısında herhangi bir tavır geliştiremeyen bu kişiler, hesaplaşmak gibi insanı ilerleten bir mekanizmayı işletmeyi değil, bir ihlal olan cinselliği ve içmeyi tercih ederler. Bayan M. de Anna da Ada da Ayşe de bilincinde olmalarına rağmen yaşamakta oldukları sıkıntıyı/bunalımı aşamazlar.

BİR DİKKAT

Demir Özlü, "*Çağın Yazarı*" başlıklı yazısında, -kendi neslini ve "*bunalım yazını*" savunan yazarları kastederek- aydının farklı "*köleleştirme*" mekanizmalarıyla hiçliğe doğru itilmiş, saçma ancak ayrılamayacağı bir çağa bırakılmış olduğunu söyler. Bu şartlar içinde yaşayan aydının, ona göre, iki temel vazifesi vardır: Bunlardan birincisi, kendisini hiçleyen/olumsuzlayan düzenden ve geleneklerden kopmak, "*insancıl bir devrimin değerler düzenini*" kurmak; ikincisi ise çağını kavramak ve çağın kişinin de kendisinin de savunusunu yapmaktır¹⁶. Acaba bunalım yazını savunan Özlü'nün bu görüşü, eserine yansımış mıdır; diğer bir ifadeyle Özlü, savunduğu bu görüşü, eserinde ne kadar gerçekleştirebilmiştir veya eseri, tezli bir eser midir?

Özlü, romanında asıl kişi Selim'in şahsında aydının kurulu düzen tarafından itildiğini, susturulmaya çalışıldığını ortaya koyar. Çok açık bir şekilde olmasa da verili olanı kabul etmeyen aydının bunalımının kendisine bırakılmış ve yetkisizleştirilmiş olmaktan kaynaklandığını sezdirir. Selim, her ne kadar mesafeli dursa da sosyalizmin bir değer olduğuna, devrim için mücadele etmek gerektiğine inanır; dolayısıyla Özlü, devrimi gerçekleştirecek olanın sosyalist mücadele olduğunu işaret eder. Ancak öte

---

¹⁶ Demir Özlü, "*Çağın Yazarı*", s.1, 7.

yandan Özlü, romanında -asıl kişi Selim'in şahsında- kurulu düzenle de Türkiye İşçi Partisi'yle de uyuşmayan; ne onları yok sayan ne de ödün veren kendisinin savunusunu yapmıştır. Diğer bir ifadeyle Özlü, romanıyla hem kurulu düzen hem de mensubu olduğu parti tarafından dışlanmış veya kendisine bırakılmış bir aydının arada kalmışlığını işaret ederken dolaylı olarak düzeni de eleştiriyi kabul edemeyen ideolojiyi de olumsuzlamıştır. Bu bağlamda bakıldığında *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları*, yazarın yukarıda sözünü ettiğimiz görüşünü, hayata geçiren tezli bir romandır, diyebiliriz.

Tezli bir roman *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları*'nda Demir Özlü, ayrıca birkaç biyografik ayrıntı kullanılmıştır. Örneğin; kurgu kişi Selim'in edebiyat eleştirmenliği ve tercümanlık yapması, Türkiye İşçi Partisi ile ilişkisi ve partiden ihracı, bir görüşünden dolayı yargılanması ve askerî sürgün olarak Doğu'ya (Muş'a) gönderilmesi gibi birkaç kişisel özelliği, gerçek bir kişi olan Demir Özlü'nün biyografisine ait ayrıntılarla örtüşmektedir. Ancak, söz konusu ayrıntılar, esas olarak birkaç tesadüften başka bir şey değildir. Dolayısıyla bu ortak hususlar, romanı biyografik bir roman kabul etmemiz için yeterli değildir.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi tezli bir eser oluşu, birkaç biyografik ayrıntıyı içermesi, romanın edebî değerini düşürmemiştir.

SONUÇ

Yazının birinci bölümünde de işaret edildiği gibi modern insanın varlığını tehdit eden sorunlardan birisi de sıkıntıdır. Anlamsal boşluk durumunu işaret eden, siyasal, toplumsal ve ekonomik modernite ile doğrudan ilişkili olan sıkıntının bireysel ve toplumsal olmak üzere iki temel sebebi vardır. Sıkıntı, askıda veya arada olma durumunu işaret eder. Kendisiyle kurulan ilişkiye göre bir imkân veya tinsel erozyon olma hususiyetine sahip olan sıkıntı, esas olarak dört gruba ayrılır.

Demir Özlü, 1950 sonrası edebiyatımızın bulanım yazınıni savunan hikâyeci ve romancılarımızdan birisidir. Onun eserlerine dair, şimdiye kadar akademik disiplinli ne bir tez yapılmış ne de yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda ele alınan *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* başlıklı romanında Özlü, bir aydının ve onunla ilişki içinde olan kadınların yaşamakta olduğu sıkıntıyı/bunalımı anlatmış/konu almıştır. Romanda asıl kişi ve onunla ilişki içinde olan kişilerin içinde bulunduğu durum olarak işaret edilen sıkıntı, anlam probleminin neden olduğu bir varoluşsal problemdir. Hesaplaştığında bir imkân, diğer durumda ise tinsel bir erozyona dönüşen sıkıntı karşısında -ikinci bölümün sonunda da ifade ettiğimiz gibi- roman kişilerinin iki tavrı vardır: Asıl kişi Selim, yaşamakta olduğu sıkıntının farkındadır, onu olduğu gibi kabul eder, onunla yaşamayı göze alırken diğer roman kişileri -Bayan M., Anna, Ada ve Ayşe-, aşamadıkları sıkıntı içinde heyecanlarını ve enerjilerini yitirirler.

Demir Özlü, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi hayata/sanata dair bir görüşünü, asıl kişi Selim'in şahsında kurgu bir dünyaya taşımıştır. Bu yönüyle tezli bir eser olan *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları*, çağdaş bireyin varlığı için bir tehdit olan sıkıntı/bunalım gibi şimdiye kadar doğrudan temas edilmemiş bir konuyu ele aldığı ve sorunun nelikliğini işaret ettiği için önemlidir.

KAYNAKÇA

- ÇANDAR, Tuba, *Murat Belge -Bir Hayat-*, Doğan Kitap, İst. 2007.
- FRANKL, Victor, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, (çev. Selçuk Budak), Öteki Yay., İstanbul 2006.
- GİDDENS, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, (çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.
- HEİDEGGER, Martin, "Boğuntu", (çev. A. Turan Ofazoğlu), *a Dergisi*, Yıl: 2, S. 16, Mayıs 1959, s.1.
- NACİ, Fethi, "Türkiye İşçi Partisi Anıları", *Dönüp Baktığımda*, Adam Yayınları, İstanbul 1999, s.89-95.
- ÖZLÜ, Demir, "Çağın Yazarı", *a Dergisi*, Yıl:2, Sayı: 13, Şubat 1959, s.1, 7.
- ÖZLÜ, Demir, "Bunalan Genç Adamlar", *a Dergisi*, Yıl:2, Sayı: 16, Mayıs 1959, s.7.
- ÖZLÜ, Demir, "Bunaltı Düşünüsü Üzerine 1", *a Dergisi*, Yıl:2, Sayı:21, Ekim 1959, s.1-2.
- ÖZLÜ, Demir, "Bunalım Yazınıını Savunu", *Yeni Ufuklar*, C.11, S. 127, 1962, s.17-29.
- ÖZLÜ, Demir, *Borges'in Kaplanları*, Yapı Kredi Yayınları, İst. 1997.
- ÖZLÜ, Demir, *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, 158 s.
- PAPPENHEİM, Fritz, *Modern İnsanın Yabancılaşması -Marx ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum-*, (çev. Salih Ak), Phoenix Yayınları, Ankara 2002.
- PESSOA, Fernando, *Huzursuzluğun Kitabı*, (çev. Saadet Özen), Can Yayınları, İstanbul 2007.
- PHİLLİPS, Adam, *Öpüşme, Gıdıklanma ve Sıkılma Üzerine -Hayatın Didiklenmemiş Yanlarına Dair Psikanalitik Denemeler-*, (çev. Fatma Taşkent), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004.
- SVENDSEN, Lars FR. H., *Sıkıntının Felsefesi*, (çev. Murat Erşen), Bağlam Yayınları, İstanbul 2008.
- TİMUÇİN, Afşar, "Bunalımın Zaferi", *Yeni Ufuklar*, C.20, S.231, 1972, s.19-21.

SEYYAH-I ÂLEM EVLİYÂ
ÇELEBİ'NİN DÜNYAYA BAKIŞI

Yahya Kemal Taştan*

Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* (çev. Müfit Günay), 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, 250 s.

Robert Dankoff, Evliyâ Çelebi ve Seyahatnâmesi konusunda önemli çalışmaları ile tanınan ve Yapı Kredi Yayınları'nın yayımladığı Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin hazırlanmasında büyük emekleri olan önemli bir isimdir. Erken dönem Türk-İslâm edebiyatı ve diline ilişkin çalışmaları ile başladığı akademik hayatının son otuz yılında Evliyâ Çelebi'ye yönelik Dankoff, ortaya koyduğu eserler ile akademik çevrelerde Seyahatnâme'ye yönelik ilginin artmasında

* Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yahşihan / KIRIKKALE. tarihsinas@gmail.com.

önemli rol oynamıştır.¹ Dankoff, 1980'lerde başladığı Evliyâ ve Seyahatnâmesi ile ilgili çalışmalarına 1990 yılında yayımlanan *Evliyâ Çelebi in Bitlis* adlı kitabı ile ağırlık vermiştir.² 1991 yılında yayımlanan ve ne yazık ki henüz Türkçeye kazandırılmamış Melek Ahmed Paşa adlı çalışması, Seyahatnâme'ye dayanmaktadır.³ Anne tarafından akrabası olan Melek Ahmed Paşa, Evliyâ'nın seyahatlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Seyahatlerinin önemli bir kısmı, uzun yıllar önemli devlet görevlerinde bulunan ve sadrazam da olan Ahmed Paşa'nın desteği ile gerçekleşen Evliyâ Çelebi, *Melek Ahmed Paşalı* olarak da bilinmektedir. Seyahatnâme'de Ahmed Paşa'nın özel ve resmî hayatına ilişkin anlatılardan yola çıkarak hazırlanan bu çalışmanın ardından Dankoff, Evliyâ Çelebi sözlüğünü yayımlamıştır.⁴ Onun 2004 yılında yayımlanan *An Ottoman Mentality: The World of Evliyâ Çelebi* adlı eseri, Evliyâ Çelebi'nin hayatına ve zihniyet dünyasına ışık tutan ilk çalışmadır.⁵ Bugün söz ko-

¹ Dankoff, ilk çalışmalarını ve Seyahatnâme ile ilgili makalelerini (*From Mahmud Kaşgari to Evliyâ Çelebi: Studies in Middle Turkic and Ottoman Literatures*, İstanbul: Isis, 2008.) adlı eserinde toplamıştır.

² Robert Dankoff, *Evliyâ Çelebi in Bitlis*. Leiden: Brill, 1990.

³ Robert Dankoff, *The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmed Pasha (1588-1662): As Portrayed in Evliyâ Çelebi's Book of Travels (Seyahat-name)*, Albany: State University of New York Press, 1991.

⁴ Robert Dankoff, *An Evliyâ Çelebi Glossary: Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name*, Cambridge: Mass., 1991 [*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü* (katkılarla çev. Semih Tezcan), 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008].

⁵ Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality: The World of Evliyâ Çelebi*. Leiden: Brill, 2004 [*Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*

nusu eser biraz gecikme ile de olsa Türkçeye çevrilmiştir.

Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı adlı eser, Sunuş, Önsöz ve Sonuç dışında 6 bölümden oluşmaktadır. Önsöz ve Sonuç kısımları farklı yazarlarca kaleme alınmıştır. Süreyya Faroqhi'nin yazdığı Önsöz, Evliyâ Çelebi ve Seyahatnâmesi'ne ilişkin genel bir değerlendirme niteliğindedir. Evliyâ'nın farklı cephelerini ele alan Faroqhi, Seyahatnâme'nin tarihsel bir kaynak olarak önemine dikkat çekmekte; arşiv kaynakları ile söz konusu eser arasında yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların önemine işaret etmektedir.

Eserin "İstanbul İnsanı" başlıklı birinci bölümünde, her şeyden önce Evliyâ Çelebi'nin İstanbul (onun ifadesiyle İslambol) algısı, Evliyâ'nın ataları ve hayatının ilk dönemi ele alınmaktadır. İstanbul, Osmanlı Devleti'nin payitahtı olmasının dışında Evliyâ'nın doğup büyüdüğü ve zihniyet dünyasının şekillendiği yerdir.⁶ O, adeta Evliyâ için dünyanın merkezidir. Seyahatlerine ilişkin gözlemlerinde İstanbul'un pek çok defa kriter olarak ele alındığı görülmektedir. Seyahatnâme'nin 1. ve 10. cildini teşkil eden İstanbul ve Mısır arasında gerek içerik ve gerekse anlatım biçimi yönünden benzerlikler üzerinde duran Dankoff, bunların Evliyâ tarafından düzenlendiği kanısındadır. Gerçekten de Evliyâ'nın seyahatleri

için bir başlangıç noktası teşkil eden İstanbul ile bitiş noktası olan Mısır'a ilişkin ciltler, diğer sekiz cilde nazaran tertiplidir (s.30-43).

"İstanbul İnsanı" adlı birinci bölümün diğer alt başlıkları Evliyâ Çelebi'nin atalarına ve seyahatine başlangıç teşkil eden meşhur rüya öncesi hayatına ayrılmıştır. Soyağacını Ahmed Yesevî'ye dayandıran Evliyâ, atası Ece Yakub'un Ertuğrul Gazi ile birlikte Anadolu'ya geldiğini ve onun Orhan Gazi'nin sütkardeşi olduğunu ileri sürmektedir. Rumeli'deki ilk fetihlerde bulunan Ece Yakup yanında Demircioğlu Kara Mustafa Bey ve Kara Ahmed Bey gibi isimleri de saymaktadır. Atalarının yaşadığı yerlerden biri olan Demirci, Mustafa Bey'in gayretleri ile fethedilmiştir. Evliyâ'nın büyük büyükbabası Yavuz Er Bey, Fatih döneminde pek çok sefere katılmış; İstanbul'un fethindeki başarılarından ötürü gaza malı olarak Unkapanı civarındaki yapıları ganimet olarak almıştır. Evliyâ'nın babası Derviş Mehmed Zillî de Kanuni ile Zigetvar seferine katılan, saray kuyumcusu ve sözüne itibar edilir, 117 yaşında önemli bir isimdir. Evliyâ'nın hayatında ve seyahatinde önemli bir figür olarak görülen Derviş Mehmed oğlunun iyi eğitim almasına özen göstermiştir. Babası sayesinde saray çevresi ile yakın ilişkiler kuran; hafızlığı ve güzel sesi sayesinde IV. Murad'ın nedimi olmayı başaran Evliyâ'nın seyahate duyduğu özlemde Mehmed Zillî'nin arkadaşlarından dinlediği gaza hikayelerinin önemli bir yeri vardır. Bunun yanında ikinci seyahatinde kendisine seyahat güncesi tutmasını ve adını "Seyahatnâme" koymasını öneren kişi de babasıdır (s.45).

(çev. Müfit Günay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010].

⁶ Robert Dankoff, "Evliyâ Çelebi ve Seyahatnâmesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", *Türkler* (ed. H. Celal Güzel), cilt 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.270.; aynı yazar, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, s.7 ve 48.

Evliyâ'nın atalarına ilişkin anlattıkları ile Âşıkpaşazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı arasında benzerlikler vardır. Dankoff, sahası dışında kalan bu kaynaktan yeterince haberdar değildir. Oysa metinler arası bir inceleme, söz konusu eserler arasındaki benzerlikleri göstermesi bakımından anlamlı olacaktır. Soyunu Yesevî dervişlerinden Baba İshak'a dayandıran Âşıkpaşazâde'nin tarihinde de atalarının ilk dönemden itibaren Osmanlı padişahlarına hizmet ettikleri ve Vefâî tarikatının Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki hizmetleri anlatılmaktadır. Âşıkpaşazâde, Osmanlı hanedanı ile ataları arasında bir ilişki olduğunu kanıtlama çabasına girmiştir. Atalarının hayatını anlatan menkıbelerle Osmanlı tarihini birleştirmiş; atalarının ve Vefâî tarikatine mensup dervişlerin (Ede Balı, Geyikli Baba gibi) Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki rolüne dikkat çekmek istemiştir.⁷ Âşıkpaşazâde'nin ailesi ve Osmanlı hanedanı ile soyunun yakın ilişkileri sayesinde "zerr ü mücüş" elde etmesi gibi Evliyâ da seyahatleri için bir dayanak noktası bulmayı ummuş olabilir. Âşıkpaşazâde bu anlatımla Baba İshak ve dervişlerini aklama gayretinde olduğu gibi, kendine bir hamî bulma çabası içindedir. Gaziler arasında pek fazla rağbet gören Tevârih-i Âl-i Osman, popüler bir menakıbnâme olarak sonraki dönemlerde de gazi dervişler tarafından okunan eserler arasındadır.⁸ Nitekim

Evliyâ, bu popüler eserler arasında yer alan Saltıknâme'den ayrıntılı bir biçimde bahsetmektedir. Anlaşılan o ki, Türkler arasında Yesevî yahut Yesevî dervişlerine dayalı şecereler, bilhassa gazi kökenli aileler arasında yaygındır. Evliyâ Çelebi'nin samimi bir Ortodoks Müslüman olduğu, bununla birlikte Heterodoks zümreye mensup olanlarla da ilişkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Saray kuyumcusu ve kuyumcular esnafının önderi olan babası sayesinde aldığı eğitimle Kur'an'ı hıfzeden Evliyâ, sesinin güzelliği ile IV. Murad'ın dikkatini çekmiş ve hayatının belirli bir döneminde eğitimini Enderun'da sürdürmüştür. Evliyâ'nın saray hayatına ilişkin canlı tasvirleri pek çok açıdan incelenmeyi beklemektedir. Albertus Bobovius (Ali Ufkî) ve Evliyâ'nın tasvirleri üzerine yapılacak karşılaştırmalı bir inceleme, Osmanlı saray hayatını anlamak bakımından faydalı olacaktır.⁹ Evliyâ, IV. Murad'ın ölümünden kısa bir süre önce Enderun'dan mezun olmuştur. Saraydaki eğitiminin kendisine ikbal yollarını açacak olmasına fazla itibar etmeyen Evliyâ, dünya seyyahlığını tercih etmiştir. Saraya yakınlığı seyahatleri boyunca kendisine destek olacak isimlerle ilişki kurmasını sağladığı gibi, bazı belge ve bilgilere ulaşmasını da kolaylaştırmıştır. Örneğin IV. Murad, Bağdat seferi sırasında İstanbul'daki loncaların geçit resmi yapmasını, payitahttaki dükkanların ve binaların

⁷ Yahya Kemal Taştan, "Osmanlı Tarih-yazıcılığının Doğuşu", *Bilim Yolu, Bilim Yolu*, Kırıkkale 2003, Sayı 3, s.609-648.

⁸ Halil İnalçık, "How to Read Ashik Pasha Zade's History", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage* (ed. C. Heywood & C. Imber), İstanbul 1994, s.139-156

[“Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalıdır”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000].

⁹ C. G. Fisher-A. W. Fisher, "Topkapı Sarayı in the Mid-Seventeenth Century: Bobovi's Description", *Archivum Ottomanicum* 10, 1985 (1987): 5-81.

envanterinin çıkarılmasını istemiştir. Melek Ahmed Paşa'dan bu envanteri alan Evliyâ, Seyahatnâme'deki en canlı betimlemelerden biri olan ve tek başına bile tarihe geçecek geçit resmini yazabilmiştir.¹⁰

Evliyâ için dünyanın merkezi olan İstanbul, gerek şehirdeki veba salgını ve gerekse siyasal-toplumsal meselelerden ötürü yaşanamaz hâle gelmiştir. Bu nedenle hayatının son on yılını ikinci vatanı olan Mısır'da geçirmiştir (s.67-68).

"Dünya İnsanı" başlıklı ikinci bölümde, İstanbullu bir Sünnî Müslüman Türk olan ve elit sınıfa mensup Evliyâ'nın, bu dairenin dışında kalan izlenimlerini aktarışı konu edilmektedir. Evliyâ, elit kesimin zihniyet dünyasını şekillendiren ve Osmanlı siyasal yapısında da etkili olan "ortodoks düşünce" çevresinde yetişmiştir.¹¹ Bu nedenle dünyaya bakışını şekillendiren referanslar, Seyahatnâme'yi kaleme alırken de etkili olmuş ve temelde Evliyâ, kendisi ile aynı referansları paylaşan elit kitlesi için yabancı olabilecek deneyimlerini nakletmeye özen göstermiştir. Ancak eserini her ne kadar belirli bir zümreye hitap amacı ile yazmış ise de Evliyâ'nın yabancı olduğu yahut paylaşmadığı değerleri de anlamaya çalıştığı görülmektedir. "Aldığı terbi-

yeden gelen çelebiliği nedeniyle belli bir ölçüde açık fikirlidir." (s.69).

Evliyâ'nın eserini değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken husus, onun nedim yahut muşahib oluşudur. Efendisinin sırdaşı olması yanında, onu bilgilendirmek ve eğlendirmek nedimin görevleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle Seyahatnâme'de gerçek ve tuhaf hikâyelerin bazen iç içe geçtiğine tesadüf edilmektedir. Ancak Seyahatnâme'nin yüksek sınıfa mensup yöneticiler için bir rehber olduğuna ve gittikleri yerlere ilişkin zengin bilgiler içerdiğine kuşku yoktur. Rhoads Murphey, haklı olarak Seyahatnâme'nin Osmanlı yöneticileri için bir rehber ve *vade mecum* olduğunu ileri sürmektedir.¹²

Seyahatnâme'de belirleyici olan unsur, İslâm medeniyetinin de özünü oluşturan kentlerdir. Evliyâ'nın kentlere ilişkin temel kıstası, "bayındır, medeni ve müreffeh" olmasıdır. Bir şehrin İslâmlaşması, oranın refah ve uygarlık seviyesi ile paralellikler göstermektedir. Evliyâ, bir şehrin bayındır olmasını "amâr" kavramı ile ifade etmektedir (s.70). Bu husus, onun şehir tasvirlerinde de belirgin bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Şehrin tarihi, idarî yapısı, muhtelif dillerdeki adları ve coğrafi konum ile başlayan betimlemeleri evlerin, camilerin, medreselerin, okulların, hanların, hamamların, kalelerin ve tahkimatların tanıtılması izler. Şehirlere ilişkin topografik bilgilerin ardından

¹⁰ Yücel Dağlı'nın, esnaf alayını minyatürlerle birlikte değerlendirildiği hoş bir yazısı bulunmaktadır. Yücel Dağlı, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ndeki İstanbul Esnaf Alayı", *Çağının Sıra Dışı Yazarı Evliyâ Çelebi* (hzl. Nuran Tezcan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.91-108.

¹¹ Şerif Mardin'in "sert ideoloji" adını verdiği bu düşünce yapısı şehirlidir; medreseye ve kitabî İslâm'a dayanmaktadır. Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.14.

¹² Halil İnalçık, "Açış Konuşması", *Çağının Sıra Dışı Yazarı Evliyâ Çelebi* (hzl. Nuran Tezcan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.13-17.; Rhoads Murphey, "The Historical Setting", *The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmed Pasha (1588-1662)*, s.21.

mahalleler, halkın gelenekleri, giyim kuşamları, dilleri ve ağızları, beslenme alışkanlıkları ve şehrin ölmüş ünlü kişilerine dair biyografik bilgiler verir (s.40). Ancak söz konusu anlatıların esas noktasını Müslümanlar ve Müslümanlara ait yapılar oluşturduğundan Evliyâ, bu konuda daha özenlidir; kiliseleri ve eski medeniyetlere ait eserleri ise göz ardı etme eğilimindedir (s.72).

Evliyâ'nın büyük kentlere ilişkin gözlemlerindeki ayrıntılı betimlemeler dikkate alındığında kırsal bölgelerin onda uğrak yerleri dışında bir anlam ifade etmediği görülür. Köyler hakkında verdiği bilgiler, genellikle seyahatinin kaç saat sürdüğüne dairdir (s.76). Bu husus, Evliyâ'nın yetiştiği çevre ve referansları düşünülürken anlaşılır bir durumdur.

Geniş Osmanlı coğrafyasının dışındaki sahayı da görme arzusunda olan Evliyâ Çelebi, resmî görevleri sayesinde İran, Sudan, Viyana gibi yerleri de ziyaret ettiğini yazmaktadır. Osmanlı sınırları dışında kendini yabancı hisseden Evliyâ'nın, Osmanlı kültürüne yakın Tatarlar arasında kendini daha rahat hissettiği görülmektedir. Kalmukların ölülerinin etini yemesi yahut Çerkezlerin kılı bal hikayelerini canlı bir biçimde tasvir eden Evliyâ, Osmanlı merkezinden uzaklaştıkça hayal gücünü daha özgür biçimde çalıştırmıştır (s.78-83). Gerçekte bu tasvirlerle Anadolu'ya gelen Batılı seyyahların karşılaştırılması, iki dünyanın bakış açısını anlamak bakımından yararlı olacaktır. Bunun yanında Evliyâ Çelebi'den önce yaşamış olan İbn Batuta ve İbn Fadlan gibi Müslüman seyyahların anlatılarının da karşılaştırılması gerekmektedir. Bu husus hem

metinlerarası ilişkiyi hem de sosyal ve toplumsal değişimi gösterecek nitelikte önemlidir. Dankoff, Evliyâ'nın "öteki"ne bakışı ile ilgili önemli bilgiler vermekle birlikte, karşılaştırma yapma gereği duymamıştır. Kuşkusuz Evliyâ, Osmanlı'nın henüz Batı karşısında ağır bir yenilgiye uğramadığı dönemde yaşamıştır. Diğer Osmanlı elitleri gibi Batı karşısında bir üstünlük duygusuna sahiptir. Bu nedenle Batı ile ilgili betimlemelerinde dışıl, Osmanlı ile ilgili betimlemelerinde ise eril bir dil kullanmıştır.¹³

İkinci bölümün son alt başlığını "Asiler ve Eşkiyalar" teşkil etmektedir. Siyasetnâmelerde "tegayyür ve fesâd" olarak nitelendirilen bu dönemde, merkezde Yeniçeri isyanlarının ve Kadızâdeliler hareketinin siyasal ve toplumsal hayatta etkili olması yanında çevrede de merkeze karşı yerel güçler giderek önem kazanmaya başlamıştır. Merkezî otoriteye karşı isyan eden söz konusu güçler, tarihte Celâlîler olarak adlandırılmıştır. Kadızâdeliler hareketinden ve bağınazlıktan haz duymayan Evliyâ, seyahatleri sırasında Celâlîler ile pek çok kere ilişki kurmuştur. Merkezî otoritenin zayıflığı, yöneticilerin ehliyetsizliği ve halka karşı uyguladıkları baskılar karşısında onun isyancılara sempati duyduğu ve onların faaliyetlerine katıldığı anlaşılmaktadır (s.96-105).

"Sultanın Kulu" başlıklı üçüncü bölümde, Osmanlı olmanın Evliyâ için ne anlam ifade ettiği kamusal değerler bağlamında incelenmektedir.

¹³ Arzu Erekli, "Seyahatnâme'de Ötekine Bakış", *Çağının Sıra Dışı Yazarı Evliyâ Çelebi* (hzl. Nuran Tezcan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.147-154.

dir. Osmanlı adalet ve nizâm anlayışını yansıtan görüşlere Seyahat-nâme'de de rastlanmaktadır. Evliyâ'ya göre ister sivil, isterse askerî olsun bir bölgede hâkim ve hekim yoksa oraya ayak basmak tehlikelidir. O, bir devletin güçlü olabilmesi için katı kanunların ve devlet disiplininin korunması gerektiğine inanmaktadır (s.107-108). Bu husus, Evliyâ'nın betimlediği meşhur esnaf alayında da görülmekte ve esnaflar belli bir disiplin ve düzen içerisinde resmi geçit yapmaktadırlar.

Evliyâ'nın kimliği ile örtüşen ve imparatorluğun görkemini yansıtan bazı kurumlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu kurumlar, tophane dökümhanesi, darphaneler, Osmanlı mutfağı ve surla çevrili kentler ile kalelerdir. O, eserinde sık sık kalelerden, istihkamlardan bahsetmektedir. Seyahat-nâme'nin Osmanlı yöneticileri için bir rehber olduğu düşünülürse, Evliyâ'nın yalnız mevcut yapıları tanımlamakla yetinmediği, aynı zamanda durumun düzeltilmesi için tavsiyelerde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Bu nedenle çeşitli projeler de ileri sürmüştür. Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü'ne ve İzmit Körfezi'ne bağlanması, Akabe Körfezi üzerinde bir toprak kıstağı yapılması, Süveyş kanalının inşası gibi projelerinde, Sokullu'nun sonuç alınamayan Don-Volga kanal projesini model almış gibidir.¹⁴ Evliyâ, kendini kamu yararına çalışan biri olarak tanımlamaktan haz duyar (s.118-123). Aynı hazzı, gaza ve fetihde de alır. Ancak Evliyâ'yı en fazla mutlu eden şeyler arasında fetih sonrası ilk ezanı oku-

ması ve doyumluk elde etmesi de göz ardı edilmemelidir. Bu, onun seyahatleri için finansal destek bulması anlamına gelmektedir.

Resmî görevlerle Osmanlı sınırları dışında bulunduğu, adeta Pembe İncili Kaftan'daki Osmanlı elçisinin tavrını takınmaktadır. Osmanlı Devleti'ni temsil etmesi ve resmî görevli olması nedeniyle Osmanlıların ihtişamını, dürüstlüğünü ve gücünü kanıtlamak gayreti içindedir (s.123-124). Bu durum, Evliyâ'nın hanedana atfettiği kutsallık halesi etrafında da anlam kazanmaktadır. Bu amaçla naklettiği gizemler, Osmanlı hanedanının meşruluğunu benimsemesi açısından anlamlıdır. Evliyâ, hanedanın kutsallığına ve geleceğine ilişkin kehanetlerde bulunurken hikayelerden, rüyalardan, cifrdan sıklıkla faydalanır. Bununla birlikte nadiren de olsa hanedana ve sultana ilişkin eleştirilerde bulunmaktadır. Onun, Celâlîler ile ilişkisi düşünüldüğünde bu eleştirilerin kaynağını merkezî otoritenin zayıflığı, yöneticilerin baskıları, adaletsizlik gibi olaylardan kaynaklandığı görülmektedir. Dönemin nasihat-nâme ve siyasetnâme türündeki eserlerinde olduğu gibi, kendi zamanı ile kânun-ı kadîm adı verilen Kânûnî dönemi uygulamalarını ve imparatorluğun gücünü kıyasladığı görülür. Bu kıyaslama, genel bir tavır olarak XVII. yüzyıl Osmanlı elitlerinin sıklıkla başvurdukları yöntemlerden biridir. Evliyâ'nın en fazla yakındığı şey, Kâfiristan ile karşılaştırıldığında İslam ülkelerinin kötü durumda olmasıdır. İki uygarlığı karşılaştırma imkanı bulan Evliyâ'nın Osmanlı'daki bozulmaya karşı önerdiği çareler, aynı referansları paylaştığı Osmanlı seç-

¹⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Belle-ten*, XII/46 (1948), s.349-402.

kinlerinden ve aydınlarından farklı değildir.¹⁵

“Çelebi ve Derviş” başlıklı dördüncü bölümde Evliyâ'nın kişiliği, bireyselliği ve kendini sunum biçimi üzerinde durulmaktadır. Dankoff, yerinde bir tercihle bu bölümün alt başlıklarını “Toplumsal Konum: Çelebi”, “Tip: Derviş”, “Görev: Müezzîn”, ve “Uğraş: Seyyah” olarak seçmiştir. Osmanlı yönetici sınıfından herhangi birine (ilmiyye, askeriyye ve kalemiyye) mensup olmayan bununla birlikte incelmüş zevklere ve edebî yeteneğe sahip olanlar için çelebi yerinde bir sıfattır. Evliyâ, sarayda yetişmiş olmakla birlikte yönetici sınıfa mensup olmamış ve resmî görevlerden uzak durmuştur. Fatih dönemine kadar şehzadelere verilen “çelebi” unvanı, çoğu kere asil ailelere mensup kişilerce ve bilhassa bunların okumuş yazmış olanları tarafından kullanılmıştır. Türkçede kibar anlamında kullanılan *çelebi* asil, necip, zarif, edebli ve okumuş kimse-leri anlatmaktadır. XVII. yüzyılın sonlarında bu kelimenin yerini Rumca *efendi* almıştır.¹⁶ Evliyâ, bu unvanı soylu ailelerden gelen ve ilmiyye sınıfında görev alan budala adamları anlatmak için de kullanmıştır.¹⁷ Ancak soylu, saraylı, müzisyen, edip

özellikleri nedeniyle onun en benimsemiği sıfatının *çelebi* olduğu, buna karşılık çelebiliğin niteliklerinden yoksun diğerlerini züppe olarak tanımladığı anlaşılmaktadır (s.137-138).

Evliyâ'nın *çelebi* dışında benimsemiği diğer unvanlar ise, *derviş* (bazen eş anlamlısı olarak *fakir*) ve ismi ile uyum içinde olması nedeniyle en sevdiği *bî-riyâ*'dır. Ancak bu sıfatlar, Evliyâ'nın hayatı ve yaşantısı dikkate alındığında ikircikli bir hal almaktadır. Evliyâ, dervişlerin ve bî-riyâ olanların aksine dünyadan elini eteğini çekmiş, mal peşinde olmayan, kimseye dalkavukluk etmeyen ve yalan söylemeyen münzevi bir derviş değildir. Aksine bütün bu hususlar, onun seyahatini gerçekleştirmesi için bir meziyete bile dönüşmektedir. Ancak onu, dervişlerle ortak kılan bazı özellikleri de vardır. Hayatının çeşitli dönemlerinde âşık olmasına karşılık hiç evlenmemiştir. Cinsel hayatı konusunda oldukça ketumdur. Bununla birlikte hayatının belirli bir evresinde erkekliğini kaybettiğini açıkça yazar. Yaklaşık 26 yıl süren iktidarsızlık hastalığından Mısır'da içtiği yılan çorbası sayesinde kurtulmuş ve 61 yaşında yeniden sağlığına kavuşmuştur. Tâli' çeşmesi ile ilgili anlattıkları, Evliyâ'nın ve Osmanlıların eşcinselliğe bakışı hakkında önemli ipuçları vermektedir.¹⁸

¹⁵ Osmanlı seçkinlerinin bozulma ile ilgili tespitlerine ve çözümlerine ilişkin genel bir değerlendirme için bk. Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, 1. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1997.

¹⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul: MEB Yayınları, 1993, s.342-345.

¹⁷ İlmiye sınıfında bu uygulamanın yaygınlaşması konusunda bk. Madeline C. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti: Klâsik Dönem Sonrası Osmanlı Uleması, 1600-1800* (çev. M. Faruk Özçınar), 1. Baskı, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2008.

¹⁸ Osmanlı'da cinselliğin ve eşcinselliğin algılanışı konusunda bk. Selim S. Kuru, *A Sixteenth Century Scholar Deli Birader and his Dâfiü'l-gumûm ve râfiü'l-humûm*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2000 (Yayımlanmamış Doktora Tezi); Walter G. Andrews-Mehmet Kalpaklı, *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*, Durham: Duke University Press, 2005.; Dror

Tasavvuf yolunda aradığı *mürşid-i kâmil*'i bulamayan Evliyâ, kimi zaman bir Halvetî tarikatı mensubu olarak görünmektedir. Bu tarikatın Gülşeniyye kolundan Ömer Gülşenî, onun müzik hocasıdır. Diğer heterodoks tarikatlarla da ilişkisi olan Evliyâ'nın Bektaşilere ilgi duyduğu anlaşılmaktadır (s.139-144). Yesevî soyundan olduğunu ve bu nedenle alkol, tütün, esrar gibi ürünlerden uzak durduğunu sıklıkla vurgular. Ancak bütün bu tavırlarına rağmen servetinin bilincindedir ve mallarını korumak için aşırı gayret gösterir. Katıldığı seferlerde elde ettiği ganimetlerin ve üst sınıf yöneticilerden aldığı hediyelerin ayrıntılı dökümlerini verir. Evliyâ, bazen kalabalık kafilerle yahut köleleri ile yaptığı seyahatlerde paraya ihtiyaç duyduğundan, bu konuda oldukça titizdir (s. 144-148; 166-167).

Evliyâ'nın derviş-meşreplikle örtüşmeyen bir diğer tavrı da cana yakınlığı, girişkenliği ve eğlenceyi seven bir yapıya sahip olmasıdır. Bu özelliklerinin seyahatleri esnasında ona birçok kapıyı açtığına kuşku yoktur. Padişahın nedimi olan Evliyâ, taşrada görev alan üst düzey yöneticiler ve hatta askerler için de bir eğlence kaynağı olmuştur. İnsanların onu eğlenceyi canlandıran kişi olarak nitelermelerine karşılık Evliyâ, kendisini "alüfte ve aşüfte" olarak görmüştür (s.151).

Evliyâ, kendisine iş olarak seyahati seçmesine ve kendini seyyah-ı âlem olarak tanımlamasına rağmen derviş, müezzin, hafız, nedim ve musahip gibi isimleri de benimsemiştir.

Ze'evi, Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk (çev. Fethi Aytuna), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

Bütün bunlar onun seyyah kimliği ile uyum içindedir. Valilerin ve vezirlerin nedimi ve musahibi olmasına mukabil hafızlık ve müezzinliği de seyahatlerinde kendisine yaramıştır. Gazilerle birlikte seferlere katılmış ve fethedilen yerlerde ilk ezanı genellikle o okumuştur. Savaşlarda kahramanca işler yapan Evliyâ, gerektiğinde ve tehlikeli bir anda kaçmanın da erkeklik olduğunun farkındadır (s.163-165). Askeri seferlerde onun asıl görevi, zafer ezanını okumaktır. İyi bir hanende ve müzisyendir. Okuduğu Kur'an ve icra ettiği müzikle vezirlerin ve paşaların yanlarında yer almayı başarmıştır. Bir cirit oyununda üç dişini kaybetmesi, okuyuşunu olumsuz yönde etkilemiş ise de, Viyana'da bir doktor onu tedavi etmiştir. Bunun yanında kimi zaman muhasip, sayman, aracı, Müslüman esirlerin kurtarılması ile görevli elçi, vezirlerin resmî ulaşı ve özel postacısı olarak da hizmet görmüştür.

"Meddah" başlıklı beşinci bölüm, Seyahatnâme'yi yorumlamak ve Seyahatnâme ile ilgili çalışmalara yol gösterecek derecede önemlidir. Evliyâ, mübalağacı ve hayalperest biri olarak günümüzde de haksız ve peşin hükümlerle yargılanmaktadır. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, Evliyâ'nın güvenilirliğini kanıtlamaktadır. Seyahatnâme'de gerçek ile uydurma iç içe olmasına karşılık, bunu ayırt edebilecek kıstaslar henüz yeterince geliştirilememiştir. Evliyâ'da mübalağa olarak nitelenen anlatılar, her şeyden önce bir edebî sanat olarak değerlendirilmelidir. Evliyâ'nın, Seyahatnâme'yi kaleme alışıında iki esas amacı vardır: bilgilendirmek ve eğlendirmek. "*Evliyâ bir şeyi, eksiksiz ya da tutarlı olmak adına ya da bilgi-*

sizliğini itiraf etmek istemediğinde öyle imiş gibi gösterebildiği” gibi, kimi zaman “tekdüzelikten kurtulmak amacıyla yada sırf eğlence olsun diye yahut da edebiyat yapmak istediği için öyleymiş gibi gösterebilmektedir.” Onun bu uğraşısında aldatma kastı bulunmamaktadır (s.173-174). Nitekim bir mekan yahut yapının büyüklüğü ile ilgili verdiği bilgilerde kimi zaman yuvarlak, kimi zamanda kesin rakamlar vermeye çalışır. Çok iyi bildiklerinde verdiği sayılar oldukça ölçülüdür. Bilmediklerinde ise ya abartıya kaçır ya da sayı kısmını boş bırakır. Betimleyici bölümlerinde güvenilir olan Evliyâ, anlatı bölümlerinde ise sorunludur. Zira burada Evliyâ'nın garipliklerini, anekdotlarını ve edebî heveslerini daima göz önünde bulundurmak gerekir. Pertev Naili Boratav'ın, Seyahatnâme değerlendirmesi bu bakımdan anlamlıdır:

“Evliyâ'nın eseri sadece bir Seyahatnâme değildir; onda edebî ve siyasi hatırat, tarih kroniklerinden, coğrafya, folklor notlarından, menkıbenamelerden birer parça bulmak mümkün. Hattâ, öyle sayfalar var ki, insana, bir tarihî romanın verebileceği zevki tattırıyor.” (s.183).

“Anadolu'daki Gideon” alt başlıklı kısım oldukça başarılı bir metinlerarası okuma ve yorum olmasına karşılık Dankoff, aslında gaziler ve dervişler arasında popüler olan menâkıbnâme, gazavatnâme türünden eserlere de müracaat etmeli idi. Nitekim bunu takip eden “Bir Gece Baskını” alt başlığında Kitab-ı Mukaddes'teki Hakimler 15:3-4'te anlatılan Samson'un Filistinlilerden kaçması bahsi ile 1657'de Özi kalesine yapılan bir Kazak baskını arasındaki benzerlik olduğu fikri dikkate

alındığında, menkıbelerin ve gaza hikayelerinin yeterince değerlendirilmediği görülmektedir. Oysa hile ile bir kaleye asker sokmak veya baskın yapmak Doğu'da ve Batı'da sıklıkla kullanılan ve XVII. yüzyıl İslam müelliflerine kadar birçok kronikte rastlanan yaygın bir motiftir.¹⁹ Koyun ve keçilerin boynuzlarına yanan fitiller bağlanması, yalnızca Kitab-ı Mukaddes'te geçmez. Sarıkeçililer ve Karakeçililer ile ilgili anlatılarda da Ertuğrul Gazi'nin keçilerin boynuzlarına fitiller bağlattığı kayıtlıdır. Osmanlı kroniklerindeki bu motifleri görmeyen Dankoff, yorumunda oldukça ihtiyatlı bir tutum içindedir: “Evliyâ büyük olasılıkla bu motifi doğrudan Kitab-ı Mukaddes'ten elde etmedi ve Kitab-ı Mukaddes'in kaynak olduğu varsayımından, bu motifin kökenine ilişkin daha yakın bir kaynak önerilmesi durumunda, bütünüyle vazgeçilmelidir.” (s.190).

Evliyâ, şakalardan çok hoşlanmakta ve bir Şakanâme kaleme aldığı iddia etmektedir. Seyahatnâme'de çok sayıda örneğine rastlanmakla birlikte bunun ayrı bir eser olup olmadığı henüz aydınlatılmamıştır. Şaka, yalan ve dalkavukluk arasında bir ayrım yapmıştır. Evliyâ, insanların yalan söyleyenden nefret ettiğini buna karşılık latife ve şakadan hoşlandığını ileri sürmektedir. Yönetici sınıf ise aksine dalkavuklara, yalancı ve iftiracılar düşkündür.

Evliyâ'nın sevdiği bir başka kurmaca tür de latifeler ve hicivlerdir. İğneleyici ve etkileyici hikayeler yanında o, hazır cevaplılığı ile de bilinmektedir. Revan'ın Safevî valisi

¹⁹ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2003, s.195.

Mirgüne ile diyalogları buna en güzel örnektir. Bazen Anadolu halkının tuhaf ve gülünç hallerini betimlemek için ağızlarına başvurur. Kuşkusuz bu tavrı, hikâyelerine inandırıcılık kazandırmak için başvurduğu yöntemlerden biridir.

Dankoff, yerinde bir tutumla yalan, şaka ve aldatmaca arasında bir ayırım yapar. "Uzatılan bir şaka" olarak tanımlanan aldatmaca, Evliyâ'nın sıklıkla başvurduğu türlerdendir. Örneğin Seyahatnâme'den başka hiçbir kaynakta geçmeyen Kaffâh peygamber, bu türün en iyi örneğidir. Nesir üstadı olan Evliyâ, padişahların ve paşaların musahibi ve nedimi olarak yıllar içinde edindiği deneyimi nesrine yansıtır. Bunun yanında Kur'an, siyer, kronik, destan, münşeât ve seyahatnâmelerden de faydalanır. Yazdıklarına kanıtlar bulmaya özen gösterir (s.209-216). Evliyâ'nın bu tutumu, kültürlü yüksek sınıf mensuplarına hitap edecek özgün bir eser ortaya koymasını sağlamıştır (s.204).

"Ravi ve Musahip" başlıklı altıncı bölümde Evliyâ'nın okuyucuları ve dinleyicilerine hitap ve onları ikna biçimi ele alınmaktadır. Ona seyahatlerini yazmasını ve hatta eserinin adını öneren babasıdır. Evliyâyı teşvik eden, seyahatlerini kolaylaştıran üst sınıf Osmanlı yöneticileridir. Evliyâ bu sayede kolayca seyahat edebildiği gibi finans da bulabilmiştir. Seçkin çevreler tarafından çok kere seyahatlerini ve başından geçen tuhaf olayları anlatması istenmiştir. Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa komutasında gerçekleşen Alman seferinde devlet adına gezilere çıkmış ve anlatacak çok sayıda hikaye ile geri dönmüştür. Bu anlatılarının ona hediye

veya para olarak dönmesine sıklıkla rastlanmaktadır. Seyahatlerinin son durağı olan Mısır'da da Kethüda İbrahim Paşa'dan himaye görmüştür. Kendisine sağlanan imkanlar ve gördüğü destekler ile Seyahatnâme'yi tamamlayabilmiştir.

Kimi zaman Kur'an'dan verdiği kanıtlar yanında kitaplara, şahsi gözlemlerine ve tecrübelerine, görgü tanıklarına ve yerel halk bilgilerine başvurur. Bununla birlikte akıl dışı (acayib u garayib) anlatılara aktarmaktan da çekinmez. Bu anlatılar İslâm dışı bir kaynağa dayandığında mucize ve olağanüstülüklerin gerçekliğini sorgular. Buna karşılık Müslüman velilerin kerametleri ise sorgulanmaz. Zira Müslüman veliler, seyahatin ve Seyahatnâme'nin varlık nedenlerinden biridir. Seyahatlerine zemin hazırlayan ilk rüyasında, peygamber, ondan velilerin mezarlarını da ziyaret etmesini istemiştir. Olağandışı hikayelerden biri de kimi şehirlerde rastladığı tılsımlardır. Bilhassa İstanbul ve Mısır betimlemelerinde bu tılsımlar sıklıkla konu edilmektedir. Bunun yanında rüyalar da Evliyâ'nın başvurduğu motifler arasında yer almaktadır.

Seyahatnâme, kanıtlanması mümkün gözlemlerle dinleyicilerin merakını ve hoşnutluğunu kazanmayı amaçlayan iki anlatı türünü bünyesinde barındırmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde "Seyahatnâme akla yatkın bir gerçeklikle bir harikalar ve mucizeler aşkı arasında salınan Osmanlı zihniyetinin edebî düzlemdeki muazzam bir örneğidir." (s.233).

Gottfried Hagen tarafından kaleme alınan sonuç niteliğindeki "Ottoman Understandings of the World in the Seventeenth Century" başlıklı

---

kısım Türkçeye çevrilmemiştir.²⁰ Eserin en az kendisi kadar önemli olan bu kısmın çeviride göz ardı edilmesi büyük bir hatadır. Ayrıca alanında ilk olan böyle bir eserin, iyi bir çeviriyle Türkçeye kazandırılmamış olması da son derece üzücüdür. Çeviride dikkati çeken acemilikler ve sık rastlanan hatalar, eserin kıymetini büyük oranda düşürmektedir. Ancak eserin yeni baskılarında daha iyi bir çeviri ile bu sorunların aşılması mümkündür.

Uzun yıllarını Evliyâ'ya ve Seyahatnâme'ye adayan Dankoff, bu eseri ile de bilgilerimizi zenginleştirmiştir, kendisine müteşekkirimiz.

---

²⁰ Gottfried Hagen, "Ottoman Understandings of the World in the Seventeenth Century", *An Ottoman Mentality: The World of Evliyâ Çelebi*. Leiden: Brill, 2004, s.215-256.

- ACAR Serkan
Kazan Adının Kökeni, Sayı: 26 Yaz 2010, s.27-33
- AĞAYEV Elnur
Seyyah Karçınzade Süleyman Şükrü'nün Gözüyle Azerbaycan, Sayı: 27 Güz 2010, s.105-138
- AKÇAKAYA Murat
Örgütlerde Uygulanan Personel Güçlendirme Yöntemleri: Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme, Sayı: 25, Bahar 2010, s.145-174
- ALTAYLI Seyfettin
Atasözü ve Deyimler Arasındaki Farklar, Sayı: 25, Bahar 2010, s.125-134
- ALYILMAZ Semra
Gürcistan Türklerinin Yeniden Yükselen Sesi: "Varlık" Gazetesi, Sayı: 25, Bahar 2010, s.115-124
- AYDUR Metin
Muhammet Kuzubaş: Kıssa-i Yûsuf u Zelihâ, Sayı: 27 Güz 2010, s.241-244
- AYGÜN Necmettin
Osmanlı Devleti'nde İdarî Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfikebir, Şarlı Ve Tonya Örneği (1840-1918), Sayı: 26 Yaz 2010, s.35-77
- BUDAK Ömer
Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü, Sayı: 26 Yaz 2010, s.129-142
- CELİL Fereh
Mantika (Kâhinlik) Anlayışının Destan Oluşumunda Ortaya Çıkışı (aktaran: Seyfettin Altaylı), Sayı: 26 Yaz 2010, s.159-166
- CİN Turgay
Milletlerarası İlişkilerde Yunanlıştırma Faaliyetlerine (Asimilasyona) İlişkin İki Örnek: Kalaşlar ve Gagavuzlar, Sayı: 25, Bahar 2010, s.11-50
- ÇAPRAZ Hüseyin Şevket Çağatay
XVII. Yüzyıl Macar Millet Anlayışının İdeolojik İçeriği Açısından Bir Örnek: Kuruz Hareketi Ve Askeri Potansiyeli, Sayı: 28 Kış 2011, s.67-84
- ÇOLAK Melek
II. Dünya Savaşı Yıllarında Macar Yahudileri Ve Türkiye (1939-1945), Sayı: 27 Güz 2010, s.77-87
- DEMİR Alpaslan
XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Dış Göçler: Şarkıyan, Sayı: 28 Kış 2011, s.51-66
- DEMİR İdris
Geopolitics of Russian Crude Oil and Natural Gas, Sayı: 26 Yaz 2010, s.1-16
- DEMİR Sezgin
Ahmet Buran: Kurşunlanan Türkoloji, Sayı: 26 Yaz 2010, s.167-169
- DEMİRCİOĞLU İsmail Hakkı -Selahattin Kaymakçı
Tarih Öğretmenlerinin Çalışma Yaprakları Hakkındaki Görüşleri: Trabzon Örneği, Sayı: 27 Güz 2010, s.139-157
- DEMİRTAŞ COŞKUN Birgül
Turkish Foreign Policy toward the Bosnian War (1992-1995): A Constructivist Analysis, Sayı: 28 Kış 2011, s.1-18
- DOĞAN Talip
Sadettin Özçelik-Erdoğan Boz, Siverek Merkez Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük), Sayı: 25, Bahar 2010, s.175-178
- ELMAS Nazım
Adalet Ağaoglu'nun Hikâye Dilinde Ritim, Sayı: 27 Güz 2010, s.179-188
- ELMAS Nazım
Tarık Buğra'nın Hikâye Dilinde İroni, Sayı: 25, Bahar 2010, s.135-143
- ERDEM Demirhan Fahri
Mazlumların Kuramcısı ve Stratejisti: Sultan Galiyev, Sayı: 28 Kış 2011, s.85-113
- GÜL Serkan
Method and Practice in Comparative History, Sayı: 26 Yaz 2010, s.143-158
- KARACA Veysel İbrahim
Zafer Çakmak: Kıbrıs'ta İsyân, Sayı: 26 Yaz 2010, s.169-172

- KARATAY Osman
Dnyeper Nehrinin Türkçedeki Adı ve İzahı Gereken 2500 Yıl, Sayı: 26 Yaz 2010, s.17-26
- KARATAY Osman
Husain Amirxanov: Tavarix-e Bulgariya, Sayı: 27 Güz 2010, s.245-248
- KARATAY Osman
Zsolt Molnár –Cecília Molnárné Czeglédi: A Tiszta Magyar Nyelv Kincseinek Megőrzése és Tanıtása, Sayı: 26 Yaz 2010, s.175-180
- KAYMAKCI Selahattin- İsmail Hakki Demircioğlu
Tarih Öğretmenlerinin Çalışma Yaprakları Hakkındaki Görüşleri: Trabzon Örneği, Sayı: 27 Güz 2010, s.139-157
- KERİMOĞLU Caner
Tatar Bilmecelerindeki Arapça, Farsça ve Rusça Alıntılar Üzerine, Sayı: 27 Güz 2010, s.189-213
- KILIÇASLAN M. Emre
XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi, Sayı: 25, Bahar 2010, s.59-76
- KOÇ Diñer
Bulgar Boylarının Orta İdil Bölgesine Göçü ve Novinkovsk Kurganları, Sayı: 27 Güz 2010, s.37-57
- MARÁCZ László
The Strategic Relevance of AGRI in Europe's Southern Gas Corridor, Sayı: 28 Kış 2011, s.19-28
- MESKHİDZE Maia-Mustafa Şenel
Gürcistan'ın Cavakheti Bölgesi Ağzında Türkçe Söz Varlığı, Sayı: 27 Güz 2010, s.215-239
- MİRGALİYEV İlnur
Altın Orda, Osmanlı ve Memlüklerin Aksak Timur'a Karşı Birlik Kurma Meselesine Dair, Sayı: 25, Bahar 2010, s.51-57
- MUSTAFAYEV Beşir
Arşiv Belgeleri Işığında Kuba'da Ermeni Zulmü (1905-1920), Sayı: 26 Yaz 2010, s.109-127
- OĞUZ Mustafa
Romanya Sefirinin, Osmanlı Devlet Nizamı Hakkında II. Abdülhamid'e Takdim Ettiği Lâyihası, Sayı: 26 Yaz 2010, s.79-107
- ÖCAL Oğuz
Sıkıntı Kavramı ve Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları Romanı, Sayı: 28 Kış 2011, s.151-164
- ÖKSÜZ Melek
Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları, Sayı: 25, Bahar 2010, s.93-114
- ÖZGER Yunus
Yusuf Ziya Yozgadî ve Temaşa-yı Celâl-i Hüda Adlı Eseri, Sayı: 28 Kış 2011, s.115-150
- ÖZKAN Gökhan
Georgia's NATO Membership within Context of the Black Sea Dimension of "the New Great Game", Sayı: 27 Güz 2010, s.1-22
- SAKİN Serdar
Missionary Schools and Activities in Turkey during the Turkish National Struggle, Sayı: 27 Güz 2010, s.59-75
- SARIKAYA Yalçın
Turuncuya Veda: Ukrayna'nın Kritik Seçimi, Sayı: 25, Bahar 2010, s.1-10
- SOĞUKÖMEROĞULLARI Mehmet
Fuat Şükrü Dilbilen'in Şiirlerinde Toplumsal Hafıza, Sayı: 27 Güz 2010, s.159-177
- ŞENEL Mustafa-Maia Meskhidze
Gürcistan'ın Cavakheti Bölgesi Ağzında Türkçe Söz Varlığı, Sayı: 27 Güz 2010, s.215-239
- TAŞTAN Yahya Kemal
Robert Dankoff: Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı, Sayı: 28 Kış 2011, s.165-175

TEMİZKAN Abdullah

Kuzey Kafkasya'da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat, Sayı: 25, Bahar 2010, s.77-92

ÜÇÜNCÜ Kemal

Ayhan Bıçak: Türk Düşüncesi, Sayı: 26 Yaz 2010, s.173-175

ÜZEN İsmet

1939 Erzincan Depreminin Tokat'taki Yansımaları, Sayı: 27 Güz 2010, s.89-104

ГИЦБА Инар

Международная Безопасность или ее Отсутствие?, Sayı: 27 Güz 2010, s.23-35

ДУМАА Константин

Ход Истории Вспять Не Обратить, Sayı: 28 Kış 2011, s.29-50

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları, Karadeniz Araştırmaları Merkezi tarafından Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde yayın kurulu tarafından belirlenen kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere gönderilir.

Karadeniz Araştırmaları, hakemli bir dergidir. Yayımlanması için dergiye gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından yayın ilkeleri bakımından incelenir ve değerlendirilmek üzere alanın uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar üç yıl süreyle saklı tutulur.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Karadeniz Araştırmaları'nda yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Karadeniz Araştırmaları Merkezi'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Karadeniz Araştırmaları'na gönderilen yazılarda daha önce yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildirimler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Karadeniz Araştırmaları'nın yayın dili Türkiye Türkçesidir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla, her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Rusça ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Ayrıca, dergide çeviri yazılar ve tanıtımlar da yayımlanabilir.

Yazılar, basılı üç nüsha hâlinde CD'si ile birlikte Karadeniz Araştırmaları Merkezi'ne gönderilmeli; bunun yanında www.karam.org.tr adreste de makale gönderme kısmından da gerekli işlemler yapılmalıdır. Burada yazarlar, yazılarının durumu, hakem raporları ve yayımlanacağı tarihi kendilerinin oluşturacağı bir şifre ile görebilmektedirler. Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra bir basılı kopya, yine bir CD ve internet üzerinden en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılmalıdır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları'nda yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Karadeniz Araştırmaları'nın resmi görüşü niteliğini taşımaz.

Yazım Kuralları

Başlık: İçerikle uyumlu bir başlık olmalı; koyu harflerle, İngilizcesi ile birlikte yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, adını ve soyadını, görev yaptığı kurumu, akademik unvanını ve elektronik posta dipnotta (*) işareti ile 10 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir. Ayrıca yazar, kendisiyle iletişim kurulabilecek açık adres, telefon numarası ve elektronik posta adresini Yayın Kuruluna bildirmelidir.

Özet: Yazılar, makalenin başlangıç kısmına yazılmış, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet, Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir. Özet içinde kaynak, şekil ve çizelgeler yer almamalıdır. Özet ve anahtar kelimeler, *italik* ve Times New Roman yazı tipi ile, 9 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Ana metin: Yazılar, MS Word 98 ve üstü programla Times New Roman yazı tipi ile 12 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 10 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

Sayfa düzenine ilişkin esaslar: Paragraf yazısı, ilk satır 0,75 cm içeriden paragraflar arası önceki 2 nk, sonra 2 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.

Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 3 cm, alttan 7,5 cm, sol 2,5 cm, sağ 6,5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.75 cm. alt bilgi 6,45 cm olmalıdır.

Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıktan 3 karakter içeride olmalıdır.

Sayfa numaralarının konumu altta ve hizalaması da dışarıda seçeneği ile verilmelidir.

İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

Kaynak Göstermeye İlişkin Esaslar

1. Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpaz, 2001: 101.) gösterilmeyecektir.

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

3. Dipnotlarda yayın adları (Kitaplarda kitap adı, makalelerde dergi adı) *italik* yazılacak, atıflarda alıntı yapılan sayfa numarası mutlaka belirtilecektir.

4. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, *a.g.e.*, makaleler için *a.g.m.*, tezler için *a.g.t.*, aynı sayfa için *aynı yer* kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir.

a. Kitaplar için

aa. Tek yazarlı eserler için:

Yazar adı ve soyadı, *eser adı* (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Kemal H. Karpaz, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.101.

Cemal Kafadar, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995, pp.93.

ab. İki yazarlı eserler için:

Birinci yazarın adı ve soyadı ve ikinci yazarın adı ve soyadı, *eser adı* (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Robert Anhegger - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s.49.

Kurt B. Mayer - Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969, pp.123.

ac. İnkiden fazla yazarlı eserler için:

Yazarın adı ve soyadı vd., *eser adı* (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.291.

b. Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, "makale adı" (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, cilt no (Romen)/sayı, yayımlandığı tarih, sayfa numarası.

Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, Kasım 1990, s.7.

Martha B. Olcott, "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.353.

c. Tezler için

Yazar adı ve soyadı, *tezin adı*, tezin yapıldığı kurum ve enstitü, yapıldığı yer ve tarih, sayfa numarası, (yayınlanıp yayınlanmadığı ve tezin akademik derecesi).

Atilla Sandıklı, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007, s.134.

Dipnot yazımında uyulacak kurallar ilişkin aşağıda, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene uymaları gerekmektedir.

Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER Robert - Halil İncılık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER Kurt B. - Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir. Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

EK: Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

A. Kitap

- Kitap, Tek Yazar:

Osman Karatay, *İran ile Turan*, KaraM Yayınları, Ankara 2003, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev.Vedat Atilla), Chiviyazıları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş* (çev. Osman Karatay), KaraM Yayınları, Ankara 2006, s. 157.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (çev. Nuran Yavuz), Pozitif Yayıncılık, 5.baskı, İstanbul 2007, s. 57.

- Yazar Veya Editör Adı Bulunmayan Kitap Ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul, 1985, s.50.

- İkinci Kaynaktan Atıf

Ziya Kaya, *kitap adı*, Ankara, Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı. 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev.Halil Berktay), C.1, Eren yayını, İstanbul, 2000, s. 100.

B. Makale

- Derleme Kitaplarda Makale

Yahya Kemal Taştan, "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", *Balkanlar El Kitabı I* (der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ), Karam & Vadi Yay., Ankara 2006, s.413-445.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Osman Karatay, "Ötüken Yış Bahsine İlave: Varenglerin Yolundaki Rusya Dağları", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 5, Sayı: 20, Kış 2009, s.19-27.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s.16-18.

- İnternet Dergisinde Makale

Yunus Balcı, "Bir Sanatkârın Bilim Adamı Olarak Portresi: Ahmet Hamdi Tanpınar", *Turkish Studies*, 4 /1-I Winter 2009, (20 Ağustos 2009), <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi14/Cilt1/1.%20Yunus%20Balci.pdf>,s.5-28.

C. Rapor

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, Tika Yayını, Ankara 1995

Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara,1990, s. 33.

D. Ansiklopedi Maddesi

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1971, s.360-379

E. Tezler

Yayınlanmamış Tezlerin başlıkları için *italik* kullanılmayacaktır.

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

F. İnternet

Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve mutlaka indirme tarihi belirtilmelidir:

(<http://www.karam.org.tr/dergiyazi/237/bulgaristandaki-turk-azinligin-siyasi-katilimi-ve-halk-tepkisi> (14.10.2006)

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye-Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>. (erişim tarihi.....?)

- İnternet Dergisinde Makale

Yunus Balcı, "Bir Sanatkârın Bilim Adamı Olarak Portresi: Ahmet Hamdi Tanpınar", *Turkish Studies*, 4 /1-I Winter 2009, (20 Ağustos 2009), <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi14/Cilt1/1.%20Yunus%20Balci.pdf>,s.5-28.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

G. Konferanslarda Sunulan Tebliğler

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII.Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

H. Broşür

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

I. Resmî Yayınlar

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996.

İ. Haritalar Ve Şemalar

Şanlıurfa Turizm Haritası (İngilizce), Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

J. Bülten

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 1999, s.8.

JOURNAL OF THE BLACK SEA STUDIES

EDITORIAL PRINCIPLES

Karadeniz Araştırmaları (Journal of the Black Sea Studies) is published quarterly as winter/January, spring/April, summer/July and fall/October by the Center for the Black Sea Studies (KaraM). Annual index of the journal is published every year in winter issues. It is distributed to subscribers of every kind within the first month of publication.

Karadeniz Araştırmaları is a peer-reviewed journal. Submitted essays are examined by the editorial board in terms of principles of the journal, and approved ones are sent to two referees of the concerning scientific area. Authors and referees never know names of each other. Reports are kept at least for three years.

In the cases when one of the reports is positive and the other negative, essay is sent to a third referee or the editorial board may decide as the third side, considering the both reports. Authors are to take critiques and suggestions of the board and referees into consideration. When they disagree with the board or referees, they may object by expressing reasons. Rejected essays are not resent to authors.

Copyright of the essays published in Karadeniz Araştırmaları are accepted as given to the Center for the Black Sea Studies (KaraM). Responsibility of views in published essays and writing preferences belong the authors. Texts and illustrated material can be cited by referring to the journal.

Essays submitted to Karadeniz Araştırmaları are wanted not having published previously in any way and any language. Papers read in conferences may be accepted, unless they are published in proceeding books. Karadeniz Araştırmaları is published in Turkish. However, essays in English and Russian, as well as other Turkic dialects, are accepted with the quote of one third of the journal space. Translations are published only when texts are first-hand historical sources. The journal publishes also reviews of books and relevant scientific activities.

Essays should be sent to KaraM as three print copies and a CD, and authors should follow the concerning instructions given at the website www.karam.org.tr. There authors receive a password for entering the system, where they can see situation of their essays within the publication process. Authors should return their essays after complementing requirements of reviewers within one month, with a print copy and a CD. Corrected essays may be resent to referees, who want to see them again. Opinions declared in published essays are personal views of authors, and can by no means be an official view of KaraM.

Instructions of Writing

Title: It should be compatible with the content. Please write it in black letters, together with English version (if the essay is in Turkish or Russian).

Name and Address of Authors: Authors should write down their full names, academic titles, institution and e-mails in the first footnote given with (*) in 10 points. Other explanations should be given in numbered footnotes. Besides, authors should provide the editor with their full address and telephone in order to communicate with them.

Summary: Authors are to write a summary at the beginning of their essays with utmost 300 words as well as five to seven keywords. Summaries should not include references, graphics and illustrations. Summary and keywords should be written in *italic* Times New Roman with 9 points.

Text: Main body of essays should be written in MS Word 98 and newer programs, Times New Roman, 12 points and one space; and footnotes are to be the same, however, with 10 points.

Direct quotations are given in "quotation mark". Quotations less than five rows are given within the paragraph, and those more than five lines are written as separate paragraphs beginning 1 cm inner from the left and so from the right.

Page format: The first lines of paragraphs should begin inner with 0,75 cm; there should be a space of 2 points before and after paragraphs. Texts should be justified.

There should be blank area in the pages as 3 cm above, 7,5 cm below, 2,5 cm in the left and 6,5 cm in the right. Header is to be 1.75 cm and footer 6,45 cm.

Subtitles are set three characters inner than previous titles. Page numbers should be given at the bottom and outside the text area.

Except the first page, headers with even pages should have names of the author, and those with odd numbers should have title of the essay, all being in 9 points.

Principles in Reference

1. References in Karadeniz Araştırmaları are given as footnotes with sequential numbers. Please do not make reference within the text as in (Pritsak, 1980: 81).

2. Full bibliographical data of the referred source should be given at the end. Not referred works cannot be included in the bibliography list.

3. Names of publications (book names or journal names) in footnotes are written in *italic*; quoted pages must be given in references.

4. Authors may use abbreviations like *ibid*, *ibidem* in the successive references to the same source.

Below are instructions for footnote formats.

a. For Books

aa. Books with One Author:

Name and surname of the author, *name of the work* (with volume no if any), (translator if any), publishing company, publication place and year, page no.

Kemal H. Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (tr. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001, p.101.

Dan D. Y. Shapira, *Avraham Firkowicz in Istanbul (1830-1832): Paving the Way for Turkic Nationalism*, KaraM, Ankara 2003, p.93.

ab. Books With Two Authors:

Name and surname of the first author - name and surname of the second author, *name of the work* (with volume no if any), (translator if any), publishing company, publication place and year, page no.

Robert Anhegger - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, p.49.

Kurt B. Mayer - Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969, p.123.

ac. Books With More Than Two Authors:

Name and surname of the first author et all, *name of the work* (with volume no if any), (translator if any), publishing company, publication place and year, page no.

Durmuş Yalçın et all, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.291.

b. For Essays

Name and surname of the author, "name of the article" (translator if any), *name of the periodical*, Volume no (Roman)/Arabic numeral, publication date, page number.

Osman Karatay, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Anahatları. Altınorda Öncesi Dönem", *Karadeniz Araştırmaları*, 1/3, Fall 2004, pp.18-21.

Martha B. Olcott, "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, p.353.

c. For Thesis

Name and surname of the author, *name of the thesis*, the institution accepting the thesis, place and date, page no, (whether it was published or not, and whether it is master or doctoral dissertation).

Atilla Sandıklı, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007, p.134.

Instructions for footnote writing are given below in detail in the supplement, and authors are to follow them with great care.

Principles in Giving Bibliography

1. Firstly surname of the author is written in capital letters, and then his/her name with normal writing.

2. Sources are given in alphabetical order.

3. Exact page numbers of the essays should be given.

Below is a sample bibliography list:

ANHEGGER Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, pp.7-19.

KAFADAR Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (tr. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER Kurt B. - Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, the Institute of Principles of Atatürk and History of the Reforms at the Istanbul University, İstanbul 2007 (Unpublished doctoral dissertation).

YALÇIN Durmuş et al, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Principles in adding tables, illustrations and graphics

1. Supplements (documents), are given at the end of the essay, with a short description and a relevant scientific literature, if any.

2. If the other materials (table, illustration and graphic) exceed a reasonable amount for an article, they should be given as supplements with such numbered titles as: Supplementary Table 1, Supplementary Illustration 3 and Supplementary Graphic 7.

They should be placed after the bibliography. References to them within the essay should be according to their numbers like Supplementary Graphic 7. If these materials are cited, their sources must be given.

SUPPLEMENT: Principles in writing sources referred in footnotes

A. BOOK

- Book with one author:

Osman Karatay, *İran ile Turan*, KaraM Yayınları, Ankara 2003, p.100.

- Book with two authors:

Bonyar Waylet - Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (tr. Vedat Atilla), Chiviyazıları Yayınevi, 2nd ed., İstanbul 2004, p.91.

- Book with more than one author:

Marian Kent et all, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2nd ed., İstanbul 1999, pp.101-102.

- Translated books:

Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş* (tr. Osman Karatay), KaraM Yayınları, Ankara 2006, p.157.

- Books with more than one edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (tr. Nuran Yavuz), Pozitif Yayıncılık, 5th ed., İstanbul 2007, p. 57.

- Books or essays without a name of author or editor:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul, 1985, p.50.

- Second Hand Reference

After G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, X/3, June 2000, p.44: Ziya Kaya, *kitap adı*, Ankara, Onur Yayınları, 1995, p.24,

- Books with more than one volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (tr. Halil Berktaş), V.1, Eren yayını, İstanbul, 2000, p.100.

B. Essays

- Essays in edited books

Yahya Kemal Taştan, "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", *Balkanlar El Kitabı I* (ed. Osman Karatay - Bilgehan A. Gökdağ), Karam & Vadi Yay., Ankara 2006, pp.413-445.

- Essays in journals

Osman Karatay, "Ötüken Yış Bahsine İlave: Varenglerin Yolundaki Rusya Dağları", *Karadeniz Araştırmaları*, V/20, Winter 2009, pp.19-27.

- Anonymous essays in journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara, p.8.

- Essays in newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, pp.16-18.

- Essays in e-journals

Yunus Balcı, "Bir Sanatkârın Bilim Adamı Olarak Portresi: Ahmet Hamdi Tanpınar", *Turkish Studies*, 4 /1-I Winter 2009, (20 August 2009),

<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi14/Cilt1/1.%20Yunus%20Balcı.pdf>, pp.5-28.

C. Reports

- Reports with author name

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, p.25.

- Reports without author name

Arnavutluk Ülke Raporu, Tika Yayını, Ankara 1995, pp.17-23.

- Reports published by an institution

The Institute of Foreign Relations, *Regulations Appendable to the Constitution Concerning International Relations*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara,1990, p.33.

D. Essays in encyclopedias

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul, 1971, pp.360-379

E. Thesis

There will be no *italic* letters for unpublished dissertations.

Dritan Egro, "Spread of Islam in Albanian Lands during the XIV-XVI. Centuries", *Unpublished Doctoral Dissertation*, Institute of Social Sciences at the Bilkent University, Ankara 2003.

F. Internet

If any internet page is referred within the text, it should be given in the bibliography with the date of download or reading.

<http://www.karam.org.tr/dergiyazi/237/bulgaristandaki-turk-azinligin-siyasi-katilimi-ve-halk-tepkisi> (14.10.2006)

- Websites of official organizations

Official website of the ministry of Foreign Relations of the Republic of Turkey, "Türkiye - Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>. (25.04.2008)

- Essays in Internet journals

Yunus Balcı, "Bir Sanatkârın Bilim Adamı Olarak Portresi: Ahmet Hamdi Tanpınar", *Turkish Studies*, 4 /1-1 Winter 2009, (20 August 2009), <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi14/Cilt1/1.%20Yunus%20Balcı.pdf>, pp.5-28.

- Messages sent via e-mails to e-groups or published in forums, etc.

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

G. Papers presented in conferences

Dritan Egro, "Ottoman Studies in Albania", *Proceedings of the XIII. Congress of Turkish History*, 4-8 October 1999, V.I, TTK yayını, Ankara 2002, p.14.

H. Brochures

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, p.7.

I. Official publications

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, p.87.

J. Maps and schemes

Touristic Map of Şanlıurfa, Map, Publication of the Şanlıurfa Governorship, 1983.

J. Bulletin

Newsletter of the Afyon Kocatepe University, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 1999, p.8.